

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Fernando Savater

Oğluma ahlâk üstüne öğütler

Çeviren: ŞADAN KARADENİZ

FERNANDO SAVATER 1947 yılında doğdu. Madrid Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür. İspanya ve İtalya'da bazı gazetelere yazılar yazan Fernando Savater'in *Ética para Amador* (1990) ve *Política para Amador* (1992) başlıklı kitapları Avrupa'da satış rekorları kırmıştır. Yazarın diğer kitapları: *La preguntas de la vida* (1999), *El valor de educar* (1997), *Ética para o meu fillo*, *Ética per al meu fill*, *Idea de Nietzsche*, *Semearentzako etika*, *Semearentzako politika*, *Sobre vivir*.

Ética para Amador

© 1991 Fernando Savater - Editorial Ariel S.A.

İletişim Yayınları 526 • Bugünün Kitapları 48

ISBN 975-470-725-1

© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 1999, İstanbul (2000 adet)

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Fatoş Gencosman

KAPAK RESMİ Peter Blake, "ABC Minors",
1955, detay

KAPAK FİLMİ Diacan Grafik

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DUZELTİ Sait Kızıllırmak

MONTAJ Şahin Eyalmez

KAPAK BASKISI Sena Ofset

İÇ BASKI ve ÇİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodlar Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul

İl: 212 516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

FERNANDO SAVATER

Oğluma Ahlâk Üstüne Öğütler

Ética para Amador

İSPANYOLCA'DAN ÇEVİREN Şadan Karadeniz

i l e t i ş i m

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

*“Dinle oğlum, dedi şeytan,
elini başımın üstüne koyarak...”*

EDGAR ALLAN POE

İÇİNDEKİLER

<i>Antipedagojik uyarı</i>	9
Önsöz	11
1. Ahlâk neyle uğraşır	17
2. Kurallar, alışkanlıklar, gelgeç istekler	29
3. Dilediğin şeyi yap	39
4. İyi yaşamaya çalış	51
5. Uyan, baby!	61
6. Çık dışarı cırcırböceği	71
7. Kendini onun yerine koy	85
8. Onca haz	101
9. Genel seçimler	113
Sonsöz: Bunun üstünde düşün	127

Bu kitap, lise öğrencileri için bir elkitabı *değildir*. Felsefe tarihinin en önemli yazarlarıyla ahlâksal düşünce akımları üstüne bilgi içermemektedir. Geniş kitlelere koşulsuz buyrukları açıklama çabasına girişmek de *değildi* amacım...

Gazete okurken ya da sokakta yürürken karşılaştığımız günlük sorunlara ahlâksal çözümler dağarcığı da *değildir* bu kitap: çocuk düşürmekten, prezervatif kullanımına, askerliğe karşı çıkmaya varıncaya dek. Tartışmalı sorunlara yanıt getirmenin ahlâkın görevi olmadığına inanıyorum, sorunların ortaya atılmasına katkıda bulunmak her zaman ona düşse de...

Orta öğretimde ahlâktan söz etmek doğru mudur? Din derslerinin bir seçeneği olarak, bu adla bir ders koymak tam anlamıyla yanlış görünüyor bana. Ahlâk, zavalıcık, din bilgisine payanda vurmak ya da onun yerini tutmak için gelmemiştir dünyaya... ya da en azından, yirminci yüzyılın sonlarında bunu yapmamalıdır. Ama, özgürlük kavramının anlamı üstüne ilk genel düşüncelerden kaçınılması gerektiğinden hiç emin değilim, öteki disiplinlerin her birine da-

ğılmış belli deontolojik düşüncelerin bu konuda yeterli olacağına da inanmıyorum. Ahlâksal düşünce, üniversitede felsefe bölümüne girmek isteyenler için bir uzmanlık konusuna indirgenemez: eğitim adına gerçekten lâayık olan her eğitimin temel bölümlerinden birini oluşturur.

Bu kitap olduğundan başka bir şey değildir, bir kitaptır yalnızca. Baba oğul arasındaki ilişki gibi, kişisel ve öznel, ama aynı zamanda tüm ilişkilerin en yaygını olan bu ilişki gibi de, evrenseldir. Yeniyetmelerin okumaları için düşünölüp yazıldı: onların öğretmenlerine ise çok az şey öğretecektir. Amacım, birörnek iyi niyetli (kötü niyetli hiç değil) yurttaşlar üretmek değil, özgür düşünen insanların oluşumuna itici güç vermektir.

Madrid, 26 Ocak 1991

Zaman zaman, sana birçok şeyler anlatmak gelir içimden, Amador. Ama, sakın ol, içimde saklarım onları, çünkü baba rolünde zaten yeterince canını sıkmış olmalıyım, filozof kırlığına bürünmüş olarak daha çok canını sıkamak istemem. Bir oğulun sabrının da bir sınırı olduğunu çok iyi anlıyorum. Hem sonra, Galiçyalı bir arkadaşımın başına gelen benim de başıma gelsin istemiyorum. Bir gün beş yaşındaki oğluyla birlikte deniz kıyısında durup denizi seyrediyormuş. Yumurcak, düşsel bir tınıyla: “Baba, annemi de alıp kayığa binelim,” demiş. Duygusal biri olan arkadaşımın gırtlığına, kravat düğümünün tam üstüne bir düğüm oturmuş: “Elbette, oğlum! Ne zaman istersen!” “Denize açılınca,” diye sürdürmüş düşlemeyi sevgi dolu yaratık, “Sizi suya atacağım. Böylece boğulacaksınız.” Babasının parça parça olmuş yüreğinden bir acı çığlığı kopmuş: “Ama oğlum!” “Evet, baba, annelerle babaların can sıktıklarını bilmiyor musun?” Birinci dersin sonu.

Beş yaşında bir çocuk bile böyle düşünürse, senin gibi onbeş yaşını aşmış bir delikanlıyı düşün. İyi ailelerde ço-

cukların ana babalarını öldürmeleri için yeterince neden var, bu yüzden de başka neden önermiyorum sana. Hem sonra, “oğullarının en iyi arkadaşları” olduklarına yemin eden ana babalar canımı sıkmıştır hep. Gençlerin arkadaşları kendi yaşıtları olmalı: doğal olarak, kız arkadaşları da. Genellikle anababalar, öğretmenler, yetişkinlerle olsa olsa, bir ölçüde uyum sağlanabilir, bu da yeter. Ama bir yetişkinle fazla uyum içinde olmak zaman zaman onu boğmak isteği duymak anlamına gelir. Başka seçenek yoktur. Onüç yaşında olsaydım, ki benim için böyle bir olanak pek yok, gereğinden fazla “sevimli” olanların, benden daha genç görünmek istiyorlarmış gibi davrananların, sistemli bir biçimde bana hak verenlerin hiçbirine güvenmezdim. Kimlerden sözettiğimi biliyorsun: her zaman durup durup, “gençlerin tuttuklarını kopardıklarını” söyleyenlerden, “kendimi sizler kadar genç duyumsuyorum”, ya da bu tür aptalca şeyler söyleyenlerden.

Onlara dikkat! Bunca dalkavukluğun karşılığında istedikleri bir şey vardır mutlaka. Bir ana babanın ya da öğretmenin biraz ağır olması gerekir, yoksa hiçbir şeyc yaramazlar. Genç olan sensin.

Özetle, sana anlatmak istediğim ama söyleme yürekliliğini ya da yeteneğini bulamadığım şeylerden birkaçını yazmak geldi aklıma. Felsefe üstüne söylev çeken bir babaya ilgili bir yüzle bakmak gerekir, bir yandan da televizyonun başına koşacağı ânı düşleyerek. Oysa bir kitabı canın ne zaman isterse o zaman, boş zamanlarında okuyabilirsin, kendini saygılı gösterme gereğini duymaksızın: sayfaları çevirirken esnemekte ya da içinden gelirse gülmekte özgürsün.

Sana söyleyeceğim şeylerin büyük bir bölümü doğrudan doğruya özgürlüğü ilgilendirdiğinden, onları okumak, bir vaaz gibi dinlemekten daha doğrudur. Doğal olarak, biraz

dikkat göstermelisin (yeni bir bilgisayar oyunu öğrenmek için gereken dikkatin yarısını); özellikle ilk bölümlerde biraz *sabırlı* olman da gerekir. Bunun işleri daha zorlaştırdığını biliyorum, ama senden *adım adım düşünme* çabasını esirgemek istemedim, hem sonra sana bir aptalmışsın gibi davranmak da istemedim. Bana katılıyor musun, bilmem, birine aptalmış gibi davranırsan, aptal değilse bile büyük bir olasılıkla kısa zamanda aptallaşır.

Sana neden sözetmek istiyorum? Benim yaşamımla senin yaşamından. Ne daha çok, ne daha az. Ya da dilersen: benim yaptığım, seninse yapmaya başladığın şeyden. Benim yaptığım şeyle ilgili olarak, yıllar önce kendi kendime sorduğum -senin artık anımsamadığın- o zaman yanıtsız kalan bir soruyu en sonunda dobra dobra yanıtlamak istiyorum. Altı yaşlarında olmalıydın, yazı Torrelodones'te geçiriyorduk. Bir akşam, başka akşamlardaki gibi, odama kapanmış, isteksiz isteksiz portatif Olivetti'min tuşlarına basıyordum, karşımda mavi denizden çıkan, büyük bir balinanın, dimdik, üstünden sular damlayan kuyruğunun fotoğrafı vardı. Senin yüzme havuzunda kuzenlerinle oynadığınızı, bahçede koştuğunuzu görüyordum. Zevksiz benzetmemi bağışla: tere ve mutluluğa batmış duyumsuyordum kendimi. Birden, açık pencereden bakıp şöyle dedin: "Merhaba, *daktiloda* ne yapıyorsun, öyle?" Bir ahlâk kitabı yazmaya çalıştığımı açıklamaya girişemeyeceğimden, aklıma gelen ilk saçma yanıtı verdim. Ahlâkın ne olduğunu öğrenmek ilgilendirmiyordu seni, üç dakikadan fazla dikkatini veremezdin bana. Belki de orada olduğunu bilmemi istiyordun yalnızca. Şimdi olduğu gibi, o zaman da senin varlığını unutabilirmişim gibi. Ötekiler seni çağırdılar, sen de koşa koşa gittin. Ben *daktiloda* yazmayı sürdürdüm, ancak şimdi, neredeyse on yıl sonra, sonunda, hâlâ uğraştığım bu tuhaf şeyi, ahlâkı, sana açıklamaya karar verdim.

İki yıl sonra, gene Torrelodones'deki küçük cennetimizde, bana gördüğün bir düşü anlattın.

Bunu da anımsamıyorsun, değil mi? Bir kırdaymışsın, ortalık gece gibi karanlıkmiş, korkunç bir rüzgâr esiyormuş. Ağaçlara, taşlara asılıyormuşsun, ama kasırga kapıp götürüyormuş seni, hiçbir şey yapamıyormuşsun, tıpkı *Oz Büyücüsü*'ndeki küçük kız gibi. Bilinmeyen bir yere doğru havada savrulurken, sesimi işitiyormuşsun ("Seni göremiyorum, ama sen olduğunu biliyorum", diye belirtmiştin), "Güveni ni yitirme!" diyormuşum sana.

Bu garip karabasani anlattığın zaman bana nasıl bir şey bağışladığını bilemezsin. Bin yıl yaşasam bile, o akşamüstü, sesimin seni yüreklendirdiğini bilmenin bana verdiği gurdan ötürü sana borcumu ödeyemem.

Aşağıdaki sayfalarda sana söyleyeceğim her şey, şu biricik öğüdün yinelenmesinden başka bir şey olmayacak. Güven. Bana güven, demiyorum, herhangi bir bilgeye de, belediye başkanına da, rahibe de, polise de güvenme. Ne tanrılara, ne şeytanlara, ne makinelere ne de bayraklara. *Kendine* güven. Hep daha iyiye doğru gitmeni sağlayacak olan zekâyâ, sana iyi arkadaşlıkların yolunu açacak olan sezgine güven.

Bu kitabın, katilin kim olduğunu öğrenmek için sonuna dek okunması gereken bir polisiye olmadığını anlamışsındır. Öylesine acelem var ki, daha önsözde, son dersi açıklamaya başladım sana.

Belki de beynini sömürmeye çalıştığımdan kuşkulana-caksın, pek de yanılıyor sayılmazsın. Bazı yamyamlar, beyinlerinin bir kısmını yemek, böylece onların bilgisine, söylencelerine, yürekliliklerine egemen olmak için düşmanlarının kafataslarını açar (ya da açıyorlardı). Bu kitapta, kafamın birazını yiyesin diye sana veriyorum, aynı zamanda senin kafanın azıcığından da ben yararlanıyorum. Benim beynimden fazla besin elde edip edemeyeceğini bilmiyorum:

Gerçekte kitaplardan elde ettiklerinin tümünü öğrenmemiş olan birinin yaşantısından birkaç lokma. Kendi adıma ben, sende bol bol bulunan hazineden şöyle okkalı bir parça almak istiyorum: henüz eldeğmemiş gençliğinden. İkimize de afiyet olsun.

1

Ahlâk neyle uğraşır

Kimi bilgiler vardır, insan onlarla yalnızca yeni şeyler öğrenmek istediği için ilgilenir; bir şey yapmayı ya da bir âleti kullanmayı öğrenmeye yarayanları da vardır; çoğu iş bulmaya ve ekmek parası kazanmaya yarar. Ama insan, eğer doğal merak duygusuyla itilmemişse ya da bu bilgileri öğrenmeye herhangi bir gereksinimle zorlanmamışsa, bunların tümünü bir yana bırakabilir. İlginç, ama yaşamak için vazgeçilmez olmayan birçok bilgi türü vardır: Örneğin ben, kendi adıma, bir astrofizik olayını ya da oymacılık bilmediğime üzülürüm; kuşkusuz, birçok insana birçok doyumlar verecek bir şey, ama bunu bilmeden de bugüne dek geldim pekala. Sen de, yanılmıyorsam, futbol kurallarını çok iyi biliyorsun, ama beyzbolda pek iyi değilsin. Önemi yok: dünya kupası oynandığında tadını çıkarıyorsun, Amerikan Ulusal Lig'i umurunda bile değil, sonunda herkes hoşnut.

Demek istediğim, bazı şeyleri ister öğrenirsin ister öğrenmezsin, canın nasıl isterse. Hiç kimse her şeyi bilecek durumda olmadığından, birçok şeyleri bilmediğimizi alçakgönüllülükle kabul etmekten başka çaremiz yok. İnsan astro-

fizik, oymacılık ya da futbol hakkında hiçbir şey bilmeksiniz de pek güzel yaşayabilir, hatta okuma yazma bilmeksiniz bile: daha kötü yaşar belki, ama yaşar.

Öte yandan, bazı şeyler de vardır ki onları zorunlu olarak öğrenmemiz gerekir, çünkü, dedikleri gibi, *yaşamımız elden gider*. Örneğin, altıncı kattan kendini atmanın sağlığımız için iyi olmadığını bilmek gerekir; çivi gibi olmak için (Hint fakirlerinden özür dilerim) perhiz yaparsan, ya da siyanür içersen yaşlılığa eremezsin. Komşusuna her rastladığında ona okkalı bir tokat indiren birinin, er ya da geç sonunun kötü geleceğini görmezlikten gelmek salık verilmez. Bu küçük aptallıklar önemlidir. İnsan birçok biçimlerde yaşayabilir, ama öyle durumlar vardır ki yaşamaya izin vermezler.

Kısacası, bütün bilgiler arasında en azından biri vardır ki, onsuz olunamaz: kimi şeylerin bize *yaradığını*, kimilerininse *yaramadığını* bilmek. Bazı besinler yaramaz, bazı davranış biçimleri ya da tutumlar da öyle. Demek istediğim, kuşkusuz yaşamayı sürdürmek istiyorsak. İnsan olabildiğince erken kuyruğu titretmek istiyorsa, yapılacak en iyi şey şöyle koca bir bardak çamaşır suyu içmek ya da çevresini olabildiğince çok sayıda düşmanla kuşatmaktır. Ama tutalım ki insan yaşamayı yeğliyor; şimdilik canına kıymanın o çok saygın hazlarını bir yana bırakalım.

Bazı şeyler bize yararlıdır, bu yüzden bunlara “iyi” deriz, çünkü bize iyilik getirirler; bazı şeyler de bizim için kötüdürler, bunlara da “kötü” deriz. Bize neyin yararlı olduğunu bilmek, ya da iyi ile kötüyü birbirinden ayırdetmek hepimizin -hiç kimseyi dışarıda bırakmaksızın tümümüzün- edinmeye çalıştığımız bir bilinçtir, çünkü yararlıdır bu.

Daha önce de belirttiğim gibi, sağlığımıza yararlı olan ya da ona zararlı olan şeyler vardır: Hangi besinleri yemek gerektiğini, ateşin kimi zaman ısıttığını, kimi zaman da yakıtığını, suyun susuzluğu giderdiğini, ama aynı zamanda insa-

nı boğabileceğini bilmek zorunludur. Ama gene de işler gerçekte böylesine yalın değildir: örneğin, kimi doping ilaçları yürekliliğimizi artırır, hoş duygular verir bize, ama bunların aşırı kullanımı zaman içinde zararlı olabilir. *Bazı bakımlardan yararlı, bazı bakımlardan zararlıdır*lar: aynı zamanda hem yararlı, hem de zararlıdır

İnsan ilişkileri alanında bu ikilemlere çok sık rastlanır. Genellikle yalan olumsuz bir şeydir, çünkü verilen söze duyulan güveni sarsar -oysa hepimizin bir toplum içinde yaşamak için iletişim kurmaya gereksinimimiz vardır- insanları birbirine düşman eder; ama zaman zaman küçük bir yarar sağlamak için ya da birine iyilik olsun diye yalan söylemek yararlı ya da üretken gibi görünür. Örneğin: onulmaz bir kansere yakalanmış birine durumu hakkında gerçeği söylemek mi daha iyidir, yoksa son saatlerini dingince yaşamasını sağlamak için onu kandırmak mı yeğ tutulmalıdır? Yalanın bize bir yararı yoktur, çirkin bir şeydir, ama kimi zaman olumlu sonuçlar verebilir gibi görünüyor.

Kavga aramanın yararlı olmadığını söylemiştik, peki ama gözlerimizin önünde bir kızın ırzına geçilse, sorunlardan kaçınmak için buna göz mü yumacağız? Öte yandan, her zaman doğruyu söyleyenler de herkese sevimsiz görünürler -tam anlamıyla herkese- saldırıya uğrayan kızı kurtarmak için Indiana Jones gibi öne atılan kişi büyük bir olasılıkla ıslık çalarak eve dönen kimse tarafından kafasını kırılmış bulur. Yanlış şeyler kimi zaman az çok olumlu sonuç verirler, doğru şeyler de kimi zaman görünürde baştan başa olumsuzdurlar. Amma da karışık!

Yaşamayı bilmek pek öyle kolay değildir, çünkü ne yapmak gerektiği konusunda taban tabana zıt ölçütler vardır. Matematikte ya da coğrafyada uzmanlar ve bilgisizler vardır, genellikle de uzmanlar temel ilkeler üstünde görüş birliğine varmışlardır. Oysa yaşamayı bilme konusunda tam

bu görüş birliği yoktur. İnsan heyecanlı bir yaşam isterse Birinci Formül'e uyabilir, yani dağcılığa; dingin, risklerden uzak bir yaşamı yeğ tutarsa serüveni köşebaşındaki video kulübünde araması yerinde olur. Kimileri en soylu şeyin başkaları için yaşamak olduğuna and içerler, kimileri ise başkalarını bizim için yaşamaya inandırmanın uygun olduğunu söylerler. Bazı insanlara göre, en önemli şey kazanmaktır, sağlığın, boş zamanın, içtenlikli sevgi ve ruh dinginliğinin bulunmadığı yerde paranın hiçbir değeri olmadığını öne sürerler. Saygıdeğer hekimler, yaşamı uzatmak için içkiden ve sigaradan uzak durmayı öğütlerler; sigara içenlerle içkiciler ise, bu zaaflar olmasa yaşamın kesinlikle insana gereğinden uzun görüneceği yanıtını verirler. Böylece uzayıp gider.

İlk bakışta, hepimizin görüş birliğine vardığı biricik şey, hepimizin görüş birliğinde olmadığımızdır. Ama bu çeşitli görüşler, başka bir noktada birleşirler: yaşamımızın nasıl olacağı, en azından *bir ölçüde*, her birimizin ne istediğinin bir sonucu olacaktır. Yaşam, eğer, tümüyle belirlenmiş bir şey, değiştirilmez bir yazgı olsaydı, bütün bu irdelemelerimizin hiçbir anlamı olmazdı. Hiç kimse taşların yukarıdan aşağı doğru mu, yoksa aşağıdan yukarı doğru mu düştüklerini tartışmaz: taşların yukarıdan aşağıya doğru düştükleri bilinir, hepsi bu kadar. Kunduzlar derelerin içine setler yaparlar, balarıları altıgen biçiminde petekler yaparlar: arı kovası yapmaya kalkışan kunduz yoktur, balarıları da su mühendisliğine soyunmazlar. Her hayvan, doğal ortamı içinde kendisi için neyin iyi, neyin kötü olduğunu çok iyi bilir, tartışmaksızın, kuşkulara kapılmaksızın bilir. Doğa içinde hayvanlar *ne iyi, ne de kötüdürler*, sinek, ağını örüp onu yiyen örümceğe iyi gözle bakmayabilirse de. Ama örümcek bize hiçbir şey yapamaz.

Sana acıklı bir olay anlatmak istiyorum. Termitleri bili-

yorsundur kuşkusuz, Afrika'da yaşayan akkarıncaları, birkaç metre yüksekliğinde, taş gibi sert, etkileyici karınca tümsekleri oluştururlar. Akkarıncaların gövdeleri yumuşak olduğu, başka böcekleri koruyan keratin kabuktan yoksun oldukları için, karınca tümsekleri, kendilerinden daha iyi silâhlanmış bazı düşman karıncalara karşı toplu kalkan işlevi görürler.

Ama zaman zaman bu tümseklerden biri bir su basması ya da bir filin üstüne basması sonucu yıkılır (filler, karınca tümseklerine sürtünmekten hoşlanırlar). İşçi karıncalar yıkılan kaleyi yeniden yapmak için hemen işe koyulurlar. Kocaman düşman karıncalar da saldırıya geçerler. Asker karıncalar kabileyi savunmak için dışarı çıkarlar, düşmanı durdurmaya çalışırlar. Ne boyları ne de silâhları bakımından bu karıncalarla baş edemeyecekleri için, saldırganlara sımsıkı kenetlenirler, ellerinden geldiğince ilerlemelerini engellemeye çalışırlar, bu sırada düşman karıncaların yabani kıskaçları onları parça parça eder. Ancak, işçi karıncalar ayağına çabukturlar, az önce yıkılmış olan karınca yuvasını kapatmaya çalışırlar... ama böyle yaparak, başkalarının kurtulması için kendilerini kurban eden zavallı, yiğit asker akkarıncaları *dışarıda* bırakırlar. Bunların bir madalyaya olsun hakları yok mudur? Yiğit olduklarını söylemek hakça olmaz mı?

Sahneyi değiştiriyorum, konuyu değil ama. *Ilyada*'da Homeros, Hector'un öyküsünü anlatır, Troya'nın en iyi savaşçısı, kentinin surları dışında ayağını sımsıkı yere basmış, Akaların dehşet salan savaşçısı Akilleus'u beklemektedir, onun kendisinden daha güçlü olduğunu, olasılıkla onu öldüreceğini bile bile. Bunu görevini yerine getirmek için yapar, ailesini ve yurttaşlarını korkunç saldırganlara karşı savunmak için. Hector'un bir kahraman, bir yiğit olduğundan hiç kimse kuşku duymaz. Ama ben kendi kendime soruyorum:

asker akkarıncalar kadar kahraman, yiğit mi? Onların milyonlarca kez yaptıkları yiğitlikleri anlatmak için hiçbir Homeros parmağını bile oynatmadı. Önünde sonunda Hector tastamam adı bilinmeyen herhangi bir akkarıncanın yaptığını yapmıyor mu? Onun yiğitliği bize niçin böceklerinkinden daha gerçek, daha zor görünüyor?

Basit. Asker akkarıncalar savaşta ölüyorlar, çünkü bunu yapmak zorundalar, seçme hakları yok (tıpkı ağını gerip zorunlu olarak sinekleri yiyen örümcek gibi). Oysa Hector, Akhilleus'la karşılaşmak için kentinden çıkıyor, çünkü bunu *istiyor*. Asker akkarıncalar ise bırakıp gidemezler, ne başkaldırabilirler, ne de hastalığa vurup yerlerine başka birini gönderebilirler: işlevlerini kahramanca yerine getirmek için doğa tarafından *programlanmışlardır*.

Hector'un durumu bunun tam tersi. Hasta olduğunu öne sürebilirdi, ya da kendisinden daha güçlü biriyle karşılaşmak istemediğini. Belki yurttaşları alçaklıkla nitelendirirdi onu, utanmaz olduğunu söyleyebilirler ya da Akhilleus'u durduracak başka bir planı olup olmadığını sorabilirlerdi ona, ama öyle ya da böyle, kahraman olmayı geri çevirebilirdi, hiç kuşkusuz. Çevresindekiler ona ne denli baskı yapsa yapsınlar, öngörülen görevinden kaçmanın bir yolunu bulabilirdi mutlaka: İnsanların hiçbiri gibi, kahraman olmak için *programlanmamıştı*. Bu yüzden davranışının değeri var, Homeros da onun destansı yiğitliklerini coşkuyla anlatır. Akkarıncalardan farklı olarak, Hector'un *özgür* olduğunu, bu yüzden değerini takdir ettiğimizi söyleyebiliriz.

Böylece, anahtar sözcüğe geldik: *özgürlük*. Hayvanların (madenler ya da bitkiler demiyorum) oldukları gibi olmaktan başka türlü olmak ve doğanın onları programladığından başka bir şey yapmak ellerinde değildir. Yaptıkları şeyden ötürü eleştirilemez ya da övülemezler: *çünkü başka bir biçimde davranmayı bilmezler*. Bu zorunlu düzenleniş hiç

kuşkusuz onları birçok sıkıntıdan kurtarmaktadır..

İnsanlar da belli ölçüde doğa tarafından programlandırılmışlardır. Su içmeye programlandırılmışız, çamaşır suyu içmeye değil, ama bütün önlemlere karşın ölmek zorundayız. Daha az zorlayıcı, ama benzer biçimde, kültürel programlama da belirleyicidir: düşüncemiz, ona biçim veren dilimiz tarafından belirlenmiştir (dil, bize dışarıdan verilmiştir, onu kişisel kullanımımız için biz icat etmedik); davranış ölçüleri, söylenceler, birkaç sözcükle söylersek, belli şeylere *bağlılık*, başka şeylere bağlanmamak, daha beşikten başlayarak kafamıza sokulmuştur. Bütün bunların belli bir ağırlığı vardır; bizim oldukça kestirilebilir olmamızı sağlarlar. Örneğin az önce sözünü ettiğimiz Hector'u alalım: doğal eğilimi onu koruma, sığınma ve işbirliği gereksinimi duyumsamaya götürüyordu; bunların tümü de iyi ya da kötü, Troya'da bulunuyordu -ona hoş bir biçimde eşlik eden- karısı Andromak'la biyolojik bağlarla bağlı olduğu küçük oğlu Astianatte'ye sevgi duyması da doğaldı. Kültür bakımından kendini Troya'nın bir parçası sayıyor, Troyalıların dilini, âdet ve geleneklerini paylaşıyordu. Öte yandan, çocukluğundan beri, kentinin hizmetinde iyi bir asker olarak yetiştirmişlerdi onu, ödleğlin kötü bir şey olduğunu, insana yaraşmadığını söylemişlerdi ona. Halkına ihanet edecek olursa onu hor görececeklerini, bir biçimde onu cezalandıracaklarını biliyordu. Özetle, o da, büyük ölçüde, davrandığı gibi davranmaya programlandırılmıştı. Gene de... Gene de, canınız cehenne-me diyebilirdi onlara. Kadın kılığına girip geceleyin Troya'dan kaçabilir ya da savaşmamak için hastaymış ya da deliymiş gibi yapabilir yahut Akilleus'un önünde diz çöküp, Troya'ya en zayıf yerinden girmesine yardım edebilirdi. Kendini içkiye, ya da düşmanınla savaşmamayı, sana bir tokat atarlarsa, öteki yanağını çevirmeni söyleyen yeni bir din icat etmeye verebilirdi.

Diyeceksin ki bütün bu tavırlar biraz tuhaf olurdu, onun rector olduğu ve aldığı eğitim göz önünde tutulursa. Ama kabul etmelisin ki, bunlar *olanaksız* varsayımlar değil; oysa bir kunduzun petek dokuması ya da bir akkarıncanın topluluğu terketmesi tuhaf değil, kesinlikle *olanaksızdır*.

İnsanların ne yapacaklarından hiçbir zaman tam anlamıyla emin olunamaz, oysa hayvanlar ve öteki doğal varlıklar konusunda emin olunabilir. Biyolojik ve kültürel bakımdan ne denli programlanmış olursak olalım, biz insanlar her zaman programda öngörülmemiş (ya da en azından *tümüyle* öngörülmemiş) bir şeyi seçme olanağına sahibizdir. “Evet” ya da “hayır”, istiyorum ya da istemiyorum diyebiliriz. Koşullar ne denli zorlarsa zorlasın, önümüzde hiçbir zaman *tek* yol yoktur, çeşitli yollar vardır.

Özgürlük’ten sözettiğim zaman şuna gönderme yapıyorum: bizi akkarıncalardan, gelgitlerden, zorunlu ve değiştirilmez bir biçimde devinen her şeyden ayıran şey. *İstedikimiz her şeyi yapabiliriz* demiyorum, ama yalnızca tek bir şeyi yapmak zorunda da değiliz. Burada, özgürlük üstüne iki şeyi sağlamca belirtmek yerinde olur:

Birincisi: *Başımıza gelen şeyi seçmek* konusunda özgür değiliz (filanca gün, belli ana babadan, verili bir ülkede doğmuş olmak, kansere yakalanmak, bir araba kazasına uğramak, güzel ya da çirkin olmak, Akaların kentimizi ele geçirmek istemeleri vb), *ama başımıza gelen şeye şu ya da bu biçimde tepki göstermekte özgürüz* (boyun eğmek ya da başkaldırmak, moda ya uygun giyinmek ya da ayılar gibi giyinmek, Troya’yı savunmak ya da kaçmak vb);

İkincisi: Bir şey yapmaya çalışmakta özgür olmak, bunun ille de *başarmakla* hiçbir ilişkisi yok. Özgürlük (ki olasılıklar arasında seçim yapmak demektir) her şeye gücü yeterlikle (insanın *olanaksız* da görünse her istediğini her zaman elde etmesi demek olurdu bu) eşanlamlı değildir. Bu yüzden,

devinme *yeteneğimiz* ne denli çok olursa, özgürlüğümüzden elde edebileceğimiz sonuçlar da o denli daha iyi olur. Everest'e tırmanmak istemekte özgürüm, ama bozuk sağlığım ve tam anlamıyla hazırlıksız oluşum amacıma ulaşmamı kesinlikle olanaksız kılıyor. Öte yandan, okuyup okumama konusunda özgürüm, çünkü bunu çocukluğumda öğrendim; benim için çok güç değil. Bazı şeyler benim isteğime bağlıdır (bu özgür olmaktır), ama her şey benim isteğime bağlı değildir (yoksa her şeye gücü yeter olurdum), çünkü dünyada, benim gönlümce denetleyemeyeceğim birçok başka istemler, birçok başka zorunluluklar vardır. Ne kendimi, ne de içinde yaşadığım dünyayı bilmezsem, özgürlüğüm er ya da geç zorunlulukla *çatışacaktır*. Ama, önemli olan, bu yüzden özgür olmaktan vazgeçmeyeceğimdir.. canımı sıkırsa bile. Gerçekten de, özgürlüğümüzü *kısıtlayan* birçok güçler vardır: depremler, hastalıklar, zorbalıklar. Ama özgürlüğümüz de dünyanın güçlerinden biridir, *bizim* gücümüzdür. İnsanlarla konuşursan, büyük çoğunluğun, özgürlüğün kendisinden çok, özgürlüğünü kısıtlayan şeylerin bilincinde olduklarının ayrımına varırsın. "Özgürlük mü?" diyeceklerdir sana, "Sen hangi özgürlükten söz ediyorsun? Televizyonla beynini yıkarlarken, politikacılar bizi kandırır, hile yaparken, teroristler bizi tehdit ederken, uyuşturucular köleleştirirken, istediğim motosikleti alacak param bile yokken?" Bir an düşünürsen, böyle konuşanların, yakınıyormuş gibi göründüklerinin ayrımına varırsın, ama gerçekte özgür olmadıklarını bilmekten memnundurlar. İçin için şunu düşünüyor olmalılar: "Of! Sırtımızdan bayağı yük kalktı! Özgür olmadığımıza göre, başımıza gelenden *sorumlu* değiliz..."

Ama ben hiç kimsenin -tam anlamıyla *hiç kimsenin*- özgür olmadığına gerçekten inanmadığından, hiç kimsenin bir saatin kör işleyişi, ya da bir akkarınca işlevi görmeyi ka-

bul etmediğinden kuşku duymuyorum. Belli koşullarda, belli şeyler için özgürce seçim yapmak çok güç olduğundan (örneğin bir bebeği kurtarmak için alevler içindeki bir eve dalmak, ya da bir zorbaya sağlamca karşı durmak gibi), insanın en kolay olanı yapmayı yeğ tuttuğunun bilincine varmama özgürlüğünün olmadığını söylemek daha yerinde olur: itfaiyecileri beklemek ya da bizi köleleştirenin elini eteğini öpmek gibi. Ama derinlerde bir yerde bir şey durmamacasına, “Eğer isteseydin...” der.

Biri insanların özgür olduklarını yadsıdığına şu şu kanıtı öne sürmeni salık veririm sana. Antikçağda bir Romalı filozof insanların özgür olduklarını yadsıyan, yaptıkları şeyi yapmaktan başka seçenekleri olmadığını söyleyen bir arkadaşıyla tartışıyordu. Filozof eline bir değnek alıp olanca gücüyle onu dövmeye başladı: “Dur! Yeter! Bırak, dövme beni!” diyordu arkadaş. Filozof bir yandan onu döverken, bir yandan da us yürütmeyi sürdürüyordu: “Benim özgür olmadığımı, yaptığım şeyi yapmak zorunda olduğumu mu söylüyorsun yoksa? Öyleyse durmamı söylemek için boşuna soluğunu tüketme: ben kendiliğinden deviniyorum.” Filozof, arkadaşını onu dövmeyi özgürce durdurabileceğini kabul edinceye dek bir güzel dövdü onu. İyi bir kanıt, ama yalnızca uç durumlarda kullan onu, yalnızca askerlik sanatını bilmeyen arkadaşlarına karşı...

Özet olarak: canlı ya da cansız tüm öteki varlıklardan farklı olarak, biz insanlar *yeni çözümler bulabilir*, bir ölçüde de olsa yaşam biçimimizi *seçebiliriz*. Bize doğru gibi görünen, yani bizim için uygun olan şeyi seçebilir, bize kötülüğü dokunacak, ya da uygun düşmeyecek şeyden kaçınabiliriz. Ama *seçme* yeteneğimiz olduğu için, yanılabiliriz de; kunduzların, balarılarının, akkarıncaların başına gelmez bu. Bu yüzden, yaptığımız şey üstünde iyice düşünmeli, iyi seçim yapmamıza izin veren belli bir yaşama biçimi edin-

meve çalışmalıyız. İşte bu, yaşamayı bilme, ya da dilersem, *yaşama sanatı*, *ahlâk*, dediğimiz şeydir. Bundan, okumaya sabrın varsa, daha sonraki sayfalarda sözedeceğiz.

Şunları oku

“Oysa dışbükey kalkanımı, ağır miğferimi indirerek, mızrağımı duvara yaslayıp soylu Akilleus’a karşı gidersem, Elena’yı Atridlere geri vereceğime, onunla birlikte, Iskender’in içbükey gemilerle Troya’ya getirdiği her şeyi geri vereceğime söz veririm -savaşın çıkmasının nedeni buydu- bu kentin sahip olduğu her şeye Akaları ortak edeceğime, hiçbir şeyi gizlemeyeceğine, güzel kentimizin surları arasında sakladığı tüm malların bölüşüleceğine yaşlıları and içireceğime söz veririm... Ama ruhum ne öneriyor bana?” (*Ilyada*, XXII kitap)

“Özgürlük bir felsefe değildir, bir fikir de değildir: belli anlarda iki kısa sözcüğü (Evet ve Hayır sözcüklerini) dile getirmemize yolaçan bilincin bir devini midir: Evet ve Hayır. Bu sözcüklerin şimşek ışığı gibi bir an süren kısalığında insan doğasının çelişik göstergesi belirir.” (Octavio Paz, *Öteki Ses*.)

“İnsan yaşamı, türünün örüntüsü yinelenerek ‘yaşanmış’ olmaz; yaşaması gereken insanın -herkesin- kendisidir. İnsan, *canı sıkılabilen*, *hoşnut olmayabilen*, kendini cennetten kovulmuş gibi duyumsayabilen biricik hayvandır.” (Erich Fromm, *Etik ve Psikanaliz*.)

Nereye vardığımızı kısaca anımsatayım sana. Yaşamaya elverişli şeylerle elverişli olmayan başka şeyler olduğu açıktır, ama bunların hangileri oldukları her zaman açık değildir. Başımıza gelen şeye biz karar veremesek bile, başımıza gelen şey karşısında ne yapacağımızı seçebiliriz. Durumumuzun, akkarıncaların erdemlerine sahip olan Hector'un durumuna en yakın olduğunu gereksiz alçakgönüllülüğe kapılmaksızın söyleyebiliriz... Bir şey yaparken, o şeyi, başka şeye yeğlediğimiz için yaparız, ya da onu yapmamaktansa yapmayı yeğlediğimiz için. Peki, o zaman, her zaman istediğimizi yaptığımızı söyleyebilir miyiz? Tam da değil, evlât. Kimi zaman koşullar, kendimiz seçmediğimiz iki seçenek arasında bir seçim yapmaya zorlarlar bizi: yani bazı durumlar vardır ki, seçmemiş olmayı yeğlese bile seçim yapmış oluruz.

Bu konuyla uğraşan ilk filozoflardan biri, Aristo, aşağıdaki örneği tasarlamış. Bir gemi bir limandan bir limana önemli bir yük taşır. Yolculuğun ortasında şiddetli bir fırtınaya tutulur. Görünen odur ki, gemiyi ve mürettebatı kur-

tarmanın biricik yolu, önemli olması bir yana çok da ağır olan yükü denize atmaktır. Kaptan aşağıdaki soruyu soruyor kendi kendine: “Malları mı denize atmalıyım, yoksa havanın düzeleceğini ve geminin fırtınaya dayanacağını umarak yükle birlikte sintinede fırtınayla yüz yüze mi gelmeliyim?” Açıkça görülüyor ki, yükü denize atarsa, riski göze almaktansa *böyle davranmayı yeğlediği için* yapmış olacak bunu, ama yükü denize atmak istediğini öne sürmek doğru olmaz. Aslında onun *istediği*, gemi, mürettebat ve yükle birlikte sağ salim limana varmaktır: Onun en çok işine gelen budur. Ne olursa olsun, fırtına koşullarında, kendisinin ve mürettebatın canlarını kurtarmayı, ne denli değerli olursa olsun, yükü kurtarmaya yeğ tutar. Ne yazık ki o lânet olası fırtına dinmemiştir! Ama fırtına seçilmiş bir şey değildir, istesin istemesin kendini ona zorla kabul ettirmiş, *başına gelmiştir*; ama seçebileceği, onu tehdit eden tehlikede nasıl davranacağıdır. Yüğü denize atar, bunu isteyerek yapar... ama aynı zamanda da istemeyerek. Yaşamak istiyordur, kendini kurtarmak, ona bağımlı olan adamları kurtarmak, sonra da gemiyi kurtarmak; ama yükten, onun getireceği kazançtan yoksun kalmak da istemiyordur, bu yüzden sıkılı dişlerle vazgeçer bundan. Hiç kuşkusuz, mallarının yokolmasıyla yaşamının yokolması arasında bir seçim yapma ikilemiyle karşı karşıya kalmamayı yeğlerdi. Ama başka seçeneği yoktur, karar vermek zorundadır: hangisini *daha çok* istiyorsa onu seçecektir, kendisine daha elverişli görüneni. Onun özgür olduğunu söyleyebiliriz, çünkü özgür olmaktan başka seçeneği yoktur, diyebiliriz, yüz yüze gelmeyi seçmediği bir durumda seçim yapmakta özgür.

Güç ya da önemli koşullarda yapacağımız şey üstünde düşünmek durumunda kaldığımız zaman her kezinde, Aristo'nun sözünü ettiği kaptaninkine benzer bir durumda buluruz kendimizi. Kuşkusuz, işler her zaman öylesine kö-

tür değildir. Kimi zaman koşullar o denli dramatik değildir; eğer sana yalnızca fırtınalı örnekler verirsem, şu pilot adayı gibi başkaldırabilirsin. Uçuş öğretmeni sorar: “Uçuyorsunuz, ansızın fırtına kopuyor, motoru istop ettiriyor. Ne yaparsınız?” Öğrenci yanıtlar: “Öteki motorla devam ederim.” “İyi,” der öğretmen, “ama turalım ki, bir fırtına daha kopuyor, ikinci motoru da bozuyor. İşin içinden nasıl çıkarsınız?” “Hıh, ondan kolay ne var, yedek motoru çalıştırırım.” “Ya o da başka bir fırtına yüzünden bozulursa? O zaman ne yaparsınız?” “Başka bir motorla devam ederim.” “Durun bakalım, diye karşı çıkar öğretmen, “Bütün bu motorları nereden çıkarıyorsunuz, sorabilir miyim?” Öğrenci, istifini bozmadan, yanıtlar: “Siz fırtınaları nereden çıkarıyorsanız oradan. Ama biz aksilik üstüne aksilikleri bir yana bırakalım, hava güzel olduğunda neye yarar, ona bakalım.

Genellikle, insan bütün vaktini, yapılması uygun olan ya da olmayan şeyleri düşünmekle geçirmez. Neyse ki, yaşam yukarıda sözünü ettiğimiz zavallı geminin kaptanı gibi dar boğazlara düşürmez bizi her zaman. İçtenlikli olmak gerekirse, eylemlerimizin büyük bir bölümünün hemen hemen otomatik olduğunu, sorunun çevresinde dönüp dolaşmadan onları görev gibi yaptığımızı kabul etmek zorundayız. Lütfen, bu sabah yaptığını benimle birlikte anımsa. Olmayacak bir saatte çalar saat çaldı, sen de içinden geldiği gibi onu duvara çalacak yerde, çalmasını durdurdun. Yataylığın son değerli dakikalarının tadını çıkarmak için birazcık daha yatakta kaldın. Sonra çok geç olduğunu, otobüsünün beklemeyeceğini düşündün, bu yüzden erdemli bir boyun eğişle kalktın. Dişlerini fırçalamaktan pek hoşlanmadığını biliyorum, ama çok üstelediğim için esneye esneye fırça ve macunla buluşmaya gittin. Her sabahki rutinin bir parçasını oluşturduğu için neredeyse bilincine varmaksızın duş yap-

tin. Sonra sütlükahveni içtin, kızarmış ekmekle tereyağı yedin, her gün yaptığın gibi. Sonra evden çıktın. Zihninden matematik problemlerinin üstünden geçerek otobüs durağına doğru giderken -bugün yoklama yok muydu?- dalgın dalgın boş bir koka-kola kutusuna bir tekme attın. Sonra otobüs, okul, ve bunun gibi...

Bu eylemlerin her birini uzun uzun düşündükten sonra yaptığina inanmıyorum, açıkçası: “Kalksam mı kalkmasam mı? Yıkansam mı, yıkanmasam mı? Kahvaltı etsem mi, etmesim mi? İşte sorun bu!”

Gemisi batmak üzereyken, yükü denize atmak ya da atmamak konusunda çarçabuk bir karar vermeye yeltenen zavallı komutanın duyduğu kaygı, senin bu sabah uykulu uykulu verdiğin kararlara pek benzemiyor. Neredeyse içgüdüsel olarak davrandın sen, fazla sorun yaratmadan. Temelde, bu daha rahat, daha etkili, değil mi? Zaman zaman insanın yapmak zorunda olduğu şeyi kafada fazla evirip çevirmek, durdurucu olabilir. Tıpkı yürürken olduğu gibi: ayaklarına bakıp, “şimdi sağ, şimdi sol” demeye koyulursan, mutlaka ayağın sürçer, ya da sonunda durursun. Ama şimdi, geriye dönerek, bu sabah kendi kendine sormadığın şeyi sormanı istiyorum. Yani: yaptığım şeyi niçin yaptım? Niçin böyle davrandım da, şöyle davranmadım, ya da başka herhangi bir biçimde?

Sanırım, bu araştırma seni biraz sabırsızlaştıracak. Hadi! Niçin sabahları yedi buçukta kalkmak, dişlerini fırçalamak, okula gitmek zorundasın? Bunu sana ben soruyorum! Ben ki, bunu yapmanı istiyorum, seni buna zorlamak için, bin yoldan, tehditler ya da vaatlerle kafanı şişirip duruyorum! Yataktan çıkmasaydın, küçük bir kıyamet koparırdım! Yıkanmak ya da yemek yemek gibi bazı davranışları, beni düşünmeksizin yapıyorsun, neden insanın yataktan kalkınca yapması gereken işler var, herkes yapıyor bunları, değil mi?

Hava çok sıcak olsa da, insanın sokağa donla çıkmaması, pantolon giymesi gibi...

Otobüse binmeye gelince, saatinde yetişmek için başka seçeneğin yok, çünkü okul yürüyerek gitmek için fazla uzak, bense, her gün senin sabah akşam gidiş dönüş taksi paranı ödeyecek kadar varlıklı değilim. Peki, ya koka-kola kutusuna attığın tekme? Bunu yapıyorsun, çünkü bunu yapmak istiyorsun.

Sabahki davranışlarını yöneten çeşitli güdülere biraz ayırtılı olarak bakalım. “Güdü sözcüğünün bu bağlamda kazandığı anlamda ne demek olduğunu biliyorsun: bir şey yapmak için sahip olduğun, ya da en azından sahip olduğuna inandığın neden; biraz düşündüğünde davranışının en kabul edilebilir açıklaması. Tek sözcükle: “Bunu niçin yapıyorum?” sorusuna aklına gelen en iyi yanıt. Davranışlarının dürtülerinden birisi, sana şu şeyi yapmanı söylüyor olmam. Bu dürtülere, *kurallar* diyelim. Kimi zaman, dürtü, belirli bir davranışı her zaman yapmaya alışkın olmandır, onu hiç düşünmeden yinellersin; çevrendeki herkesin böyle, *alışkanlık* olarak davrandıklarını görürsün: bu dürtülerin tümüne, *alışkanlıklar* diyelim. Başka durumlarda -örneğin, koka-kola kutusuna attığın tekme- bu dürtü, dürtü olmayışı, bu davranışta bulunmak için duyduğun katıksız istek gibi görünüyor. Bu davranışların nedenine, *gelgeç istek* diyebilir miyiz? Daha kabaca *işlevsel* olan dürtüleri, yani, seni, başka bir şeyi elde etmek için bir araç olarak yaptığın davranışlara iten dürtüleri bir yana bırakıyorum: sokağa çıkmak için pencereden atlamaktansa merdivenden inmek, pencereden atlamak, okula gitmek için otobüse binmek, sütlükahve içmek için bir fincan kullanmak vb.

Kendimizi, ilk üç tip dürtüyü incelemekle sınırlandıracağız, yani kurallar, alışkanlıklar ve gelgeç istekler. Bunların her biri davranışını şu ya da bu doğrultuda yönlendirir, ya-

pabileceğin onca şey varken, *seçimini* neden o şey üstünde yaptığını az çok açıklar. Aklıma gelen ilk soru şu: Bu dürtülerin her biri nasıl ve ne denli güçlü olarak seni davranmaya itiyor? Bütün koşullarda bunların tümünün de ağırlıkları aynı değildir. Okula gitmek için yataktan kalkmak, dişlerini yıkamaktan, duş yapmaktan, hele hele koka-kola kutusuna tekme atmaktan daha *zorunlu*'dur; öte yandan, pantolonunu, ya da hava çok sıcaksa şortunu giymek okula gitmekten daha zorunlu değil midir sence? Sana söylemek istediğim, her tür dürtünün kendi ağırlığı olduğu, seni kendi biçiminde koşullandırdığı. Örneğin, kuralların gücü, en azından bir ölçüde, bana boyun eğmezsen korkunç misillemelerde bulunacağım korkusundan kaynaklanmaktadır; ama sanırım aynı zamanda *sevgiden*, koyduğum sınırlara duyduğün *güvenden* de güç alır, bunlar sana buyurduğum şeyin seni korumak için, seni daha iyi kılmak ya da burun kıvrarak denegeldiği gibi *senin iyiliğin için* olduğunu düşünmeye iter seni. Sonra, gerektiği gibi boyun eğersen karşılığında bir ödül beklersin: haftalığının artması, armağanlar vb. Öte yandan, alışkanlıklar, belli koşullarda rutine göre ve başkalarının çıkarlarına ters düşmeyecek biçimde *davranmanın* rahatlığının, yani insanların yaptığı baskının sonucudurlar. Alışkanlıklarda da belli kurallara bir çeşit boyun eğiş vardır: bir başka örnek olarak modayı alalım. Arkadaşların onları giyiyor diye, onların arasında uyumsuz kalmamak için ne çok yelek, boyun atkısı, ayakkabı, kabaralı giysiler giymek zorunda kalıyorsun!

Kurallarla alışkanlıkların ortak bir özellikleri vardır: *dışarıdan* gelirler, izin istemeksizin zorla dayatırlar kendilerini. Oysa gelgeç istekler *içeriden* gelirler, kimsenin buyruğu olmaksızın, kimseye öykünmeden, kendiliğinden ortaya çıkarlar. Kendini en özgür ne zaman duyduğunu, kurallara boyun eğerken mi, alışkanlıklara uyarken mi yoksa bir gel-

geç isteği yerine getirince mi, diye sorsam, bir gelgeç isteğe göre davrandığında kendini daha özgür duyumsadığını, bunun sana özgü bir şey olduğunu, senden başka hiç kimseye bağımlı olmadığını söylersin. Ama ne yazık ki bu sözde gelgeç istek, birisine öykünmekten ya da *tersine çevrilmiş* bir buyruktan, bir karşı çıkma dürtüsünden, daha önce boyun eğmediğin buyruk olmasaydı içine doğmayacak olan bir istekten kaynaklanır... Özetle, şimdilik, şeyleri nasılsalar öyle bırakalım, hem daha şimdiden yeterince şey var.

Ama bitirmeden, Aristo'nun sözünü ettiği fırtınaya tutulmuş Yunan gemisini bir kez daha analım istersen. Madem ki dalgalar, gökgürültüleri arasında başladık, aynı biçimde bitirebiliriz, bu bölümün bir başı, bir de sonu olur böylece. Kaptanı, bir deniz kazasından kaçınmak için yükünü denize atıp atmamaya karar verirken bırakmıştık. Kuşkusuz, malları limana götürmek için emir almıştı, alışkanlık onları denize atmayı söylemez, içinde bulunduğu berbat durumda, gelgeç isteğini yerine getirmek de pek yardımcı olmazdı ona. Yaşamını yitirme, bütün mürettebatı feda etme pahasına da olsa buyruklara mı uymalıydı? Patronlarının öfkesinden, fırtınalı denizin gazabından daha mı çok korkacaktı? Olağan koşullarda buyrukları yerine getirmek yeterli olabilir, ama bazı durumlarda, buyruklara nereye dek boyun eğmenin akıllıca olduğunu sormak daha sakınlı olur... Ne de olsa, isteseler de istemeseler de kamikaze yapmak zorunda olan, çünkü doğal içgüdüye "boyun eğmek" zorunda olan bir akkarınca değildir o.

İçinde bulunduğu durumda buyruklar yeterli değilse, alışkanlık daha da az işe yarar. Alışkanlıklar sıradan işlerde, günlük rutinde yararlıdır. Doğrusu, açık denizde bir fırtına, rutine güvenmek için en uygun an değildir. Her sabah din-darca şortunu ya da pantolonunu giyiyorsun, ama bir yangın çıkacak olsa, onu giyecek zaman olmasa, kendini pek

de öyle suçlu duymazsın. Birkaç yıl önce, Meksika'daki büyük depremde, bir arkadaşım gözlerinin önünde birkaç katlı bir yapının çökmekte olduğunu görmüş, yardım etmek için koşmuştu. Kurbanlardan birini yıkıntılar arasından çıkarmaya çalışıyordu, adam anlaşılmaz bir biçimde çıkmakta direniyordu, sonunda itiraf etti: "Üstümde hiçbir şey yok..." Edep yerinin yersiz olarak korunmasından ötürü jüri özel ödülü! Alışkanlıklar karşısında bunca tutuculuk biraz sağlıksız olmuyor mu?

Yunanlı kaptanımızın yararcı bir adam olduğunu, yükü koruma alışkanlığının, tehlike durumunda onun nasıl davranacağını belirlemeye yeterli olmadığını varsayabiliriz. Ama onu denize atmak da yeterli değil, bu gibi durumların çoğunda olağan olan, yükten kurtulmak olsa da. Olaylar ciddileştiği zaman, yalnızca modaya ya da alışkanlıklara güvenilemez; bir *buluş* gerekir...

Kendini o anda aklına esiveren düşüncelere bırakmak da uygun olmaz. Kaptanın, böyle davranmanın akıllılık olacağını düşündüğü için değil, o anda aklına esiveren bir düşünceden ötürü yükü denize attığını (ya da aynı nedenden ötürü onu ambarda alakoyduğunu) söyleseler, onun hakkında ne düşünürdün? Senin yerine ben yanıtlayayım: onun biraz *kaçık* olduğunu. Servetini ya da canını başka hiçbir neden olmaksızın, salt o anda öyle aklına estiği için tehlikeye atmak aptalca bir şey. Aklına estiği gibi davranan biriye, sorumsuz biriye, böylesine önemli bir gemiye nasıl kumanda edebilir? Bir fırtına çıktığında akli başında kimseler akıllarına esen her şeyi bir yana bırakırlar, tek bir istekleri vardır: en elverişli, yani en *usa* uygun davranış çizgisini bulup çıkarmak.

Öyleyse, yalın bir işlevsel sorun söz konusudur burada; sağ salım limana çıkmanın en iyi yolunu bulmak. Tatalım ki, kaptan kendini kurtarmak için *belli bir ağırlığı* denize atmanın yeterli olacağı sonucuna varıyor, ister yük olsun,

ister mürettebatın bir bölümü. Denizcileri, aralarından en işe yaramaz dört beşini denize atmaya, böylece armatörün kazancını koruma olanağı sağlamaya inandırmaya çalışabilirdi. İşlevsel bakış açısından, ne yazık ki bu hem postu, hem kazancı kurtarmanın en iyi çözümüdür... Ama bu kararda itici bir şey var, sanırım sence de öyle. Bunun nedeni belki de bana bu tür şeyleri yapmamamın öğretilmiş olması, ya da böyle şeyler yapma alışkanlığım olmayışı, ya da salt canımın istemeyişi (çok aklına eseni yapan biri olduğumdan)... Bu, Hitchcock'a yaraşır gerilimden ötürü özür dilerim, ama kafası karışık kaptanımızın sonunda ne yapmaya karar verdiğini söylemeyeceğim sana. Belki de şans tutar, limana dek sağ salım gitmesini sağlayacak bir rüzgâr çıkıverir! Gerçek şu ki, onu düşündüğümde, hepimizin aynı gemide olduğumuzun ayırımına varıyorum...

Şimdilik kendi kendimize sorduğumuz sorularla baş başa kalıp, uygun rüzgârların bizi bu soruları yeniden karşımızda bulacağımız, onları yanıtlamaya çalışacağımız bundan sonraki bölüme dek götürmesini bekleyelim..

Şunları oku

“Öyleyse, erdem de bize bağlıdır, aynı biçimde, kötülük de. Burada yapmak bize bağlı olduğuna göre, yapmamak da bize bağlıdır; yapmamak içimizin ne-resindeyse, yapmak da oradadır, öyle ki iyi olanı yapmak bize bağlıysa, kötü olanı yapmamak da bize bağlıdır ve içimizde iyi olanı yapmamak varsa, kötü olanı yapmak da vardır.” (Aristo)

“Yaşama sanatı’nda insan hem sanatçı, hem de sanatının nesnesidir; yontucu, mermerdir, hekim, hasta.” (Erich Fromm)

“Yalnızca dört ahlâk ilkemiz vardır:

1) *Felsefî* ilke: iyi olanı onun kendisi için yap, yaya saygıdan ötürü;

2) *Dinsel* ilke: bunu yap, çünkü Efendimizin istemidir, Tanrı aşkı için yap.

3) *İnsancıl* ilke: mutluluğu artırdığı için, kendine duyduğu sevgi için yap.

4) *Siyasal* ilke: bunu yap, bir parçasını oluşturduğın toplumun gönencine yararlı olduğu için, kendinle bağıntılı olarak toplum sevgisi için yap.”
(Georg C. Lichtenberg)

“Uzun yaşamaya değil, iyi yaşamaya çalışmalıyız: çünkü uzun yaşamak yazgıya bağlıdır, iyi yaşamaksa ruha. Yaşam doluysa, uzundur; ruh kendisi için iyi olanı sağlamayı ve kendi kendine egemen olmayı başardığı zaman yaşam dolu olur.” (Seneca)

3

Dilediğın şeyi yap

Yukarıda, yaptıklarımızın büyük bir bölümünü, bunları yapmaya (çocukken anne babalarımız tarafından, yetişkin olunca üstlerimiz ya da yasalar tarafından) zorlandığımız için yaptığımızı belirtmiştik; insan böyle yapmaya alıştığı için (kimi zaman rutini, ortaya koydukları örnekle, baskılarıyla başkaları dayatırlar bize -gülünç olma korkusu, eleştir, dedikodu, topluluğa kabul edilme isteğı...- kimi zaman da biz kendimiz yaratırız onu); çünkü bunlar istediğimiz şeye ulaşmanın bir aracındırlar (okula gitmek için otobüse binmek gibi); ya da salt aklımıza estiğı için, başka hiçbir nedeni olmaksızın, kapris olsun diye.

Ama önemli durumlarda, ya da yapmak üzere olduğumuz şeyi ciddiye aldığımızda, bütün bu normal eyleme geçiriciler çok az doyum sağlarlar: dendiğı gibi, hadi canım, hiçbir şey anladıkları yok.

Hector'un yaptığı gibi, Akilleus'un saldırısına meydan okuyarak, postunu tehlikeye atma pahasına Troya'nın surları dışına çıkmak zorunda kaldığında; ya da mürettebatı kurtarmak için yükü mü, yoksa yükü kurtarmak için mü-

rettebattan birkaç kişiyi mi denize atma konusunda karar vermek gerektiğinde; yahut bu denli dramatik olmasa da benzer durumlarda (çok basit bir örnek: ülkenin yurttaşlarının çoğunluğu için en iyisi olduğunu düşündüğüm politikacıya mı oy vermeliyim -vergileri artırarak kişisel çıkarlarım zarar verecek olsa da- yoksa, benim daha kolay zengin olmamı sağlayacak, ama başkalarına zarar verecek olanı mı desteklemeliyim?) ne buyruklar, ne alışkanlıklar yeterlidir, ne de kapris işe yarar. Binlerce Yahudi'nin soykırımıyla suçlanan, toplama kampının Nazi komutanı, "buyruklara boyun eğdiğini" söyleyerek kendini haklı çıkarmaya çalışır, ama bu gerekçe beni inandırmıyor; bazı ülkelerde, derilerinin renginden ötürü zencilere, ya da aşktaki tercihlerinden ötürü eşcinsellere ev kiralamama alışkanlığı vardır, ama bu ayırım, alışkanlıkların bir parçasını oluştursa da, bana gene de kabul edilmez görünüyor; deniz kıyısında birkaç gün geçirme isteği tam anlamıyla anlaşılabilir bir şeydir, ama insanın sorumluluğuna bir bebek verilmişse, bütün bir hafta sonu onu yalnız bırakıyorsa, böyle bir kapris sevimsiz olmamaktan da öte, suçtur. Bu durumlarda benimle aynı görüşte değil misin?

Bütün bu örneklerin *özgürlük* sorunuyla ilgisi vardır, bununla da, daha önce sana söylediğimi sandığım gibi ahlâk özellikle ilgilenir.

Özgürlük, "evet" ya da "hayır" diyebilmektir, bunu yapacağım ya da yapmayacağım, üstlerim, başkaları ne derlerse desinler; bu bana uygun geliyor, bu yüzden onu istiyorum, şu bana uygun gelmiyor, bu yüzden onu istemiyorum. Özgürlük, *karar vermek*'tir, ama aynı zamanda, bunu unutma, karar vermekte olduğunun *bilincinde olmaktır*. Anlayabileceğin gibi, *kendini bırakmanın* tam tersi. Kendini bırakmaktan kaçınmak için de, yapabileceğin tek şey, yapmak üzere olduğun şeyi en azından iki kez düşünmeye çalışmaktır;

evet, iki kez, özür dilerim, başını ağrıtsa bile... Eyleminin itici gücünü ilk kez düşündüğünde, “Bunu niçin yapıyorum?” sorusunun yanıtı, en son incelediğimiz türden bir yanıtıdır: bana böyle buyurulduğu için yapıyorum, alışkanlıktan yapıyorum, istediğim için yapıyorum. Ama ikinci bir kez düşünürsen, durum değişir. Bunu, bana dayattıkları için yapıyorum, ama.. niçin boyun eğiyorum? Bir ödül alma umuduyla mı? Öyleyse, bana buyruk veren kişinin biraz kölesi değil miyim? Bana buyruk veren kişi benden daha çok bildiği için ona boyun eğiyorsam, kendi başıma karar verebilmek için gerekli bilgileri edinmeye çalışamayacağım demek midir anlamına gelmez mi bu? Peki, ya bana uygun görünmeyen şeyler yapmamı buyuruyorlarsa, Nazi komutanına toplama kampında Yahudileri yoketmesini buyurduklarında olduğu gibi? Buyurdukları şeyler arasında “kötü” -yani benim için uygunsuz- bir şey olamaz mı, ya da hiç kimse yapmamı buyurmasa da, “iyi” ve “uygun” bir şey?

Alışkanlıklarda da aynı şey sözkonusudur. Bir tek kez yaptığım bir şey üstünde düşünürsem, belki de “alışkanlıktan ötürü” böyle davrandığımı yanıtı yeterlidir benim için. Ama, lânet olsun, neden hep genellikle yapılan (ya da benim genellikle yaptığım) bir şeyi yapmak zorunda olayım? Çevremi kuşatanların, ne denli arkadaşlarım olsalar da, kölesi değilim, dün yaptığım, önceki gün ya da geçen ay yaptığım şeyin kölesi de değilim! Zencilere karşı ayırım gözcten insanlarla kuşatılmış olarak yaşıyorsam, bu da bana gerçekte doğru değilmiş gibi görünüyorsa, niçin onlara öykünüyüm? Borç para alıp geri vermemeyi alışkanlık haline getirmişsem, ama davranışımı değiştirip bir anda dürüst biri olmaya başlayamadığım için her kezinde daha çok utanıyorum? Bir alışkanlık, ne denli kök salmış olursa olsun, benim için az elverişli olmayabilir mi?

Aklıma esiveren şeyler üstüne kendimi ikinci kez sorguladığımda da buna benzer bir sonuca vardım. Sık sık bana ters düşen şeyler yapma isteği duyuyorum, hemen ardından da pişmanlık duyuyorum, önemsiz olaylarda aklımıza eseni yapmak da kabul edilebilir, ama daha ciddi konularda, elverişli ya da elverişsiz bir kapris olup olmadığını düşünmek-sizin, insanın kendini sürüklenmeye bırakması pek de salık verilmez, hatta tehlikeli bile olabilir: kırmızı ışıklarda bir ya da iki kez karşıya geçmek eğlenceli bile olabilir, ama bunu düzenli olarak her gün yapsam, yaşlılığa ulaşmayı başarabilirim miyim?

Sonuç olarak: kurallar, alışkanlıklar ve kaprisler, eylem yapmak için zaman zaman elverişli dürtüler olabilirler. Bütün kurallara boyun eğmek, tüm alışkanlıklara aykırı davranmak, bütün kaprislere karşı çıkmak biraz aptalca olur. Ama bir eylem hiçbir zaman, yalnızca bir kural, bir alışkanlık ya da bir kapris olduğu için doğru değildir.

Bir şeyin gerçekten bana uygun olup olmadığını bilmek için, yaptığım şeyi tek başına us yürüterek derinlemesine incelemeliyim. Benim yerime hiç kimse özgür olamaz, ya da: hiç kimse beni tek başıma seçmekten, tek başıma araştırmaktan bağışık kılamaz. Küçükken, olgunlaşmamışken, yaşam ve gerçeklik hakkında çok az şey bilirken, boyun eğmek, rutin ve küçük kaprisler yeterlidir. Ama bunun nedeni, hâlâ birine bağımlı oluşumuz, bizi koruyan birinin ellerinde oluşumuzdur. Sonra erişkin olmak gerekir, yani kendi yaşamımızı belli bir anlamda *kurmamız*, yalnızca başkalarının bizim için kurdukları yaşamı yaşamamamız gerekir. Doğal olarak, kendimizi tümüyle kuramayız, çünkü yalnız yaşamıyoruz, istediğimiz ya da istemediğimiz birçok şey kendini bize dayatıyor (zavallı kaptanın açık denizde bir fırtınayı göğüslemeyi seçmediğini, Akilleus'un Troya'ya saldırmak için, Hector'dan izin istemediğini anımsa...) Ama

bize verdikleri öteki kurallar, çevremizde bulduğumuz ya da kendi icat ettiğimiz alışkanlıklar, bizi saran kaprisler arasında tek başımıza karar vermeyi öğrenmeliyiz.

Kuzucuklar değil (kuzucuklar bağışlasınlar beni), insanlar olmak istiyorsak başka seçeneğimiz yok, yaptığımız şeyi iki kez düşünmek zorundayız.. Doğrusunu istersen, kimi özel durumlarda üç ya da dört kez düşünmeliyiz. Kökenbilimsel bakımdan, “moral” sözcüğünün alışkanlıklarla bağıntısı vardır (Gerçekten, Latince *mores** sözcüğünün anlamı tastamam budur), ahlâk ilkelerinin büyük bir bölümü: “şu şeyi yapmalısın ya da “o şeyi yapmayı aklından bile geçirme” biçiminde olduğundan, kurallarla da bağıntısı vardır. Gene de, gördüğümüz gibi, *kötü*, ya da “ahlâksız” olabilen alışkanlıklarla buyruklar vardır, kendilerini ne denli kurallar ya da kabul edilmiş alışkanlıklar biçiminde ortaya koyarlarsa koysunlar. Ahlâkın uğraştığı sorunları derinlemesine ele almak istiyorsak, sahip olduğumuz özgürlüğü nasıl kullanacağımızı öğrenmek istiyorsak (üstünde konuştuğumuz “ahlâk” ya da “etik” tam da bu öğrenmede içerilmiştir), kuralları, alışkanlıkları, aklımıza esen istekleri bir yana bırakmalıyız.

Açıklığa kavuşturulması gereken ilk şey, özgür bir insan için ahlâkın, ister insansal ister tanrısal -ikisi de aynı kapıya çıkar- bir yetke tarafından verilen ceza ya da ödüllerle hiçbir ilişkisi olmadığıdır. Kendini, başkalarının koydukları, onların belirledikleri temel normlara göre cezalardan kaçmaya, onlarca verilen ödülleri elde etmeye çalışmakla kısıtlayan kişi acınası bir köleden başka bir şey değildir. Belki bir çocuğa davranışını yönlendirmek için bir sopayla bir havuç yeter, ama yetişkin bir kişinin bu zihniyeti sürdürmesi oldukça hazindir. Davranışı değişik bir biçimde yön-

(*) Latince, *mos* (*moris*), çoğ. *mores*, alışkanlık, ahlâk anlamına gelir – ç.n.

lendirmek gerekir. Sırası gelmişken, terminolojik bir açıklama: “Ahlâk” ve “etik” sözcüklerini eşanlamlı olarak kullanacağım, ama teknik bir bakış açısından (her zamankinden daha bilgiççe bir ton kullanıyorsam, bağışla) aynı anlamı taşımazlar. “Ahlâk”, senin, benim, çevremizi kuşatan insanların kimilerinin genellikle geçerli saydığımız davranış ve normların bütünüdür; “etik” ise, bunları *niçin* geçerli saydığımız üstüne düşünmek ve bunları başkalarının “ahlâksal” bulduklarıyla karşılaştırmaktır. Ama, birini ya da ötekini, ayırım gözetmeksizin, *yaşama sanatı* anlamında kullanmayı sürdüreceğim. Uzmanlar bağışlasınlar beni..

“İyi” ve “kötü” sözcüklerinin yalnızca ahlâksal davranışlara uygulanmadıklarını ne de yalnızca kişilere ait olmadıklarını anımsa. Maradona ya da Butrageño’nun çok iyi futbolcular olduklarını söylemenin, bu sıfatın, onların stadyumdan çıkar çıkmaz ilk rastladıkları kişiye yardım etmeleri ya da her zaman doğruyu söyleme eğiliminde olmalarıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Futbolcu olarak iyidirler, özel yaşamlarını kurcalamaksızın. Bir motosikletin de çok iyi olduğu söylenebilir, ama bu onu, motosiklete binmiş Ermiş Teresa saydığımız anlamına gelmez: onun kusursuz çalıştığını, bir motosikletten beklenebilecek bütün iyi özelliklere sahip olduğunu söylemek istiyoruz. Futbolculardan ya da motosikletten söz ederken iyi olan -elverişli olan- yeterince açıktır. Yarış alanında, ya da sokakta, üstün etiketini yapıştırmak için gerekli şeylerin neler olduğunu sorsam, çok iyi açıklayabileceğinden kuşku yok. O zaman ben de diyorum ki: iyi bir *insan* olmaya yardımcı olan şeyi *niçin* aynı biçimde betimlemeye çalışmayalım? Yeterince çok sayıda sayfalar boyunca yüz yüze geldiğimiz tüm sorunları çözmez mi bu?

Ama bu pek de öyle kolay bir şey değil. İyi futbolcular, motosiklet, yarış atları vb. üstüne genellikle insanların büyük çoğunluğu aynı görüştedir, ama sıra birisinin insan ola-

rak, genellikle iyi mi kötü mü olduğunu belirlemeye gelince, görüşler çok değişir. Örneğin, Purita'nın durumunu alalım: annesi evde ondan daha iyi bir çocuk olamayacağını düşünür, çünkü yumuşak başlı, düzenlidir; ama sınıfta herkes ondan nefret eder, çünkü dedikoducu ve entrikacıdır. Kuşkusuz, Auschwitz'de, Yahudileri gaz odasına gönderen Nazi subayı, üstlerinin gözünde iyiydi, gerektiği gibi davranıyordu, ama kurbanlarının onun hakkında çok daha başka bir görüşleri olsa gerekti. Zaman zaman birinin "iyi" olduğunu söylemek, iyilikle hiç ilişkisi olmayan bir şeyi anlatır: öyle ki, sık sık, "Filanca çok iyi bir insandır, zavalılık!" gibi şeyler söylenir.

İspanyol ozanı Antonio Machado, bu ikilemin ayrımındaydı, şiirsel özyaşamöyküsünde şöyle yazmıştı: "Sözcüğün iyi anlamında iyiyim, ben..." Sık sık, birinin "iyi" olduğunun, çünkü uysal olduğunun, hiç kimseye karşı çıkmadığının, sorun yaratmamaya çalıştığının, başkaları dansederken plakları değiştirdiğinin, buna benzer şeyler yaptığının söylendiğine gönderme yapıyordu Machado.

Demek bazı kişiler için, iyi olmak yumuşak başlı ve sabırlı olmak anlamına geliyor, ama bazıları da girişimci bir ruhu olan, özgün, birisine sıkıntı verecek olsa bile, düşündüğünü söyleme anında geri çekilmeyen kişiyi iyi insan olarak nitelendirirler. Örneğin, Güney Afrika gibi bir ülkede, kimileri, kafa şişirmeyen, ırk ayrımını kabul eden bir zenciyi iyi sayarlar, başkaları ise yalnızca Nelson Mandela'nın izinden gidenlere iyi derler.

Bir insanın ne zaman "iyi" olduğunu, ne zaman olmadığını söylemenin niçin kolay olmadığını biliyor musun? İnsanların neye yaradıklarını bilmediğimiz için.

Bir futbolcu futbol oynamaya yarar, karşı takıma gol atarak takımının kazanmasını sağlar; bir motosiklet bizi hızlı taşımaya yarar, sağlam ve dayanıklı olmalıdır... Bir uzmanın

ya da araç gerecin ne zaman gerektiği gibi işlediklerini biliriz, çünkü vermeleri gereken, onlardan beklenen hizmet hakkında bir fikrimiz vardır. Ama genel olarak insanı alırsak iş karmaşılaşır: insanlardan kimi zaman kabullenmeleri, kimi zaman da başkaldırmaları beklenir; kimi zaman girişi-mi ele almaları, kimi zaman boyun eğmeleri; kimi zaman eli açık, kimi zaman da sakınlı olmaları vb. beklenir.

Tek bir erdemin özelliklerini belirlemek de kolay değildir: bir futbolcunun faul yapmadan düşman kalesine bir gol atması her zaman iyidir, oysa gerçeği söylemek her zaman iyi değildir. Acımasızlıktan, ölmekte olan birine ölmekte olduğunu, ya da katile öldürmek istediği kurbanın nerede saklandığını söyleyen kimseye iyi diyebilir misin? İşlevler ve araç-gereçler, oldukça açık yararlılık normlarına uyarlar: uyarlarsa iyi, uymazlarsa kötüdürler, o kadar. Başka bir şey sorulmaz.

Hiç kimse, bir futbolcunun -iyi bir insan olmak için değil, iyi bir futbolcu olmak için- iyilik ettiğini ya da içtenlikli olduğunu öne sürmez; hiç kimse bir motosikletten, iyi bir motosiklet olduğu için, aynı zamanda çivi çakmaya yaramasını beklemez. Ama genel olarak insanlar dikkate alındığında, sorun böylesine açık değildir, çünkü iyi bir insan olmak için tek bir *kural* yoktur, hem insan bir şey yapmaya yarayan bir *âlet* değildir.

İnsan birçok biçimde, iyi bir adam (kuşkusuz iyi bir kadın da) olabilir, davranışların yargılanmasında temel alınan düşünceler genellikle koşullara göre değişir. Bu nedenle kimi zaman Falanca beyin ya da Filanca hanımın, “kendi üsluplarında” iyi olduklarını söyleriz. Böylece, iyi olmanın birçok biçimleri olduğunu ve her şeyin, her birimizin içinde devindiği ortama bağlı olduğunu kabul ediyoruz.

Dışarıdan, kimin iyi, kimin kötü olduğunu, kimin iyi olanı yaptığını, kimin yapmadığını belirlemek kolay değildir.

Yalnızca her durumun bütün koşullarını değil, herkesi eylemde bulunmaya iten *niyetleri* de incelemek gerekir. Öyle bir durum olabilir ki, kötülük yapmak niyetinde olan bir kimsenin eylemi salt rastlantı olarak iyi bir sonuç doğurabilir. Ama istemeden iyi ve doğru bir şey yapan birine “iyi” diyemeyiz, değil mi? Ya da tersi: biri dünyanın en iyi niyetiyle, bir felâkete yol açabilir, hiç suçu yokken adı canavara çıkabilir. Özür dilerim, ama bu yolla yalnızca kafa karıştıracağımızı biliyorum.

Ne kuralların, ne alışkanlıkların ne de kaprislerin ahlâk alanında bize yol göstermeye yetmediklerini daha önce söylemiştik; şimdiyse, iyi bir insan olmayı, her zaman böyle davranmayı öğreten açık bir kuralın bulunmadığı sonucu ortaya çıkıyor. Peki, şimdi ne yapacağız? Sana öyle bir yanıt vereceğim ki, kesinlikle seni şaşırtacak, hatta belki de öfkeliendirecek. XVI. yüzyılda yaşamış çok eğlendirici bir Fransız yazarı, François Rabelais, Avrupa yazınının ilk romanlarından birinde, dev Gargantua ile oğlu Pantagruel’in serüvenlerini anlattı. Bu kitap hakkında sana birçok şey söyleyebilirim, ama önünde sonunda senin kendi adına bu kitabı okumaya kendin karar vermeni yeğ tutuyorum. Belli bir noktada Gargantua’nın az çok dindar bir tarikat kurmaya, bu tarikatı bir manastırda, Télème manastırında kurmaya karar verdiğini söyleyeceğim yalnızca. Manastırın kapısında tek bir ilke yazılıdır: “Dilediğini yap.” Bu kutsal evin tüm sakinleri yalnızca bunu, tastamam dilediklerini, yaparlar.

İyi yorumlanmış ahlâkın kapısında bundan başka bir şey yazılmadığını söylersem ne düşünürsün: *dilediğini yap*? Belki de kızacaksın: Vardığımız sonuç gerçekten *ahlâksal* mı! Herkes dilediğini, ne daha azını ne daha çoğunu, yapsa ne karışıklık olurdu! Bunun için onca zaman yitirmedik, onca kafa patlatmadık mı? Dur, öfkelenme. Bir *şans* daha ver bana: Lütfen bir sonraki bölüme geç...

Şunları oku...

“Tüm yaşamları yasalara, statülere ya da kurallara göre değil, her birinin isteğine göre, kendi keyfince geçiyordu. Yataktan canları ne zaman isterse o zaman kalkıyorlardı; canları ne zaman isterse o zaman içiyorlar, yiyorlar, çalışıyorlar, uyuyorlardı; kimse uyan-dırmıyordu onları, kimse içmeye ya da yemeye ya da başka bir şey yapmaya zorlamıyordu. Manastırın biricik kuralı şuydu:

NE DILERSEN ONU YAP

Özgür insanların, iyi doğmuş, iyi eğitilmiş, onurlu insanlarla birlikte olmaya alıştırılmış insanların doğa-larında (akkarıncaların onur dedikleri şeydir bu) on-ları hep erdemli eylemlere iten, kötülükten uzak tu-tan bir içgüdü, bir dürtü vardı. Onur dedikleri şey.

Ama bu insanlar frenlenir ya da kısıtlanırlarsa, baş-kaldırırlar, bu boyunduruğu kırmaya yönelirler. Çün-kü, yasaklanmış bir eylem sözkonusuysa, onun ardın-dan gideriz, bizden esirgenen şey için yanıp tutuşu-ruz.” (François Rabelais)

İnsancıl etik, otoriter etiğin karşısında, ondan temelde bir biçimsel, bir de maddi ölçütle ayrılabilir. *Biçimsel* olarak, erdemin ve günahın ölçütünü, üst-tün bir yetkenin değil, yalnızca insanın belirleyebile-ceği ilkesine dayanır. *Maddî* düzlemde, “iyi” nin, in-san için iyi olan şey olduğu, “kötü”nün ise insan için zararlı olan şey olduğu ilkesine dayanır; *ahlâk-sal değer*in biricik ölçütü, *insanın gönencidir*.” (Erich Fromm)

“Ama mantık, tam anlamıyla geliştirilmişse, bize zararlı eğilimleri öğretmeye ne denli yeterli olursa olsun, tek başına bir denetim ya da bir ahlâksal onay üretmeye yeterli değildir. Yararlılık yalnızca belirli bir amaca yönelik bir eğilimdir; eğer amaç tümüyle bizi ilgilendirmiyorsa, o amacı izlemenin araçları bakımından da aynı ilgisizliği duyarız. Burada olan şey, yararlı eğilimleri, zararlı eğilimlere yeğ tutma doğrultusunda bir tercih yaparken, bir *duygunun* kendini ortaya koymasındır. Bu duygu, insanların mutluluğuna karşı duyarlıktan, onların mutsuzluğundan üzüntü duymaktan başka bir şey olamaz, çünkü bunlar erdemle kötülüğün yolaçma eğiliminde oldukları farklı amaçlardır. Demek, burada *us* eylemlerin neye yönelik olduklarını öğretir, *insanlık duygusu* da yararlı ve iyilik getirici şeylerden yana bir ayrım yapar.” (David Hume)

El yordamıyla, birlikte oluşturmakta olduğumuz ahlâkın temel koyutu olarak, “Dilediğin şeyi yap” ilkesini alırken sana ne demek istiyorum? Yalın bir biçimde (daha sonra işlerin göründükleri kadar yalın olmadıklarından korkmakla birlikte), kurallarla alışkanlıkları, ödüllerle cezaları, tek sözcükle seni dışarıdan yönlendiren her şeyi bir yana bırakmak gerektiğini; sorunu, kendi başına, isteminin içsel mahkemesinin karşısına çıkarman gerektiğini de. Yaşamını nasıl yöneteceğini hiç kimseye sorma: bunu kendine sor. Özgürlüğünü nasıl kullanacağını bilmek istiyorsan, onu, ne denli iyi, bilge ve saygın olurlarsa olsunlar, başkasının ya da başkalarının buyruğuna vererek yitirme: özgürlüğünü nasıl kullanacağını konusunda özgürlüğün kendisini sorgula.

Uyanık bir genç olduğun için, burada belirli bir çelişki olduğunun belki de çoktan bilincine varmışsındır. Sana “dilediğin şeyi yap” derken, öyle görünüyor ki, sana özgürce davranmanı söylesem de, bir biçimde sana bir buyruk veriyorum: “Şunu yap, şunu yapına. Yakından incelediğimiz zaman ne karmaşık bir buyruk! Boyun eğersen, boyun eğ-

memiş olursun (       stedidini değil, sana buyruk veren benim  stedidimi yapm    olursun); boyun e mezsen, boyun e mi   olursun (      sana yapmanı buyurdu  m şeyi değil,  stedidini yapm    olursun... sana buyurdu  m şey de tastamam bu!)

İnan bana, vakit geçirmek için gazetelerde yer alan bir bilmece    meye zorlamak istemiyorum seni. Gerekti inden fazla canımızı sıkmaktan kaçınmak için, sana bunları gülümseyerek s  lemeye  alı sam da, sorun, ciddi bir sorun: s  z konusu olan vakit geçirmek değil, zamanı iyi yaşamak. Bu, “dilediğini yap” ta, görünürdeki içkin çelişki, özgürlüğün kendisinin temel sorununun yansımасыndan başka bir şey değildir: Özgür olmama özgürlüğüne sahip olmadığımız,  zg r olmaktan başka çıkış yolumuz olmadığı anlamına gelir bu.

Ya bana bunun yetti ini, bıkmı  olduğunu,  zg r olmayı sürdürmek istemediğini söylersen? En iyi fiyatı verene kendini köle olarak satmaya ya da herhangi bir zorbaya öncesiz sonrasız boyun e meye and içersen? Eh, ne yapalım, bunu yapmak istiyorsan, yapacaksın, özgürlüğünü kullanarak, başkalarına boyun e sen ya da kendini yığınlar tarafından sürüklenmeye bıraksan da, ye  tuttu un gibi davranmayı s rd receksin: seçmeyi reddetmeyeceksin, ama tek başına se memeyi se mi  olacaksın. Bu yüzden, yüzyılımızın bir Fransız filozofu, Jean Paul-Sartre, “ zg r olmaya yargılıyız” demiştir. Üstelik bu yargılılı ın affı da yok...

Özetle, benim “dilediğini yap” s  m,  zg rl  k sorununu ciddiye almanı, hiç kimsenin yolunu seçmenin, seni *yaratıcı* sorumluluğundan ba ı ık kılamayaca ını söylemenin bir yolundan başka bir şey değildir.  zg rl  k uğruna bütün bunları yapma zahmetine değer mi diye çok da karamsarca sorma kendi kendine; istesen de istemesen de özgürsün, istesen de istemesen de *istemek* zorundasın. Bütün bu

can sıkıcı konular hakkında hiçbir şey bilmek istemediğini söyleyen, seni rahat bırakmamı istesen bile, gene de bir şey istiyor olacaksın... hiçbir şey bilmemeyi, kendini az ya da çok aptallaştırma pahasına seni rahat bırakmalarını istiyor olacaksın. “Aşk da böyledir”, dostum, şiirin dediği gibi! İstemek de böyledir. Ama bu “dilediğini yap”ı, daha önce sözünü ettiğimiz *kaprisler*’le karıştırmayalım. “Dilediğini yapmak” başka şeydir, “aklına ilk gelen şeyi” yapman bambaşka bir şey. Bir şeye duyulan katıksız, yalın isteğin bazı durumlarda yeterli olmadığını söylemiyorum: Örneğin, lokantada yemek seçmek. Allahtan kocaman bir miden olduğuna, şişmanlamaktan da korkmadığına göre, çok güzel, canının istediğini ısmarla... Ama dikkat, istekle birlikte her şeyi yitirebilir insan. İşte buna bir örnek.

Bilmiyorum, İncil’i okudun mu. İlginç şeylerle doludur, onu değerlendirmek için çok dindar olmaya da gerek yok - benim pek de dindar olmadığımı iyi bilirsin. İncil’i oluşturan kitapların birincisi, *Genesis*’te, İsak’ın oğulları Esau ile Yakup’un öyküsü anlatılır. Bunlar ikizdiler, ama Esau anasının dölyatağından daha önce çıkmıştı, bu yüzden de, ekber evlât olma hakkına sahipti: ekber evlât olmak o zamanlar az şey değildi, çünkü babanın tüm zenginliklerinin, tüm ayrıcalıklarının varisi olmaya yazgılıydı. Esau serüvenci bir tipti, ava çıkmayı severdi, Yakup ise evde kalıp sık sık nefis yemekler pişirirdi. Bir gün Esau avdan yorgun ve acıkmış olarak döndü. Yakup lezzetli mi lezzetli bir mercimek çorbası pişirmişti, salçanın kokusunu duymak bile kardeşinin ağzını sulandırmaya yetmişti. Yemek için büyük bir istek duydu, Yakup’a onu yemeğe davet edip etmediğini sordu. Aşçı kardeş, büyük bir zevkle bunu yapacağını söyledi, ama bedava değil, karşılığında ekber evlâtlık hakkını istiyordu. Esau düşündü: “Şu anda karşımda mercimek çorbası duruyor. Babamın varisi olmama ise daha çok zaman var. Hem

sonra, kimbilir, belki de ben ondan önce ölürüm!” Böylece, gelecekteki varislik haklarını, şimdinin mercimekleriyle değiş tokuş etmeyi kabul etti. Ne nefis bir kokusu olmalıydı! Daha sonra, dolu mideyle, yaptığı kötü anlaşmadan pişmanlık duydu; bu, iki kardeş arasında birçok sorun yarattı (gerekli saygıyı eksik etmeksizin söylüyorum, ama Yakup’un büyük bir çıkarıcı olduğu izlenimini edinmişimdir hep). Eğer öykünün nasıl sonuçlanacağını bilmek istiyorsan *Genesis*’i oku. Bizi ilgilendirdiğince, şimdi sana söylediklerim yeterli.

Seni biraz tedirgin gördüğümden, bu öyküyü, sana göstermeye çalışacağım şeye karşı kullanmaya kalkışırsan, hiç şaşmam: “O güzelim, ‘dilediğini yap’ ilkesini öğütleyen sen değil miydin? İşte: Esau çorba içmek istiyordu, bunu sağladı, sonunda da mirastan yoksun kaldı. Doğrusu güzel bir başarı!” Evet, elbette. Ama Esau’nun o anda gerçekten istediği şey mercimek çorbası mıydı? Temelde, ekber evlât olmak o dönemde çok kazançlı bir şeydi, oysa mercimek çorbası olsa da olur, olmasa da olurdu... Esau’nun istediği şeyin ekber evlâtlık olduğunu düşünmek usa uygun düşüyor: az ya da çok uzak bir gelecekte yaşam koşullarını iyileştirecek bir hak. Doğal olarak, çorba içmek de istiyordu, ama biraz düşünme sıkıntısına katlansaydı, gerçekten önemli olan şeyi elde etme olasılığını ortadan kaldırmamak için bu ikinci isteğin bekleyebileceğinin bilincine varırdı.

Zaman zaman biz insanlar birbiriyle çelişen, çatışan şeyler isteriz. Önemli olan, öncelikleri, ansızın aklıma esen şeyle, uzun süredir çok daha derinden istemekte olduğum şey arasında bir çeşit hiyerarşiyi belirleyebilmektir. Bunu Esau’ya sormayı dene...

İncil’deki öyküde önemli bir ayrıntı var. Esau’yu, gelecekteki varisliği reddederek, şimdiki zamanda hazır olan çorbayı seçmeye iten, ölümün gölgesidir, ya da, dilersen,

yaşamın kısalığından duyulan kaygı. “Madem ki kesinlikle öleceğimi, hatta belki de babamdan önce öleceğimi biliyorum, öyleyse... neden şu anda hoşuma giden bir şeyin çevresinde dönüp durayım? Şimdi mercimek çorbası istiyorum, yarın belki de ölmüş olacağım, öyleyse gelsin mercimekler, bu da bana yeter!” Ölümün kesinliği Esau’yu, yaşamaya “değmediğini”, ha bu olmuş, ha şu, farketmez diye düşünmeye itmiştir sanki. Ama şeyleri birbirinden farksız kılan yaşam değil, ölümdür.

İyi düşün: Esau, daha şimdiden ölmüş, ha şu olmuş, ha bu, farketmezmiş gibi karar veriyor yaşamaya. Yaşam zamandan oluşur, şimdi’imiz anılar ve umutlarla doludur, ama Esau, sanki o anda onun için biricik gerçeklik burnuna gelen mercimek kokusuymuş, ne dün, ne yarın varmış gibi yaşıyor. Dahası: yaşamımız başkalarıyla ilişkilerimizden oluşur -baba, oğul, kardeş, dost ya da düşman, varis vb- ama Esau, mercimeğin (üstelik mercimek *nesneder*, kişi değildir) onu neyse o yapan başkalarıyla bağlarından daha önemli olduğuna karar veriyor. Şimdi bir soru: Esau gerçekten istediğini mi yapıyor, yoksa ölüm onu *ipnotize* edip istemini dondurup ortadan mı kaldırıyor?

Esau’yu çocuksu kaprisler ve aile anlaşmazlıklarıyla başbaşa bırakıp, senin durumuna gelelim, bizi ilgilendiren bu. Sana dilediğini yapmanı söylüyorsam, yapacağın şey, ne istediğini dikkatle, derinlemesine düşünmendir. Kuşkusuz, sık sık birbiriyle çelişen birçok şey istiyorsun, herkes gibi: bir motosiklet istiyorsun, ama sokakta düşüp boynunu kırmak istemiyorsun, arkadaşların olsun istiyorsun, ama bağımsızlığını yitirmeden, paran olması hoşuna gidiyor, ama bunu sağlamak için başkalarının kölesi olmak istemiyorsun, birçok şey bilmek istiyorsun, bunun için de çalışmak gerektiğini anlıyorsun, ama aynı zamanda eğlenmek istiyorsun, benim, kafanı şişirmeden, seni gönlünce yaşamaya

bırakmamı istiyorsun, ama aynı zamanda gereksinim duyduğun zaman yanında olup sana yardım etmemi de istiyorsun vb. Kısaca, bütün bu şeyleri elde edeceksen, derinden istediğin şeyi sözcüklere dönüştüreceksen, bana şöyle diyeceksin: “Bak baba, istediğim, *iyi yaşamak*.”

Aferin, beyefendiye bir ödül! Sana öğütlemek istediğim tastamam buydu işte: sana, “dilediğini yap” dediğimde, içimin derinliklerinde sana salık vermek istediğim şey, iyi yaşama yürekliliğini göstermen gerektiği idi. Sonra, izinle, üzgün ya da gereğinden çok mutlu insanlara aldırma: ahlâk, nasıl daha iyi yaşanabileceğini araştırmaya yönelik ussal bir çabadan başka bir şey değildir. Ahlâkla ilgilenmeye değişorsa, bunun nedeni iyi yaşamamanın hoşumuza gitmesidir. Yalnızca köle olmak için doğmuş olan, ya da, ha o olmuş ha bu diyecek kadar ölümden korkan kişi kendini mercimek çorbasına verir ve nasıl gelirse öyle yaşar...

İyi yaşamak istiyorsun: çok güzel. Ama aynı zamanda bu yaşamın bir karnabahar ya da bir karafatma yaşamı olmasını değil (her iki türe de saygım baki), *insanca* bir yaşam olmasını istiyorsun. Sana düşen de bu, sanırım. Sana dünyaları verseler bundan vazgeçmeyeceğine eminim. İnsan olmak, daha önce de değindiğimiz gibi, her şeyden önce, başka insanlarla ilişki kurmaktır. Çok paran olsaydı, binbir gece masallarındaki saraylardan daha lüks bir evin, güzel mi güzel giysilerin, en lezzetli yiyeceklerin (bol bol mercimek!), en karmaşık aygıtların vb. olsa, ama bütün bunlar hiçbir insanı görmemen, hiç kimsenin seni düşünmemesi pahasına olsaydı, memnun olur muydun? *Aklını kaçırmadan* böyle ne kadar yaşayabilirdin? İnsanlarla ilişkiler *pahasına* birçok şeye sahip olmayı istemek, çılgınlıkların en kötüsü değil midir? Gene de bütün bu şeyler başkalarıyla daha kolay ilişki kurmana yararlar - ya da yarıyormuş görünürler! Para aracılığıyla başkalarının gözünün kamaştırıla-

cağına ya da onların satın alınabileceğine inanılır, giysiler bizi çekici kırlarlar ya da başkalarının bize imrenmesine yolaçarlar, güzel bir ev, en iyi şaraplar vb. de böyle, aygıtlardan sözetmeye gerek yok: TV ve video kayıt cihazı daha iyi görmeye, CD'ler daha iyi işitmeye vb. yararlar. Ama yalnızsak çok az şey güzel olarak kalır; yalnızlık katıksız, kesin bir yalnızlıksa, her şey onarılmaz bir biçimde bozulur. İnsan yaşamı, *insanlar arasındayken* iyidir, yoksa gene yaşam olabilir ama, ne iyidir, ne de insanca. Nereye varmak istediğimi anlamaya başlıyor musun?

Nesneler iyi ya da yararlı olabilirler, hayvanlar (en azından bazıları) sevimli olabilirler, ama insanlar insan olmak isterler, araç-gereç ya da hayvan olmak istemezler. Aynı zamanda kendilerine insan gibi davranılmasını isterler, çünkü insan olma olgusu, büyük ölçüde birbirimize nasıl davrandığımıza bağlıdır.

Açıklayayım: şeftali, şeftali olarak doğar, leopar dünyaya leopar olarak gelir, ama insan tümüyle insan olarak doğmaz, başkaları ona yardım etmezlerse hiçbir zaman da insan olmaz. Niçin? Çünkü insan, yalnızca biyolojik, doğal (balıklarla leoparlar gibi) bir gerçeklik değildir, aynı zamanda kültürel bir gerçekliktir. Kültürel çıraklık olmaksızın, her şeyden önce, her kültürün temeli (insanlığımızın temeli) olan *dil* olmaksızın, insanlık olmaz. Biz insanların yaşadığımız dünya, dilden, simgelerden ve yasalardan oluşan bir dünyadır (Onlarsız yalnızca iletişim kuramamakla kalmayıp, çevremizi kuşatan şeylerin *anlamını* da yakalayamayız). Ama hiç kimse tek başına konuşmayı öğrenemez (yemek yemeyi ya da çişini etmeyi -sözcüğü bağışlayın- tek başına öğrenebileceği gibi), çünkü dil insanın doğal, biyolojik bir işlevi değildir (açıkça görüldüğü gibi, temeli bizim biyolojimizde bulunsa da), başka insanlardan kalıtım yoluyla aldığımız ve öğrendiğimiz kültürel bir yaratıdır.

Bu yüzden, birisine bir şey söylemek, onu dinlemek, ona bir kişi gibi davranmak, insan olarak davranmaya başlamak demektir. Kuşkusuz, yalnızca ilk adımdır bu, çünkü içinde birbirimizle karşılıklı olarak insanlaştığımız kültür dilden yola çıkar, ama yalnızca dilden oluşmaz. Birbirimizi insan olarak tanıdığımızı göstermenin başka yolları da vardır: birbirimize karşı, bizi insanlaştıran saygı ve ilgi biçimleri. Hepimiz bize böyle davranılmasını isteriz, bulamayınca da karşı çıkarız. Bu yüzden kızlar kendilerine nesne-kızlar, yani süs eşyası ya da araç gibi davranıldığından yakınırırlar; bunun için de, birine hakaret ettiğimiz zaman "hayvan!" deriz; insanlar arasında olması gereken davranışlardan uzaklaştığı, böyle davranmayı sürdürürse, ona aynı biçimde karşılık vereceğimiz konusunda onu uyarmak içinmiş gibi.

Bu alanda en önemli şey şu gibi görünüyor bana: insanlaşma (yani bizi olmak istediğimiz insan varlıklarına dönüştüren şey) *karşılıklı* bir süreçtir (tıpkı dil gibi, farkında mısın?) Başkaları beni insanlaştırebilsinler diye ben de onları insanlaştırmak zorundayım; herkes benim için nesneler ya da hayvanlar olsaydı, ben de bir hayvandan ya da nesneden daha iyi bir şey olamazdım. Bu yüzden, *iyi yaşamaya çalışmak*, temelde, *başkalarını iyi yaşatmak*'tan çok farklı bir şey olamaz. Bunun üstünde biraz düşün, lütfen.

Bu sorunu ileride yeniden ele alacağız. Şimdi, bu bölümü en rahatlatıcı bir biçimde sona erdirmek için sinemaya gitmeyi öneririm sana. Dilersen çok güzel bir film seyredebiliriz, yönetmeni ve baş oyuncusu Orson Welles: *Yurttaş Kane*. Konusunu kısaca anımsatayım: Kane, Xanadu sarayında dünyanın en güzel, en değerli şeylerinin koleksiyonunu yaptığından en küçük bir kuşkusu olmayan bir milyarderdir. Her şeyi vardır, çevresini saran bütün insanları, tutkusunun basit araçları gibi, kendi tutkusu için kullanır. Yaşamının sonunda tek başına, imgesini yansıtan aynalarla dolu

salonlarda dolaşır: ona yalnızca kendi imgesi eşlik eder. Ölürken bir sözcük mırıldanır: “Rosebud!” Bir gazeteci, bu son iniltinin anlamını kestirmeye çalışır, ama başaramaz. Gerçekte, “Rosebud” Kane’in çocukken, henüz sevgiyle kuşatıldığı, çevresindeki her şeye sevgi verdiği dönemde, oynadığı küçük bir kızağın üstüne yazılmış markadır. Tüm zenginlikleri, başkaları üstünde edindiği tüm güç, ona, bu çocukluk anısından daha iyi bir şey satın almayı sağlayamamıştı. Sevgi dolu insan ilişkilerinin simgesi olan o küçük kızak, Kane’nin gerçekten istediği şeydi; gerçekte hiçbir işine yaramayan milyonlarca şeyi elde etmek için feda ettiği iyi yaşam’dı. Gene de, hemen hemen herkes gıpta ediyordu ona... Hadi gel, sinemaya gidelim. Yarın sürdürürüz.

Şunları oku...

“Bir gün Yakup mercimek çorbası yapmıştı; Esau kırıdan geldi, bitkindi. Yakup’a dedi ki: ‘İzin ver, biraz kırmızı mercimek çorbası içeyim, bitkinim.’ Yakup dedi ki: ‘Hemen ekber evlâtlık hakkını sat bana.’ Esau yanıtladı: ‘Açlıktan ölüyorum: ekber evlâtlığın ne yararı olur bana?’ O zaman Yakup dedi: ‘Hemen and iç.’ Öteki and içti ve ekber evlâtlık hakkını Yakup’a sattı. Yakup Esau’ya ekmekle mercimek çorbası verdi; öteki yedi, içti, sonra kalkıp gitti. O denli küçümsemişti Esau ekber evlâtlık hakkını.” (*Genesis*, XXV)

“Belki de insan kötüdür, çünkü bütün yaşamı boyunca ölümü beklemekten başka bir şey yapmamıştır; böylece, başka insanların ve nesnelerin ölümüyle bin kez ölür. Böylece, hangi hayvan olursa olsun, canının tehlikede olduğunun bilincine varsa delirir. Korkudan, dolandırıcılıktan, ihanetten delirir, kaçan bir de-

li, yumuşakbaşlı ya da kudurgan bir deli, nefret dolu, dolandırıcı, katil.” (Tony Duvert).

“Özgür insan hiçbir şeyi ölüm kadar düşünmez; bilgeliği, ölüm değil, yaşam üstüne derin düşünmektir.” (Baruch Spinoza).

“Özgür insan, kendi istemini yasalara aykırı davranmaksızın kullanan insandır. O, gerçekliğe, daha doğrusu, Ben ile Sen arasındaki gerçek ikilem bağına inanır. İnsanların yazgısını belirleyen bir şeye, bu bir şeyin kendisine gereksinimi olduğuna inanır... ne olursa olsun, olacak olan bir şey, ancak onun kararları, isteyebileceği şeylerle ilgili olursa olacaktır.” (Martin Buber)

“Kendisini kaale alabilmek, başkalarını kaale almanın temel gereksinimidir; kendisiyle tam anlamıyla rahat olmak, başkalarıyla ilişki kurabilmenin gerekli koşuludur.” (Erich Fromm)

5

Uyan, baby!

Son olarak sözünü ettiğimiz noktaları kısaca özetleyelim. Avcı Esau, önünde kalan az yaşamı düşününce, ha o olmuş, ha bu diye düşündüğünden, midesinin sesine kulak veriyor ve bir tabak dolusu mercimek (aslında iki tabak, en azından bu konuda Yakup cömert davranmış, ona bir bis yapmıştır) karşılığında, ekber evlâtlık hakkından vazgeçiyor. Kane ise, neredeyse bütün ömrünü, nesneler almak için insanları satmaya adıyor; ama sonunda elinden gelse pahalı şeylerle ağzına dek dolan dükkanını, tek bir yalın nesneyle -eski bir kızakla- değiş tokuş etmeye razı olabileceğinin bilincine varıyor: ona birini anımsatıyordu bu nesne; kendini ticarete vermeden önce, henüz sevmeyi ve sevilmeyi, sahip olmaya ve buyruk vermeye yeğ tuttuğu zamanki kendisini.

Esau da, Kane de, *dilediklerini yaptıklarına* inanıyorlardı, hiçbiri -bence- *iyi yaşamayı* başaramadı. Gene de, onlara gerçekten ne istediklerini sorsaydın, tıpkı senin (ya da benim) gibi yanıtlarlardı: *iyi bir yaşam* istiyorum.

Özetle, ne istediğimiz yeterince açık (yani “iyi yaşamak”), ama bunun neden olduğu yeterince açık değil.

Gerçekten de, iyi, isteğin tek bir nesnesiyle örtüşmüyor, örneğin, mercimek, resimler, elektrikli ev eşyaları ya da para. Bunların tümü de *basit* istekler, gerçekliğin yalnızca bir yüzüyle sınırlıdır, birbirleriyle bağıntılı değildirler. Açıkçası, insanın acıktığı zaman canının mercimek çorbası istemesinde bir kötülük yok: ama dünyada başka şeyler de var, başka ilişkiler; ne bileyim, geçmişte yapılmış seçimlerle tutarlılık, ya da gelecek için tasarılar. Kısaca daha birçok şey, aklına gelebilecek her şey.

Birkaç sözcükle söylersek, insan yalnızca mercimekle yaşamaz. Esau, bir tabak mercimek uğruna yaşamının çok önemli yanını feda etti, onu aşırı derecede basitleştirdi. Ama, sana açıkladığım gibi, yakın bir ölüm fikrinin dürtüsüyle davrandı, ölümse her şeyi basite indirger. Kuyruğu titretmek üzereyken, önemi olan şeyler azdır (seni kurtarabilecek ilâç, hâlâ akciğerlerini doldurmaya yetecek hava). Oysa yaşam her zaman karışık, hemen hemen her zaman *karmaşıklıkla* doludur; karmaşıklıklardan kaçır, kolay şeyler ararsan, buyursun mercimekler! Ama iyi ve daha uzun yaşamaya çalışmadığını sanarak kendini kandırma, yalnızca acıyı kısaltmaya çalışıyorsun sen. Ama biz gerçekten istediğimiz şeyin hızlı bir ölüm değil, iyi bir yaşam olduğunu daha önce söylemiştik. Özetle, Esau bir öğretmen olarak işine yaramaz.

Kane de, kendi usulünce, nesneleri basitleştiriyordu. Esau'nun tersine, har vurup harman savurmuyordu, ama aç gözlü ve hırslıydı. Parayı birçok güzel (kuşkusuz aynı zamanda yararlı) şeyler satın almak, gücü ise, insanları denetim altında tutmak için istiyordu.

Paraya, güzel, yararlı şeyler almaya karşı olduğumu sanma sakın; paraya hiç önem vermediklerini öne süren, hiç ama hiçbir şeye gereksinim duymadıklarına yemin eden insanlara da güvenmem. Belki de hamurum kötüdür, ama beş

parasız kalmak hoşuma gitmez, yarın hırsızlar evimi soyacak, bütün kitaplarımı alıp götürecek olsalar (korkarım çalmanın ötesinde pek de önemli bir şey olmazdı bu) benim için kötü bir darbe olur. Ama durmadan daha çok şeye (para, eşya vb.) sahip olma isteği de pek akıllıca görünmüyor bana. Hiç kuşkusuz, sahip olduğumuz şeyler de bize sahip olurlar: sahip olduğumuz, bizim sahibimiz olur.

Biraz daha açıklayayım: bir kez, bilge bir budist, bir tilmizine, şimdi benim sana söylemekte olduğum şeyleri açıklıyormuş, tilmizi de yüzünde, tıpkı senin bu satırları okurken yüzünde belirecek aynı şaşkın anlamla (“iyiden iyiye kaçık bu”) bakıyormuş ona. Bunun üzerine, bilge tilmizine sormuş: “Bu odada en hoşuna giden şey nedir?” Uyanık biri olan delikanlı, bir çuval para değerinde, olağanüstü güzellikte fildişi ve altından bir kupayı göstermiş. “Pekâlâ, al bakalım, demiş bilge, delikanlı da bir sözü iki ettirmeden, sağ eliyle küçük mücevheri almış. “Dikkat et, düşürme!” diye uyarmış onu hocası alaycı bir sesle, sonra eklemiş: “Hoşuna giden başka bir şey yok mu?” Öğrenci, masaya dayanmış çil çil altınlarla dolu torbanın bile onu tiksindirmedığının ayrımına varmış. “Hadi, cesaret!” diye yüreklendirmiş onu hocası. Oğlan sol eliyle torbayı kapmış. “Peki, şimdi?” diye sormuş hocasına, biraz sinirli. Bilge şöyle demiş: “Şimdi kaşın bakalım!” Doğal olarak, yapamamış bunu.

İnsanın bedeninin bir yeri kaşındığı, ya da zihnine bir şey takıldığı bir sırada kaşınma gereksinimi duymak her zaman başına gelebilir. İki eli de dolu olunca insan iyi kaşınamaz, pek fazla devinim de yapamaz. Sıkı sıkı tuttuğumuz şey de buna karşılık sıkı sıkı tutar bizi... Demek istediğim, abartmamak için dikkatli olmak gerekir.

Bir bakıma, Kane’in durumu tastamam böyle: elleri ve kafa-
fası sahip olduğu şeyleri sıkı sıkı tutmakla meşguldür, bir anda tuhaf bir kaşıntı duyar, ama nasıl kaşınacağını bilemez.

Yaşam, Kane'in sandığından daha karmaşıktır, çünkü eller yalnızca almaya değil, kaşımaya ya da okşamaya da yarar. Ama, yanılmıyorsam, bu kişinin temel yanılığı başka bir şeydi. Paraya ve eşyaya sahip olma isteği onda bir saplantı haline geldiğinden, insanlara da nesnelermiş gibi davranıyordu. Böylece, onların üstünde *erk* sahibi olduğunu düşünüyordu. Ciddi bir basitleştirme, çünkü yaşamın başlıca karmaşıklığı, tastamam burada, kişilerin nesneler olmadığında yatar.

Başlangıçta, Kane'in sorunları yoktu, nesneler alınıp satılırlar; o insanları da alıp satıyordu. Arada büyük bir fark varmış gibi gelmiyordu ona. Nesneleri işimize yarasınlar diye elimizde tutar, sonra da kaldırıp atarız. Kane aynı şeyi yapıyordu çevresindekilere; her şeyin yolunda gittiği de söylenebilirdi. Nesnelere sahip olduğu gibi, insanlara da sahip olmak, onları dilediği gibi denetlemek, yönetmek istedi. Sevgililerine, arkadaşlarına, ailesine, siyasal rakiplerine, yaşayan her varlığa da aynı şeyi yaptı. Kuşkusuz başkalarına çok kötülük etti, ama daha da kötüsü -onun bakış açısından (varsayımımıza göre, iyi yaşamak isteyen birinin bakış açısı)- sonunda kendisine de ciddi biçimde zarar verdi. Bu noktayı sana daha iyi açıklamaya çalışacağım, çünkü bana öze ilişkin bir şey gibi görünüyor.

Kuruntuya kapılma: bir nesneden -dünyanın en iyi nesnesi de olsa- yalnızca *nesneler* çıkar. Hiç kimse sana sahip olmadığı bir şeyi verecek durumda değildir, doğru değil mi? Ne de bir şey, olduğundan başka bir şey verebilir sana.

Mercimekler açlığını gidermeye yarar, söz gelimi, Fransızca öğrenmeye değil; para hemen hemen bütün gereksinimleri karşılamak için yararlıdır, ama gerçek bir dostluğu satın alamaz (paracıkların sesiyle, boyun eğiş, otlakçıların arkadaşlığı ya da paralı seks satın alınabilir, ama daha fazlası değil). Bir videoteyp başka bir videoteype bir şey verebilir,

ama bir öpücük... biz insanlar eğer nesne olsaydık, nesnelerin bize verebilecekleri şey yeterdi; az önce sana sözünü ettiğim şey de tastamam bu: yalnızca nesneler olmadığımız için, *şeylerde bulunmayan "şeylere" gereksinimimiz var.*

Başkalarına nesne gibi davrandığımızda, Kane'in yaptığı gibi, karşılığında başka nesneler alırız. Onları sıksak para çıkar, işimize yararlar (mekanik araç gereçlermiş gibi), gelirler, giderler, yaltaklanırlar, doğru düğmeye bastığımızda gülümserler... Ama bu durumda, yalnızca insanların veremeyi bildikleri o tatlılığı armağan etmezler bize; böylece ne dostluğa sahiboluruz, ne saygıya, ne de sevgiye. Hiçbir şey (hiçbir hayvan; çünkü hayvanın durumuyla bizim durumumuz arasındaki fark gereğinden çok büyüktür) o dostluğu, o saygıyı, o sevgiyi veremez bize: özetle, yalnızca eşitler arasında kurulan, karmaşıklıktan doğan o temel *ilişki*, sana, bana ya da Kane'e, insan varlıkları olduğumuza göre, yalnızca insanlardan gelebilir, onlara insan varlıkları gibi davranmamız koşuluyla.

Bu son nokta çok önemlidir, çünkü (daha önce de söylemiştik) biz insanlar birbirimizi insanlaştırırız. Kişilere, nesneler gibi değil, insan varlıkları gibi davranarak (demek istediğim, onların isteklerini ya da gereksinimlerini hesaba katarak, yalnızca onlardan yararlanmaya çalışmayarak) onların da buna karşılık, ancak bir kişinin bir başka kişiye verebileceği şeyi vermelerini olanaklı kılarım. Kane bu küçük ayrıntıyı unuttu, bir anda (ama iş işten geçtikten sonra) ancak başka bir insan varlığının ona verebileceği şeyden başka her şeye sahip olduğunun bilincine vardı: içtenlikli saygı, yürekten gelen sevgi ya da salt *zihin arkadaşlığı*. Onun için paradan başka -en azından böyle görünüyor- hiçbir şey önemli olmadığına göre, parasının dışında hiç kimse için hiçbir önem taşımıyordu. Aptal olmayan Kane, bunun kendi suçu olduğunu anlıyordu. Kimi zaman insan başkalarına

kişi gibi davranabilir, ama karşılığında, yüzüne yiyeceğı tekmeden, ihanetten, hakaretten başka bir şey alamaz. Ama en azından *bir* kişinin, yalnızca tek bir kişi de olsa, saygısına güvenebilir, bu kişi kendisidir. Başkalarını nesnelere dönüştürmeyerek, en azından, başkalarınca nesne gibi göröl-meme *hakkımızı* korumuş olunuz. Yani, insan varlıklarının dünyasını olası kılarız; kişilerin birbirlerini karşılıklı olarak insan gibi gördükleri dünyayı, gerçekten de *iyi yaşanabilecek* biricik dünyayı.

Kanımca, Kane'in son günlerinde kapıldığı umarsızlık, çocukluğunun sevgi dolu ilişkilerinin uyumunu yitirmekten kaynaklanmıyor. Bütün yaşamı boyunca, onları yıkmaktan başka bir şey yapmadığı için umarsızdı Kane. Sorun, onlara sahip olmamasından çok, onlara *layık* olmadığının bilincine varması...

şimdi diyeceksin ki, birçok insan Kane'in milyonlarına gıpta ediyordu. Kuşkusuz, "Bu adam yaşamayı biliyor!" diye düşünenerin sayısı çoktu. Peki, ne olmuş? Bir kez daha uyan, yavrum! İnsanlar dışarıdan bakınca bize gıpta edebilirler, tam o anda kanserden ölmekte olduğumuzu bilmezler. Başkalarını memnun etmeyi mi yeğlersin, kendi doyumunu sağılamayı mı?

Kane, bir insanı mutlu kılacağı söylenen her şeyi elde etti: para, güç, doğru ilişkiler, kendisine hizmet etmeye hazır bir alay insan... Ama sonunda, başkaları ne derlerse desinler, temel şeyin kendisinde eksik olduğunu keşfetti: nesne gibi değıl, insan gibi davranılan özgür insanların göstereceğı gerçek duygunun, gerçek saygının ve içtenlikli sevginin.

Belki de, bu Kane'in biraz tuhaf bir tip olduğunu söyleyeceksin bana, hemen hemen bütün film başoyuncuları gibi. Birçokları, böyle bir sarayda, böyle bu lüks içinde yaşamaktan büyük bir mutluluk duyacaklardır. Coğunluğun, "Rosebud" adındaki o kızağı anımsamayacaklarını söyleyeceksin

alaycı alaycı. Belki de Kane'in bir tahtası eksikti... Bütün bu şeylerle insan nasıl olur da kötü duyumsayabilir kendini! Ama yineliyorum: insanları bir yana bırak, yalnızca kendini düşün. İstedğin Kane'inki gibi bir yaşam mı? Esau'nun bir tabak mercimeğiyle yetinir miydin?

Yanıtlamadan önce bir an bekle. Ahlâk, tastamam bunu irdeler: bize anlattıkları, ya da TV duyurularının inanmamızı istediği şeyin, gerçekleştirmekten hoşlanacağımız o kutsal "iyi yaşam"ın ötesinde, *temelde* ne olduğunu. Nesneler olmaksızın yaşanamayacağını daha önce saptadık (demir içerdiği için mercimeğe gereksinimimiz vardır), ama insan-sız da yapamayacağımızı biliyoruz. Nesnelerden nesne olarak yararlanmak gerekir, insanlara ise insan gibi davranmak: böylece, nesneler birçok bakımlardan yararlı olur, ama insanlar, hiçbir nesnenin veremeyeceği bir şeyi verirler bize: insanlığı. Burada deli olan kim, ben mi, yoksa Kane mi? Belki de insan olmak pek önemli değil, çünkü zaten insan-sınız, başka da seçeneğimiz yok. Gerçek şu ki, insan "insan-nesne" ya da "insan-insan" olabilir, yalnızca nesneler biriktirmekle uğraşan insanlar -tüm nesneleri, olabildiğince çok, olabildiğince iyi- ya da başkalarıyla birlikte yaşanan insanlıktan haz duymaya yükümlü insanlar! Kendini değerinden aşağı satma, lütfen. Bırak indirimli satışları büyük mağazalar yapsın: bu onların uzmanlık alanı.

Birçoklarının, ilk bakışta, söylediklerimi pek önemli saymayacaklarını yadsımıyorum. Ama onlara güvenilir mi? Bunlar çok kurnaz insanlar mıdır, yoksa en önemli olguya, yaşamlarına, pek önem vermeyenler midir yalnızca? Bir insan iş yaşamında ya da politikada zeki olabilir, ama iyi yaşam gibi ciddi konularda salağın teki olabilir.

Kane para kazanmakta, insanları çekip çevirmekte çok yetenekliydi, ama sonunda tastamam temel şeyde yanılmış olduğunun bilincine vardı. İyi nişan almanın yaşamsal

önem taşıdığı noktada hedefi iskalamıştı. Bu bakımdan bana çok önemli görünen bir sözcük var, şimdi onu yineliyorum sana: *dikkat*. Konuşmayı öğrenmeyen, ama her zaman dikkatli olan baykuşun dikkatinden sözetmiyorum (baykuşla şu yaşlı papağan fıkrasını anımsayacaksın), insanın, yaptığı şey üstünde düşünme, yaşamak istediğimiz şu “iyi yaşam” deyiminin anlamını olabildiğince iyi bir biçimde belirleme eğiliminden söz ediyorum. Rahat, ama tehlikeli basitleştirmelere kalkışmaksızın, yaşamının (demek istediğim insanca yaşamının) bütün karmaşıklığını anlamaya çalışarak; az şey değildir bu.

Kanımca, ahlâkın ilk koşulu, vazgeçilmez bir koşul, rasgele yaşamama kararlılığıdır: er ya da geç ölmemizin aynı şey olmadığına *inanmak*. “Ahlâksal”dan sözedildiğinde, insanlar genellikle, olağan koşullarda, çok kez niçin olduğunu bile bilmeksizin -en azından görünürde- uydukları kurallar ve alışkanlıklar dizgesini düşünürler. Ama belki de asıl güçlük, bir kurallar bütününe boyun eğerken de, belirlenmiş olanın tam tersini yaparken de (bir kurallar bütününe boyun eğmekle aynı şey demektir bu, ama *tersinden*), *anlamaya* çalışmakta yatar tam da. Belli davranışların elverişli, kimilerininse elverişsiz olduklarını anlamak, yaşamın ne olduğunu, onu neyin biz insanlar için “iyi” kılacağını anlamak. Her şeyden önce de, *iyi sayılmakla*, başkalarının karşısında *iyi görünmekle*, *onaylanmış olmakla* yetinmemek...

Kuşkusuz, bütün bunlar için, baykuşun yaptığı gibi, dikkatli olmak, buyruklara bir robot gibi körü körüne boyun eğmek yetmez; başkalarıyla konuşmak, düşündüklerini açıklamak, başkalarının us yürütmelerini dinlemek gerekir. Gene de, gerçek ve doğru karar alma çabasını herkes kendi başına göstermelidir: *hiç kimse senin yerine özgür olamaz*.

Şimdilik, üstünde biraz düşünmeni istediğim iki sorunla başbaşa bırakıyorum seni. Birincisi şu: kötü olan, niçin kö-

tüdü? İkincisi daha da sevimli: insanlara kişi gibi davranmak ne demektir? Bu nasıl yapılır? Beni izleme sabrını sürdüreceksen, bu sorulara, aşağıdaki iki bölümde yanıt vermeye çalışalım.

Şunları oku...

“İnsanı toplumsal kılan, onun güçsüzlüğüdür; yüreklerimizi insanlığa çeken, ortak mutsuzluklarımızdır: insan olmasaydık bu mutsuzluklarımız olmazdı. Her sevgi yetersizliğin bir göstergesidir: her birimizin başkalarına hiç gereksinimi olmasaydı, onlarla birleşmeyi hiç düşünmezdik. Böylece, güçsüzlüğümüzün kendisinden kırılğan mutluluğumuz doğar. Gerçekten mutlu olan bir varlık, yalnız bir varlıktır: yalnızca Tanrı mutlak bir mutluluğun tadına varır; oysa hangimizin buna benzer bir şey hakkında fikri vardır? Biri, kusurlu olduğundan, kendi kendine yetebiliyorsa, neyin tadına varır? Tek başına kalır, mutsuz biri olur. Hiçbir şeye gereksinimi olmayan birinin herhangi bir şeyi sevebileceğine inanmıyorum: hiçbir şeyi sevmeyen bir kimsenin mutlu olabileceğine de inanmıyorum.” (Jean-Jacques Rousseau, *Emile*.)

“Gerçekte, sürekli yoksullukları varsıllık adını almış insanlar için, onların varsıllığa, tıpkı bizim ateşimiz olduğunu söylememiz gibi sahip oldukları söylenebilir; aslında bize sahip olan ateştir.” (Seneca, *Lucillus’a Mektuplar*.)

“Mantık, doğaya karşı hiçbir şeye zorlamadığından, bunun sonucu olarak, herkesi kendini sevmeye, kendi yararını, kendi gerçek yararını gözetmeye, insanı

gerçekten daha büyük bir kusursuzluğa götüren her şeye iştah duymaya, herkesi mutlak olarak, elinden geldiğince kendi varlığını korumak için çaba harcamaya zorlar. [...] Demek ki, hiçbir şey insana insan kadar yararlı değildir; bu yüzden, insanların bunu korumak için isteyebilecekleri en etkin şey şudur: tüm insanların tüm nesnelerde bir araya gelmeleri, tüm insanların, tümünün zihinleriyle bedenleri neredeyse tek bir zihin, tek bir beden oluşturacak biçimde bir araya gelmeleri, varlıklarını korumak için çaba harcamaları ve tümünün birlikte kendileri için ortak yararı istemeleri. Bütün bunlardan çıkan sonuç, kendilerini usla yöneten insanların, yani usun yönetiminde kendi yararlarını gözeten insanların, başka insanların istemedikleri hiçbir şeye kendileri için iştah duymamaları, böylece, haksever, sadık, dürüst olmalarıdır. (Spinoza, *Etika*.)

Yaşamdaki biricik görevimiz nedir, biliyor musun? Ahmak olmamak. Inanmayacaksın, ama “ahmak” sözcüğü görüldüğünden daha özlü bir sözcüktür. Sözcüğün Latincesi, *imbecillus*, *baculus*, “baston” sözcüğünden gelir, ahmak böylece, yürümek için bastona gereksinim duyan kişidir. Özürlüleri, sevimli yaşlıları incitmek istemiyoruz, çünkü burada gönderme yaptığımız baston, insanların çok yerinde olarak ayakta durmalarına yarayan, bir kazada sakatlanmış ya da yaşlılıktan ötürü güçsüzleşmiş bir bedenin yürümesine yardımcı olan baston değil. Ahmak çok çevik olabilir, olimpiyatlarda bir ceylân gibi sıçrayabilir. Benim sözünü ettiğim ahmağın bununla ilgisi yok, çünkü ayağı değil, zihni aksak biridir o: güçsüz ve aksak olan ruhudur, bedeni topuğunun üstünde kusursuz dönüşler yapsa bile.

Çeşitli ahmak türleri vardır:

a) Hiçbir şey istemediğine inanan: hiçbir şeyin onu ilgilendirmediğini söyler, esnemekten ya da gözleri açık da olsa, horlamasa da uyulamaktan başka bir şey yapmaz.

b) Her şeyi istediğine inanan: karşısına çıkan ilk şeyi is-

ter, onun tersini de ister: aynı zamanda, hem yürür, hem durur, hem danseder, hem yerinden kalkmaz, sarmısak yiyip görkemli öpücükler dağıtır.

c) Ne istediğini bilmeyen: bunu anlamaya çalışmak için kılını bile kıpırdatmaz. Yakınında olanın isteklerine öykünür ya da “çünkü böyle” karşıtını öne sürer, yaptıklarını, çevresini saran kişilerin çoğunluğunun görüşünce belirler: bu konuda düşünmeden tutucu ya da amaçsız bir başkaldırandır.

d) İstemeyi bilir, istediğini bilir, az ya da çok bunun nedeni de bilir, ama dirimden yoksun, korkak ve güçsüzdür. Sonunda hep kendini istemediği şeyi yaparken bulur, istediği şeyi yarma erteler, biraz daha ikna edilmeyi umarak.

e) Güçlü bir biçimde ister, saldırgandır, hiçbir şey durduramaz onu, ama gerçekliği yargılamakta yanılgıya düşer, tümüyle yoldan çıkar, sonunda onu yıkıma sürükleyen şeyi iyi yaşamının yerine koyar.

Bu ahmak türlerinin her birinin bir bastona ya da başka bir şeye dayanmaya, özgürlükle hiç ilişkisi olmayan dışsal bir şeye gereksinimleri vardır. Ahmakların sonunun genellikle kötü geldiğini söylemeliyim sana, kim ne derse desin. “Sonu kötü gelir” derken, onların hapse atıldıklarını ya da bir yıldırım çarpmasıyla yanıp kül olduklarını söylemek istemiyorum (bu, yalnızca filmlerde olur), genellikle, tekerleklerinin arasına tek başlarına çomak soktuklarını, hiçbir zaman yaşamda iyi olmayı -ikimizi de onca ilgilendiren şeyi- başaramadıklarını söylemek istiyorum. Ama sana bir şey daha söylemeliyim: bazı ahmaklık belirtileri hepimizde de vardır: bak, en azından ben bir gün bilincine varıyorum bu belirtilerin, umarım senin işlerin daha iyi gidiyordur... Sonuç olarak: uyanık ol! tetik dur! ahmaklık pusuda bekler, üstelik hiç bağışlamaz!

Ama lütfen sözünü ettiğim ahmaklığı, normal olarak in-

sanların “ahmak” dedikleri şeyle, yani salak olmak, bir şey bilmemek, trigonometriden hiç anlamamak, Fransızca *aimer* fiilinin dilek-şart kipini öğrenememekle karıştırmak. Bir insan matematikte ahmak olabilir (*mea culpa!*), ama ahlâk konusunda, yani iyi yaşama konusunda ahmak olmayabilir. Bunun tersi de geçerlidir: kimileri iş konusunda tilki gibi kurnazdırlar, ama sıra ahlâk sorunlarına gelince tam bir ahmaktırlar.

Kuşkusuz, dünya Nobel ödülleriyle doludur, alanlarında çok başarılı olan, ama burada bizi ilgilendiren sorunlarda ayakları sürçen, bu yüzden de pataklanan. Kuşkusuz, hangi alanda olursa olsun, ahmaklıktan kaçınmak için bundan önceki bölümde söylediğimiz gibi dikkat etmemiz, öğrenmek için olabilecek her türlü çabayı harcamamız gerekir. Bu bakımdan, fizik, arkeoloji ve ahlâk bilimi birbirinden farklı değildir.

İyi yaşamak, iki kere ikinin kaç ettiğini bilmekle aynı şey değildir. İki kere ikinin kaç ettiğini bilmek hiç kuşkusuz çok yararlıdır, ama ahlâk sorunları konusunda ahmak olan kimse için, bu kavram yanılgıdan kurtulmak için yeterli değildir. Yeri gelmişken, şimdi aklıma geldi: iki kere iki kaç eder, sahi?

Ahlâk bakımından ahmak olmanın tam karşıtı, *bilinci* olmaktır. Ama bilinç piyangodan çıkmaz insana, gökten de düşmez. Kesinlikle, bazı insanların daha küçüklükten başkalarına oranla daha iyi ahlâk “kulağı”, kendiliğinden “iyi bir ahlâksal beğeni”leri vardır. Ama “iyi beğeni” ve “kulak” yalnızca uygulama ile gelişebilir (tıpkı müzik kulağı ve estetik beğeni gibi). Ya insan bu kulaktan ya da beğeniden yahut iyi yaşama beğenisinden tümüyle yoksunsa? Eh, durumu kötü görüyorum, evlat.

Bir Velasquez resminin Ninja kaplumbağalarının deseninden daha büyük bir sanatsal değer taşıdığı olgusunu

haklı çıkarmak için, biçimlerin ve renklerin uyumuna, ya da başka şeylere dayalı birçok estetik ve tarihsel neden gösterilebilir. Ama bütün bu tartışmaların ardından, biri çıkıp *Las meninas*'taki kaplumbağaları yeğlediğini söyleyecek olursa, onu yanıldığına inandırmak için yapılacak hiçbir şey yoktur...

Elbette, bir bilinç geliştirmek için, örneğin müziği ya da sanatı değerlendirmek için, bazı içsel niteliklerin gerekli olduğunu kabul ediyorum. Aynı zamanda, bazı toplumsal ya da ekonomik gereklerin de yararlı olduğunu kabul ediyorum, çünkü bebeklikten beri bu niteliklerin en gerekli olanından bile yoksun olan bir kimsenin, daha şanslı birinden beklenebilecek ahlâksal bakımdan sağlıklı yaşamı aynı kolaylıkla amaçlaması zordur. Eğer hiç kimse sana bir insan gibi davranmıyorsa, bir hayvana dönüşmen pek de şaşırtıcı olmaz... Ama bu en az gerek bir yana, geri kalanın her birimizin dikkatine ve çabasına bağlı olduğuna inanıyorum.

Bizi ahlâksal ahmaklıktan kurtaran nedir? Bu bilinç neden oluşur? Temelde, aşağıdaki özelliklerden:

a) Gerçekten yaşamak, iyi yaşamak, insanca iyi yaşamak istediğimiz andan başlayarak, ha o olmuş ha bunun doğru olmadığını bilincinde olmak.

b) Yaptığımız şeyin gerçekten istediğimiz şeye uygun olup olmadığını *saptamaya* eğilimli olmak.

c) Uygulama yoluyla iyi ahlâk beğenisini geliştirmek, öyle ki belli şeyler sonunda insanda kendiliğinden bir *tiksinti* uyandırsın (örneğin, yalan, tıpkı tabağımıza alırken çorbanın içine çişimizi etmek gibi iğrendirir beni...).

d) Özgür olduğumuz, bu yüzden de davranışlarımızın sonuçlarından mantıksal olarak sorumlu olduğumuz olgusunu gizleyecek sözde kanıtlar bulmaya çalışmayı yadsımak.

Gördüğün gibi, davranışları betimlemeyi kısıtlıyorum, bunu şuna, bilinci ahmaklığa yeğ tutmaktaki yararın dışın-

da. “Kötü” dediğimiz şey niçin *kötüdür*? Çünkü sözünü ettiğimiz iyi yaşamaya izin vermez. Öyleyse, kötünden bir çeşit bencillikle kaçınmak mı gerekir? Tastamam böyle. Genellikle, “bencillik” sözcüğünün kötü bir şöhreti vardır: Yalnızca kendini düşünen, başkaları için kaygılanmayan - ona bir yarar sağlayacaksa serinkanlılıkla onlara zarar verme derecesinde.

Bu anlamda, yurttaş Kane’in “bencil” olduğunu söyleyebiliriz, Gelgeç isteklerinin en aptalcasını doyurmak için her suçu işleyebilecek yetenekte olan Roma imparatoru Kaligula’nın da. Bu gibi kişilikler genellikle bencil sayılırlar (bencilliğin *canavarlarınca* bile); ve kuşkusuz, bir nebzecik ahlâksal bilinç ya da kötülük işlemekten kaçınma eğilimleriyle belli etmezler kendilerini...

Aynı görüşteyiz. Ama bu kişiler göründükleri kadar bencil midirler? Gerçek bencil kimdir? Demek istediğim, kim, ahmak olmaksızın bencil olmayı başarır? Yanıt açık görünüyor bana: *kendisi için en iyi olanı isteyen kişi*. En iyi nedir peki? Bizim “iyi yaşamak” dediğimiz şey.

Kane iyi mi yaşadı? Orson Welles’e inanırsak, öyle görünmüyor. İnsanlara nesneler gibi davranmak için her şeyi yaptı o, böylece insancıl bakış açısından yaşamda en çok istenebilecek şeyler olan nimetlerden yoksun kaldı: başkalarına duyulan içtenlikli sevgi, hesap kitap yapmadan dostluk. Kaligula’dan hiç söz etmeyelim. Bak, kendine nasıl bir yaşam seçti, zavalıcılık! En yakınında uyandırmayı başardığı biricik gerçek duygular nefret ve yılgınlıktı! Sevgi ve beğenilme yerine, yılgınlık ve acımasızlıkla kuşatılmış olarak yaşamının yeğ olduğuna inanmak için insan ahmak olmalı, demek istediğim ahlâksal açıdan ahmak. Özetle o sapık Kaligula sonunda kendi muhafızları tarafından ortadan kaldırıldı, buna hiç şaşmam! Acımasızlığın zoruyla iyi yaşamayı ummak için ne berbat bir bencil olmalı! Gerçekten kendini

düşünmüş olsaydı (yani bir bilinci olsaydı), biz insanların iyi yaşamak için, başka insanların, bize ancak onların gön-lünü kazanırsak verebilecekleri bir şeye gereksinimi olduğunun bilincine varırdı, zorla ya da hileyle *koparılıp alın-mayacak* bir şey. İnsan çalarsa, o şey (saygı, dostluk, sevgi) bütün tadını yitirir, sonunda bir zehir olup çıkar.

Kane ya da Kaligula gibi “benciller,” TV’deki, “doğru de-ğer” türü bilmece programlarına katılanlara benzerler. Hep-sini kazanmak için işaretlerler, ama yanırlılar, tastamam de-ğeri sıfır olan yanıtı seçerler...

Yalnızca, iyi yaşamak için kendisine uygun olan şeyi ger-çekten bilen ve buna erişmek için çaba harcayan kimseye sonuna dek bencil demek gerekir. Ona zararlı olan her şey-den doyum sağlayan (nefret, suç içgüdüsü, gözyaşları paha-sına satın alınan mercimekler vb.) kişi bencil olurdu, ama buna *yetenekli değildir*. O da ahmaklar takımına girer, kendi-ni daha çok sevmeyi öğretmek için bir bilinç reçetesi yazma-lı ona. Çünkü zavalılık (ister milyarder bir zavallı olsun, is-ter imparator) kendini sevdiğini sanır, ama gerçekten ona yararlı olan şey hakkında öylesine az şey bilir ki, sonunda kendi kendisinin en kötü düşmanıymış gibi davranır.

Evrensel yazının ünlü bir kötü adamı da varıyor bu nok-taya, Shakespeare’in aynı adlı tragedyasının kahramanı III. Richard. Gloucester dükü, kral olmak için (ki sonunda III. Richard olarak taç giyecektir), tahtla kendi arasına giren, çocuklar dahil, bütün erkek akrabalarını ortadan kaldırır. Çok zeki, ama sakat olması öz sevgisi için sürekli bir acı kaynağı oluşturur, ama Gloucester, erkin kamburunu ve aksak bacağını dengeleyeceğine, fiziksel görünüşünden do-layı kendisine yadsınan saygıyı ona kazandıracağına inan-mıştır. İçinin derinliklerinden sevilme istemektedir, fizik kusurundan ötürü kendini yalıtılmış duyumsar, başkalarını ona sevgi duymaya zorlayabileceğine inanır... Zorla, erk

aracılığıyla! Açıkça görülüyor ki, bunu başaramaz: tahtı ele geçirir, ama sevgi esinleyeceği yerde, yılgınlık ve nefret uyandırır. Ama daha kötüsü, tüm cinayetleri umarsız bir öz sevgisinin dürtüsüyle işlemiş olan kendisi şimdi kendi kendisinden yılgınlık duymakta, kendinden nefret etmektedir: yalnızca hiçbir yeni dost edinmemekle kalmamış, güvenebileceğine inandığı biricik sevgiyi de yitirmiştir! İşte bu noktada, klinik durumu ile ilgili olarak şu ürkütücü ve kehanet niteliğindeki sözleri dile getirir: “Umarsızca atılacağım ruhumun üstüne, sonunda kendi kendime düşman.”

Gloucester niçin kendi kendine düşman olur? İsteddiği şeyi, tahtı ele geçirmemiş miydi? Evet, ama başka insanlarca gerçekten sevilme, sayılma olasılığını çiğneyerek. Taht, kendiliğinden gerçek sevgi ve saygıyı garantilemez, yalnızca dalkavukluk, korku, boyun eğiş sağlar. En çok da, III. Richard’ın durumunda olduğu gibi, hile ile ele geçirilmişse. Sakatlığını bir biçimde dengelemek yerine, Gloucester, içsel olarak da sakatlıyor kendini.

Ne kamburluğundan, ne de aksaklığından ötürü onun bir suçu yoktu, bu yüzden de bu şanssızlıklar yüzünden utanç duymamalıydı: asıl utanması gerekenler, ona gülen, onu aşağılayanlar olmalıydı. Dışarıdan, insanlar onu sakat görüyorlardı ama o, içinden, kendini zeki, cömert, sevgiye değer duyumsayabilirdi. Eğer kendini gerçekten sevseydi, dışarıya, davranışları, içsel temizliği ve dürüstlüğü aracılığıyla, gerçek Ben’ini göstermeye çalışabilirdi. Tersine, işlediği cinayetler (kendisinden başka hiçbir tanığın bulunmadığı içine baktığında), onu kendi gözünde, tinsel sakatlığı, herhangi bir fiziksel sakatlıktan daha itici olan bir canavara dönüştürürler. Niçin? Çünkü tinsel kamburundan kendisi sorumludur, oysa fiziksel kambur, doğanın bir oyunudur. İhanet ve kanla lekelenmiş taç, onu daha *sevimli* kılmaz: sevgiye her zamankinden daha az layık olduğunu duyum-

sar, artık kendi kendisini bile sevmez. Tek başına kendine bunca kötülük etmiş birine “bencil” der miydin?

Bundan önceki bölümde, gözünden kaçmadığını umduğum bazı katı sözcükler kullandım: “suç” ya da “sorumluluk” gibi sözcükler. Kendi bilinciyle ilişkisi olan kişi için alışıldık sözcükler, değil mi? Cırcırböceği ve buna benzer şeyler. Kala kala bu sözcüklerin en çirkinini anmak kalıyor bana: *pişmanlık*.

Hiç kuşkusuz, Gloucester’in varlığını zehirleyen, onun tahtın ve erkin tadını çıkarmasına izin vermeyen, her şeyden önce vicdan azabıdır. Şimdi sana soruyorum: vicdan azabının nereden geldiğini biliyor musun? Bazı durumlarda, vicdan azabı, kötü davranışımızdan ötürü -bu dünyada, ya da ölümden sonra öte dünyada, eğer öte dünya diye bir şey varsa- hak edebileceğimiz ceza karşısında kapıldığımız korkunun içsel yansımalarıdır, diyebiliriz. Ama tatalım ki, Gloucester, adaleti yerine getirmek isteyen ve kötü davranışlarından ötürü onu cehennemin sonsuz ateşine yargılı kılacak bir Tanrı’nın varlığına inanmayan insanların öc almalarından korkmuyor. Gene de pişmanlık işkencesi çekmeye devam ediyor... Şunu düşün: bir kimse kötü davrandığı için, *mantıksal olarak hiçbir şeyin, hiç kimsenin ona karşı misillemede bulunmayacağından emin olsa bile*, acı çekebilir. Gerçek şu ki, kötü davrandığımız, bunun bilincine vardığımız zaman zaten cezalandırılmışızdır, çünkü kendi kendimizi gönüllü olarak -az ya da çok- sakatlamışızdır. İnsanın, davranışlarıyla gerçekte olmasını istediği bir şeyi engellediğinin bilincine varmasından daha kötü bir ceza yoktur...

Peki, vicdan azabı nereden geliyor? Benim için çok açık: *özgürlüğümüzden*. Özgür olmasaydık, hiçbir şeyden ötürü suçlu duyumsamazdık kendimizi (açık bir şey, gururlu da duyumsamazdık), böylece de vicdan azabından kurtulurduk. Çünkü, *utanılacak* bir şey yaptığımızı bilirsek, başka

seçeneğimiz olmadığını, seçim yapamadığımızı göstermek için çaba harcardık: “Üstlerimin buyruklarına boyun eğdim,” “Herkes böyle yapıyordu” “Aklımı yitirdim”, “Beni aşan bir şey bu”, “Yaptığının bilincinde değildim” vb.

Tıpkı üst raftan marmelat kavanozunu almaya çalışırken kavanoz yere düşüp kırıldığında küçük bir çocuğun yaptığı gibi: ağlar, bağırır, “Ben yapmadım!” Bağırmasının nedeni *tastamam kendisinin yaptığını bilmesidir*; öyle olmasaydı hiçbir şey söylemezdi, kimbilir belki de, gülmeye bile başlardı. Oysa güzel bir resim yaptığında hemen şöyle derdi: “Ben yaptım, kendi başıma, kimse yardım etmedi bana!”

Büyüklerde de böyledir, yaptığımız iyi şeylerin övgüsünü kendimize yormakta özgür olmak isteriz, ama eylemlerimiz tam anlamıyla övünülecek gibi olmadığında, “koşulların tutsağı” olduğumuzu öne sürmeyi yeğleriz.

Kovalım, şu can sıkıcı cırcırböceğini: doğrusu, tıpkı o öteki böcek gibi, masaldaki, ağustosböceğini karakışta salt ona bir ders vermek için, yiyeceksiz ve barınaksız bırakan karınca gibi, hep biraz sevimsiz gelmiştir bana, ne acımasızlık! Önemli olan özgürlüğü ciddiye almaktır, ya da *sorumlu* olmaktır.

Özgürlük, insanın ne yadsıyabileceği, ne de gönlünce ortadan kaldıracılabileceği *sonuçlar* doğurur. Burada önümde duran pastayı yemek ya da yememekte özgürüm, ama bir kez onu yedikten sonra, artık onu karşımda görme özgürlüğüne sahip değilim.

Başka bir örnek vereyim sana, Aristo’nun (bilirsin, bir fırtınada kayıkta duran şu yaşlı Yunanlı) örneğini: elimde bir taş varsa onu atmakta ya da elimde tutmakta özgürüm, ama onu atarsam, yeniden elimde tutmayı sürdürmek için ona geri dönme buyruğunu vermekte özgür değilim. Peki ya taşı atarken birinin kafasını kırarsam? Bana diyeceksin ki... (Sen söyle bakalım?)

Özgürlük ciddi bir şeydir, çünkü her özgür edim benim olanaklarımı ve bunlardan birini seçip gerçekleştirmemi sınırlandırır. Edimin sorumluluğunu üstlenmeden önce sonucun iyi mi yoksa kötü mü olduğunu görmek için beklemenin bir anlamı yoktur. Belki dışarıdaki gözlemcileri kandırabilirim, tıpkı, “ben yapmadım!” diyen çocuğun yapmaya çalıştığı gibi, ama kendi kendimi kandıramam, en azından tümüyle. Gloucester’e ya da Pinokyo’ya sor, istersen!

Özetle, “Pişmanlık” dediğimiz şey, özgürlüğümüzü kötü kullandığımızda kendi kendimizden hoşnut olmama duygusundan başka bir şey değildir, demek istediğim, özgürlüğümüzü insan varlıkları olarak gerçekten istediğimiz şeye karşıt olarak kullandığımızda. Sorumlu olmak, iyide de kötude de gerçekten özgür olduğumuzu bilmek demektir: edimlerimizin sonuçlarını kabul etmek, kötü olanları olabildiğince onarmak, iyi şeylerin tadını olabildiğince çıkarmak. Kötü eğitilmiş korkak çocuktan farklı olarak, sorumlu kimse, edimlerinin yanıtını vermeye hazırdır: “Evet, bendim.”

İyi düşünürsen, dünya, kişiyi sorumluluklarının yükünden kurtarmaya yarayan kaçamaklarla doludur. Olumsuz şeylerin suçu, koşullarda, içinde yaşadığımız toplumda, kapitalizmde, karakterde (ben böyle yaratılmışım), kötü eğitimde (beni şımarttılar), TV yayınlarında (tanıtım), vitrinde sergilenen kışkırtıcılıklarda, olumsuz ama karşı konulmaz örneklerdedir... İşte, bütün bu gerekçelerin anahtar sözcüğü: *karşıkonulmaz*. Sorumlulukları sırtlarından atmak isteyenler, karşıkonulmaza inanırlar: bizi umarsızca boyunduruğu altına alan her şey, propaganda, uyuşturucu, iştah, yozlaşma, tehditler, varoluş biçimi... başa gelen şey. Karşı konulmaz belirir belirmez, hop! insan özgür olmaktan çıkar, hiçbir şeyin hesabı sorulamayan bir kuklaya dönüşür. Otoriter partiler, karşıkonulmaza sıkı sıkıya inanırlar ve istenci gevşetebilecek her şeyi yasaklamak gerektiğini öne

sürerler: bir kez polisler bütün kışkırtıcılıkları ortadan kaldırıncaya kadar ne suç olacak, ne de suçlu. Artık özgürlük bile olmayacak kuşkusuz, ama her şeyin bir bedeli vardır... Sonra, ne rahatlık! Ortalıkta bir kışkırtı dolaşacak olursa, bunun sorumluluğu bu kışkırtıcılığa kapılan kişinin değil, onu zamanında yasaklamayanındır.

Sana, “karşıkonulmazın”, özgürlükten korkanların icat ettikleri bir *boşinanç* olduğunu söylersem? Bizi sorumluluktan kurtaran bütün kurum ve kuramların bizi daha hoşnut değil, daha çok tutsak gibi görmek istediklerini? Dünyada gerektiği gibi davranmak için her şeyin gerektiği gibi olmasını bekleyen kişinin budala ya da aşağılık, ya da her ikisi (sık sık olur bu) olarak doğduğunu? Sana, bize ne denli yasak koyarlarsa koysunlar, bizi ne denli çok polis denetlerse denetlesin, her zaman kötü ya da (eğer istersek) kendi kendimize karşıt olarak davranabileceğimizi söylersem? Pekâlâ, işte söylüyorum, hem de bütün yüreğimle inanarak.

Büyük bir Arjantinli ozan ve yazar, Jorge Luis Borges, öykülerinin birinin başında, geçmişinin belli bir dönemi için şöyle düşünür: “Bütün insanlar gibi kötü günler gördü o da.” Ama aslında *hiç kimse* hiçbir zaman tam anlamıyla iyi günlerde yaşamadı, insan olmanın, dürüstçe yaşamamanın kolay olduğu. Şiddet, ırza geçme, alçaklık, ahmaklık (tinsel ya da başka türlü), kulağa hoş geldiği için gerçek sayılan yalanlar, bunlar her zaman olmuştur... Gerçek anlamda insanca bir yaşam hiçbir zaman bir *bağış olarak* verilmemiştir bize, hiç kimse doğru olana cesaret göstermeksizin, çaba harcamaksızın erişmez: bu yüzden Latince *virtus*, erdem sözcüğü, kökenbilimsel açıdan, savaşta yığınlara karşı savaşırken savaşçının gücü anlamına gelen *vir* sözcüğünden gelir. Can sıkıcı mı görünüyor sana? Öyleyse tanıtım kitabını al eline... Sana verebileceğim tek güvence, hiçbir zaman hiç kimsenin Mutluluk Ülkesi’nde yaşamadığı, iyi yaşama yü-

kümünü, her birimizin, gün gün, istatistiklerin onun için olumlu olmasını ya da evrenin geri kalan kesiminin bunu ondan lütfen istemesini beklemeksizin, kendisinin üstlenmesi gerektiği.

Sorumluluğun özü, bilmek istersen, insanın kendi yanlışlarının ağırlığını sağda solda bahaneler aramaksızın taşıyacak yürekliliği ya da dürüstlüğü göstermesinde değildir yalnızca. Sorumlu kişi, özgürlüğünün gerçek içeriğinin bilincindedir. “Gerçek” sözcüğünü iki anlamda kullanıyorum: “otantik” olan ve “gerçek” olan, ama aynı zamanda”, hiç kimse ona buyruklar vermeksizin kararlarını alan “krala özgü”* anlamında.

Sorumluluk, davranışlarımın her birinin beni kurduğunu, beni tanımladığını, beni *icat ettiği*’ni bilmek anlamına gelir. Yapmak istediğim şeyi seçerek kendimi yavaş yavaş dönüştürürüm. Bütün kararlarım, çevremi kuşatan dünyadan önce kendi içimde izler bırakır. Bir kez özgürlüğümü kullandıktan sonra, aynaya baktığım zaman gördüğüm şeyden ötürü hayıflanamam ya da şaşkınlığa kapılamam... İyi davranırsam, kötü davranmak gittikçe daha güç gelir bana (ne yazık ki, bunun tersi de doğrudur): bu yüzden en iyisi kusurdan vazgeçmemek... iyi yaşama kusurundan.

Bir Western filminin baş oyuncusu kötü adamı sırtından vurma olanağı bulduğunda, ama, “Hayır, bunu yapamam!” dediği zaman, ne demek istediğini çok iyi anlarız. Ateş etmek iyi olabilir, ama bu tür bir şey yapmaya alışık değildir. Zorunlu olarak: öykünün “iyi kişisi” odur! Seçtiği varoluş biçimine, filmin birinci bölümünde özgürce oluşturduğu kişiliğe bağlı kalmak zorundadır.

Özür dilerim, bu bölüm çok uzadı, ama heyecanlandım, hem sonra sana söyleyeceğim bu tür öyle çok şey var ki! Bu-

(*) İspanyolca, “real” sözcüğü, hem gerçek, hem, krala özgü anlamına gelir – ç.n.

rada durup gücümüzü toplayalım, çünkü yarın şundan sözetmek istiyorum sana: kişilere nasıl kişi olarak davranılır, gerçekçilikle mi ya da dilersen, şöyle diyelim: iyilikle mi?

Şunları oku...

“Ah, ödleğ vicdan, niçin işkence ediyorsun bana? Mavi ışık: geceyarısının ölü rengi. Kaskatı kesilmiş bedenimi kaplayan soğuk teri duyuyorum ve titriyorum. Ne? Kendi kendimden mi korkacağım ben? Burada başka hiç kimse yok: Richard, Richard'ı seviyor, ben, benim. Burada bir katil mi var? Hayır. Evet. Bir katil var, ben. Öyleyse kaç. Kimden? Kendi kendimden mi? Ne fikir! Niçin? Niçin öcümü almıyorum: Ne? Ben mi? Kendi kendimden öc almak mı? Hayır, ne yazık ki kendimi seviyorum. Niçin seviyorum kendimi, peki? Kendi kendime karşı yaptığım iyi bir eylemden ötürü mü? Yo, hayır. Ah, ne yazık, kendimden nefret ediyorum. Kendi işlediğim iğrenç, kötü davranışlardan ötürü. Sefilin biriyim ben! Ama hayır, yalan söylüyorum. Değilim. Çılgın, kendinden iyi biçimde söz et! Çılgın, kendi kendine yaltaklanma! Vicdanımın bin çeşit dili var, bunların her biri kendi farklı öyküsünü yineliyor, her öykü bir hain diye yargılıyor beni. Yalancı tanık. Tüm sınırların ötesinde, yalancı tanık. Katil; acımasız katil, tüm sınırların ötesinde, acımasız katil: tüm sınırların ötesinde işlenen çeşitli günahlar, tümü; şimdi başıma üşüşmüşler, haykırıyorlar, tümü de: “Suçlu! Suçlu!” Umarsızım... Beni seven tek bir yaratık bile yok: ölecek olsam, hiçbir ruh acımayacak bana. Niçin acısın ki, ben kendim bile içimde acımanın zerresini bulamıyorum?” (William Shakespeare, *III Richard*.)

“Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma: en temel ahlâk ilkelerinden biridir bu. Ama şu da aynı ölçüde geçerli olarak öne sürülebilir: *başkalarına yaptığın her şeyi yalnızca kendine yaparsın.*” (Erich Fromm)

“Başkalarına yarayan her şey kendine de yarar; yalnızca, kime iyilik edilmişse, karşılığında o da iyilik edeceğinden, kim savunmuşsa, o da savunulacağından değil, iyi örnekler, döner dolaşır, onları verene dönerler, tıpkı kötü örneklerin, onları ortaya koyanlara geri dönmeleri gibi; davranışlarıyla neler yapabileceklerini örneklerle ortaya koyduktan sonra haksızlığa uğrayanlara acınmaz. Gerçekten de, erdemler ödül beklendiği için yapılmaz: erdemli bir eylemin ödülü, o eylemi yapmış olmakta yatar. (Seneca, *Lucilius’a Mektuplar*)

Robinson Crusoe, elverişsiz bir rüzgârın ve onun ardından gelen deniz kazasının onu hapsedtiği adanın kumsalında gezinmektedir. Omuzuna papağanı tünemiştir, palmiye yapraklarından yaptığı, onu haklı olarak yeteneğinden ötürü gururlandıran şemsiyesiyle güneşten korunmaktadır. Koşullar göz önüne alınırsa, işlerin onun için pek de kötü gittiğinin söylenemeyeceğini düşünür. Kötü havalardan ve yabanıl hayvanlardan korunacağı bir sığınağı vardır, yiyeceklerle suyu nerede bulacağını bilmektedir, örtünmek için adada bulduklarıyla yaptığı giysileri vardır, küçük bir keçi sürüsünün evcil hizmetlerinden yararlanmaktadır vb. Sonuç olarak, tek başına bir kazazede yaşamını az çok iyi yaşamanın üstesinden gelmeyi başarmıştır. Robinson gezintisini sürdürmektedir, kendinden öylesine hoşnuttur ki, bir an hiçbir şeyi eksik değilmiş gibi görünür gelir ona. Ama ansızın irkilir. Orada, beyaz kumun içinde, barışçıl varlığına başkaldırtan bir biçim çizilmiştir: bir insanın ayak izi.

Kim olabilirdi? Dost mu, düşman mı? Belki de dosta dönüştürülebilecek bir düşman? Erkek mi kadın mı? Onunla

nasıl bir ilişkisi olacaktı? Adaya vardığından beri Robinson, kendi kendine sorular yöneltmeye, sorunları olabildiğince zekice çözmeye alışmıştı: Ne yiyeceğim? Nereye sığınacağım? Kendimi güneşten nasıl koruyacağım? Ama şimdi durum değişikti, çünkü açlık, yağmur, yabanıl hayvanlar gibi doğal şeylerle değil, başka bir insan varlığıyla yüzyüze gelmek zorundaydı: bir başka Robinson'la, erkek ya da dişi cinsten başka Robinson'larla. Doğal şeyler ya da hayvanlar karşısında, varlığını sürdürmekten başka bir şey düşünmeksizin tutum alabilmişti. Söz konusu olan, kendisinin mi onlara egemen olacağı, yoksa onların mı kendisine egemen olacaklarıydı, başka karmaşıklıklar olmaksızın.

Oysa insan varlıkları karşısında iş öylesine basit değildi. Kuşkusuz yaşamını sürdürmeliydi, ama *rasgele bir biçimde* değil. Yalnızlık ve felâket, Robinson'u ormanda çevresini kuşatanlar gibi yabanıl bir hayvana dönüştürmüştü, o zaman ayak izlerini bırakan bilinmeyen varlığın ortadan kaldırılması gereken bir düşman mı, yoksa gövdeye indirilmesi gereken bir av mı olduğundan başka bir şey için tasalanmayacaktır. Ama hâlâ bir insan olarak kalmışsa... O zaman onu bir av ya da basit bir düşman gibi değil, bir rakip ya da olası bir arkadaş gibi görecektir; ne olursa olsun kendisinin bir *benzeri* gibi.

Yalnız olduğu sürece, Robinson teknik, mekanik, sağlık, hatta, diyebiliriz ki, bilimsel sorunlarla da yüz yüze gelir. Düşman ve bilinmeyen bir ortamda *yaşamını kurtarmak* söz konusudur. Ama kumda Cuma'nın ayakizlerine rastlayınca, ahlâksal sorunlar başlar. Artık yalnızca, doğanın ortasında bir yabanıl hayvan ya da bir enginar gibi hayatta kalmak değildi söz konusu olan; şimdi *insanca* yaşamaya başlamalıydı, yani başka insanlarla birlikte ya da onlara karşı, ama ne olursa olsun insanlar *arasında*. Yaşamı "insanca" kılan şey, onu insan varlıkları arasında geçirmektir, onlarla konuşmak,

anlaşmalar yaparak ya da yalan söyleyerek, saygı duyularak ya da ihanet edilerek, severek, tasarılar yaparak, geçmişini anımsayarak, yüzleşerek, birlikte ortak şeyler düzenleyerek, oynayarak, simgeler aracılığıyla iletişim kurarak...

Ahlâk bilimi, nasıl daha iyi beslenileceğiyle, soğuğa karşı en iyi korunma yollarıyla ya da, boğulmadan dereden nasıl geçileceğiyle uğraşmaz (belirlenmiş koşullarda hayatta kalmak için kuşkusuz çok önemli sorunlar); ahlâk biliminin özelliği, insan yaşamının, başka insan varlıklarıyla birlikte akıp giden yaşamın nasıl iyi yaşanacağını irdelemeyi içerir. İnsan doğal tehlikelerle yüz yüze gelmeyi bilmezse yaşamını yitirir, kuşkusuz büyük bir felâket; ama eğer bir kimse ahlâk bilimi hakkında fikri yoksa yaşamını yitirir, ya da yaşamının insan yanını ziyan eder, bu da, içtenlikli olmam gerekirse, iyi bir şey değildir.

Az önce, kumdaki ayak izlerinin Robinson'a, bir *benzerinin* ürkütücü yakınlığını duyurduğunu söylemiştim. Ama biraz daha yakından bakalım: hangi noktaya dek Cuma Robinson'un *benzeriydi*? Bir yanda, çağının en ileri bilimlerine vakıf, Hristiyan dinsel eğitimi almış, Homeros'un şiirleriyle ve basınla ilişkisi olan bir Avrupalı; öte yanda kültürü, kabilesinin sözlü gelenekleriyle sınırlanmış güney denizlerinden yabanıl bir yamyam, çok-tanrılı, Londra ya da Amsterdam gibi çağın büyük kentleri hakkında en küçük bir fikri bile yok. Bu iki kişinin her şeyi farklı: derilerinin rengi, beslenme, eğlence beğenileri. Geceleri gördükleri düşlerin bile hiçbir ortak yanı yok. Gene de, bütün bu ayrılıklara karşın, temelde benzer çizgiler, Robinson'un adadaki hiçbir hayvan, ağaç ya da pınarla paylaşmadığı öze ilişkin benzerlikler var aralarında. Her şeyden önce, her ikisi de konuşuyorlar, çok değişik dillerde de olsa. Onlar için dünya simgelerden ve simgeler arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır, salt adsız nesnelerden değil. Öte yandan, Robinson da, Cuma

da, davranışları *değerlendirme*, bir kimsenin “iyi”, buna karşıt olarak “kötü” şeyler de yapabileceğini bilme yetisine sahiptir. İlk bakışta, her biri için “iyi” ve “kötü” şeyler aslında aynı şeyler değildir, çünkü her birinin değerler ıskalası çok farklı kültürlerden kaynaklanmaktadır: yamyamlık, Cuma için, çok uzağa gitmeden, usa uygun ve kabul edilebilir bir alışkanlıktır, Robinson içinse -sanırım, obur olmadıkça, senin için de öyle- iğrenç bir şeydir. Buna karşın, ikisi de, kabul edilebilir olanla iğrenç olana ilişkin ölçütlerin varolduğu konusunda aynı görüştedirler. Çok farklı konumlardan yola çıksalar da, her zaman *tartışabilirler*, neyi tartışmakta olduklarını da anlayabilirler. Bir köpek balığı ya da kayan bir kaya karşısında yapılabilecek şeyden çok daha iyi değil mi, sence?

Çok doğru, diyeceksin, ama insanlar, birbirlerine ne denli benzerse benzesinler, insan onlara en iyi nasıl davranacağını önceden bilemez. Kumdaki ayak izi onu haşlayıp yemek isteyen bir yamyam kabilesinin üyesine ait olursa başka, en sonunda onu kurtarmaya gelen gemi kamarotuna ait olursa başkadır. İnsanlar tam da bana çok benzedikleri için, herhangi bir yabanıl hayvandan ya da bir depresmden daha *tehlikeli* olabilirler. Zeki, ayrıntılı tasarılar yapma, tuzaklar kurma, beni bin türlü kandırma yeteneğine sahip bir düşmandan daha kötü bir düşman olamaz. Öyleyse belki de, en iyisi, daha şimdiden onların düşman oldukları kesinmiş gibi, ilk saldırıya geçen olmak, onları sertlikle denetim altında tutmaktır...Ne var ki, bu tutum ilk bakışta görüldüğü kadar akıllıca değildir: benzerlerime karşı düşman gibi davranırsam, hiç kuşkusuz onların da bana düşman olmaları olasılığını artırırım; onların dostluğunu kazanma, ya da başlangıçta bana sunma eğiliminde oldukları bu dostluğu koruma fırsatını kayırırım.

Tehlikeli benzerlerimizin karşısında olası bir tutum daha

vardır. Marcus Aurelius Roma imparatoru ve filozoftu; epeyce kendine özgü bir şeydi bu, çünkü genellikle yöneticiler, tartışılmaz bir biçimde pratik olmayan sorunlarla pek ilgilenmezler. Marcus Aurelius, kendi kendisiyle yaptığı konuşmaları, kendini azarladığı ya da kendi kendine öğütler verdiği konuşmaları kaydetmeyi severdi. Şu tür şeyleri not ederdi (sözcük anlamında almayasın diye onları kitaptan değil, ezbere alıntılıyorum): “Bugün, kalktığında, gün boyu bir yalancıya, bir hırsıza, zina işleyen birine, bir katile rastlayacağını düşün. Onlara insan gibi davranacağını anımsa, çünkü onlar tıpkı senin gibi insandırırlar, bu yüzden onlarsız olamazsın, tıpkı alt çenekemiğinin, üst olmaksızın olamayacağı gibi.”

Marcus Aurelius için en önemli olan, başka insanların davranışının benim için elverişli olup olmadığını belirlemek değil, onların -insan oldukları ölçüde- bana denk düştüklerini bilmektir, onlarla ilişki kurduğumda bunu hiç unutmamalıyım. Ne denli kötü olurlarsa olsunlar, insanlıkları benimkine denk düşer, onu güçlendirir. Onların insanlığı olmaksızın, belki gene yaşayabilirdim, ama insanca yaşayamazdım. Birkaç takma dişim ya da iki üç çürüğüm olsa da, yemek saati geldiğinde, üst çene kemiğine yardım eden bir alt çene kemiğine güvenebilmek önemlidir...

İnsanlarda ortak olan zekâ, us yürütme ve tasarılar yapma yeteneği, tutkular ve korkular, onları isterlerse öylesine tehlikeli kılan şeyler, onları aynı zamanda benim için çok derecede yararlı *kılıyor*. Bir insanın ilgimi çekmesinden üstün bir şey yoktur. Söyle bana, sevmekten daha güzel ne var? Parayı, gücü ya da saygınlığı isteyen kişi, bu zenginlikleri insanın sevildiği zaman karşılığında *hiçbir şey ödemeksizin* aldıklarının yarısını satın alabilmek için istemiyor mudur? Kim beni, gerçek anlamda, benim gibi, tıpkı benim gibi işleyen bir başka varlıktan çok sevebilir, Kim beni insan

gibi, salt bunun için sevebilir? Hiçbir hayvan, ne denli sevgi dolu olursa olsun, bir başka insan varlığının bana verdiği sevgi kadar sevgi veremez, hatta bu insan biraz sevimsiz bile olsa. Kuşkusuz insan varlıklarına çok kez *sakınım*la davranmak gerekir. Ama bu “sakınım” kuşku ya da kötücüllük anlamında değil, kırılgan nesnelere, dahası en kırılgan şeylere gösterilen özen anlamındadır... çünkü basit şeyler değildir bunlar. Bizi başka insanlara bağlayan saygı ve dostluk, kendim de bir insan olduğumdan, benim için dünyadaki en değerli şeydir, bu yüzden de insanlarla bir ilişkim olduğunda, her şeyden çok, bu bağı korumalı, hatta, bu deyiimi kullanmama izin verirsen, *üstüne titremeliyim*. Canını kurtarmak söz konusu olduğunda bile, bu öncelik tümüyle unutulmaz.

Marcus Aurelius, ki bir imparator, bir filozoftu, ama aptal değildi, senin de bildiğin bir şeyi çok iyi biliyordu: çalan, yalan söyleyen, öldüren insanlar vardır. Doğal olarak, komşusuyla iyi geçinmek için bu davranışları onaylamayı düşünmüyordu, ama bana önemli görünen iki şey açtı onun için.

Birincisi: birini çalan, yalan söyleyen, ihanet eden, şiddet kullanan, öldüren, ya da bir biçimde kötülük eden kişi bu yüzden insan olmaktan çıkmaz. Dil yanıltır bizi, çünkü kötülüğe ona denk düşen bir sıfat verir (“bu adam bir hırsızdır,” “bu kadın bir yalancıdır,” “filanca bir suçludur”); söz konusu olanın, insan varlıkları olduklarını, onaylanmayacak bir biçimde davranırken, insan olmaktan çıkmadıklarını bir ölçüde unutturur bize. Hoşlanılmayacak biri haline gelen ki, gene de bir insan olmayı sürdürür, her zaman yeneden bizim hoşumuza giden, onsuz olunamayacak bir varlığa dönüşebilir...

İkincisi: Bütün insan varlıklarının belirleyici özelliklerinden biri bizim *taklit* yetimizdir. Çok kez davranışlarımızı, beğenilerimizi başkalarından alırız. Bu nedenle bizler eğiti-

lebilir varlıkları, başkalarının geçmişte ya da uzak zaman dilimleri içindeki kazanımlarını edinmekten hiç geri kalmayız. “Uygarlık”, “kültür” vb. dediğimiz şey, biraz buluş, pek çok da taklit içerir. Eğer böylesine büyük kopyacılar olmasaydık, herkesin her zaman sıfırdan başlaması gerekirdi.

Bu yüzden, eşitlerimiz karşısında ortaya koyduğumuz örnek böylesine önemlidir: birçok durumda, onların tıpkı bizim onlara davrandığımız gibi davranacakları hemen hemen kesindir. Sağa sola düşmanlık tohumları saçarsak, büyük bir olasılıkla, açığa vurulmamış bir biçimde de olsa, düşmanlıkla karşılaşırız. İnsan ne denli iyi örnek ortaya koyarsa koysun, öteki insanların gözlerinin önünde, taklit edilecek fazlasıyla kötü örneğin bulunduğunu da iyi biliyorum. Öyleyse ne diye sıkıntıya katlanıp ayaktakımının kolayca elde ettikleri yararları yadsımalı? Marcus Aurelius olsaydı, şöyle yanıtlardı seni: “Kendilerinden gerçekten çok az olumlu şey bekleyebileceğin kötülerin zaten büyük olan sayısını artırmak, iyi yaşamana yardımcı olmak için çok şey yapabilecek azınlıktaki iyilerin cesaretini kırmak sağduyuya uygun bir şey gibi mi görünüyor sana? Ürününü dermek istediğin şeyi ekmek, bunun tersini yapmaktan daha usa yakın olmaz mı (karamukların ekinlerini mahvedebileceğini bildiğine göre?) Sağduyunun yararlarına bel bağlayacak yerde bile bile deli gibi davranmayı yeğ mi tutuyorsun?”

Bizim “kötü” dediğimiz, yani öteki insan varlıklarıyla dostluk kurmaya çalışacak yerde onlara düşman gibi davranan insanların nasıl davrandıklarını biraz daha yakından inceleyelim.

Frankenstein’i anımsıyorsundur, şu hayran olunası canavarlar canavarı Boris Karloff’un oynadığı filmi. Hani, sen küçükken TV’de seyretmeye başlamıştık da, bana sevimli bir içtenlikle, “Biraz korkuyorum sanırım” dediğin için televizyonu kapatmak zorunda kalmıştım. Filmin esinlendiği

Mary Shelley'nin romanındaki ceset parçalarından oluşan yaratık, çoktan pişman olmuş yaratıcısına şu itirafta bulunur: "Mutsuz olduğum için kötüyüm ben."

"Kötü oldukları" varsayılan, ortalıkta dolaşan kişilerin çoğunluğu içtenlikli olsalardı aynı şeyi söylerlerdi, sanıyorum. Benzerlerine karşı düşmanca ve insanlık dışı davranıyorlarsa, bunun nedeni, korkmaları, kendilerini yalnız duyumsamalarıdır, ya da birçok başkalarının sahip oldukları şeylerden yoksun olmalarıdır: ileride göreceğin gibi, mutsuzluk. Ya da mutsuzlukların en kötüsüne uğrarlar: insanların büyük bir çoğunluğunun kendilerine sevgi ve saygı duymaksızın davranışlarını görürler, tıpkı doktor Frankenstein'ın acınası yarattığı gibi, yalnızca bir kör, bir de çocuk dostluk gösterir onlara. Kötü olduğu için mutlu olan hiç kimseyi tanımıyorum, sevincini göstermek için komşusunu öldüren birini de. Kuşkusuz, hoşnut olmak için çevrelerini kuşatan, kimi kez kendilerinin de payı olan acılara *bulaşmama* gereksinimi duyan çok sayıda insan var. Ama bilgisizlik de, ne denli kendinden hoşnut olursa olsun, bir mutsuzluk biçimidir...

Öyleyse: insanın kendini ne denli mutlu duyumsarsa kötü olmak için o denli az istek duyacağı doğruysa, başkalarını mutsuz edecek, böylece onları kötülüğe eğimli kılacak yerde, onları mutlu etmeye çalışmak *usa* uygun değil midir? Kendini başkalarının yıkımına adayan, bundan kaçınmak için hiçbir şey yapmayan kişi... kendi yıkımını arıyordur. Sonradan ortaya çıkacak bütün sorunlardan ötürü yakınmamalıdır.

Kısa erimli olarak, hemcinslerimize düşman (ya da kurban) gibi davranmak *yararlı* görünebilir. Dünya, yakınlarının iyi niyetlerinden, hatta mutsuzluklarından yararlanmayı becerdiklerinde kendilerini çok kurnaz sanan açıkgozlerle, aşağılık takımıyla doludur. İçtenlikle söylemek gerekirse, sandıkları gibi pek de "kurnaz" görünmüyor bunlar ba-

na. Benzerlerimizden sağlayabileceğimiz en büyük yarar, çok sayıda şeye sahip olmak (ya da kendilerine nesnelermiş gibi, araç gereçmişler gibi davranılan çok sayıda insan üstünde egemenlik kurmak) değil, *çok sayıda özgür varlığın güvenini ve sevgisini kazanmaktır* Başka bir deyişle, insanlığımın genişletilmesi ve güçlendirilmesi. “Neye yarar bu?” diye soracaktır kurnaz kişi, büyük bir söz söylediğini sanarak. Şöyle yanıt verirsin sen de: “Senin düşündüğün hiçbir şeye. Yalnızca hizmetçiler hizmet ederler, ama bizim *özgür varlıklardan* sözettiğimizi söylemiştim sana.”

Ayaktakımının sorunu şudur: özgürlüğün ne hizmet etmeyi, ne de kendisine hizmet edilmesini istemediğini, onun, temas yoluyla yayılmak istediğini bilmez. Zavallılığın düşü nüş biçimi bir kölenin düşü nüş biçimidir... eşyalardan yana kendini ne denli varsıl duyumsarsa duyumsasın!

“Ama...” diye içini çeker, çoktan ürkek, kurnaz birine dönüşmüş olan aşağılık kişi, “eğer ben başkalarından yararlanmasam, onlar benden yararlanırlar!” Köle-farelerle özgür-aslanlar sorunudur bu; her iki hayvan türüne de ne denli saygı duysam da. Fare doğanla aslan doğan arasındaki bir numaralı fark: Fare, “Başıma ne gelecek?” diye sorar, aslansa, “Ne yapacağım?” diye. İki numaralı fark: fare kendini sevebilmek için başkalarını onu sevmeye zorlar, aslansa kendini sever, bu yüzden de başkalarını sevmeye yetisine sahiptir. Üç numaralı fark: fare, başkalarının ona karşı bir şey yapmalarından kaçınmak için onlara karşı ne olursa olsun yapmaya hazırdır, oysa aslan başkaları için yaptığı her şeyi kendisi için yapmış sayar kendini. Fare ya da aslan olmak: ikilem burada! Aslan için durum oldukça açıktır -“gölgeli bir biçimde açık,” derdi ozan Antonio Machado- benzerime zarar vermeye çalışırsam, her şeyden önce kendime zarar veririm... tam da en önemli, en az *kölece* olan şeyde.

Sonunda, gereğinden çok ertelediğimiz yanıtı, en azından

dolaysız bir biçimde (ama dolaylı olarak, sözü döndürüp dolaştırarak birkaç sayfadır bundan söz etmekten başka bir şey yapmıyoruz) vermeye çalışma ânı geldi: Kişilere kişi olarak, ya da insanca davranmak ne demektir? Yanıt: Kendini onların yerine koymaya çalışmak demektir. Birini bir benzerimiz gibi kabul etmek, her şeyden önce, onu *içinden tanıma*, bir an için onun görüş açısını benimseme olasılığını içerir. Bir yarasa ya da bir sardunyayla ancak çok kuşkulu bir biçimde yapmayı düşünebileceğim bir şeydir bu, ama bana kendini dayatan, benim gibi simgeleri evirip çevirerek ustaca kullanan yaratıklardır. Son çözümlemede, biriyle konuşurken her zaman yaptığımız şey, şimdi “ben” olanın, “sen”e dönüşeceğini ve bunun tersinin olacağını bildiğimiz bir zemin belirlemeye çalışmaktır. Aramızda temelde, eşit bir şeyin var olduğunu (bir başkası için, o başkasının benim için olduğu kişi olmam olasılığının var olduğunu) kabul etmezsek, tek bir *sözcük* alışverişi bile olamaz aramızda. Bu alışverişin olduğu yerde, belli bir biçimde, *karşımızda duran* kişiye ait olduğumuzun, onun da bize ait olduğunun bilinci de vardır... Ben genç, o yaşlı, ben erkek, o kadın, ben beyaz, o zenci, ben aptal, o zeki olsa da, ben sağlıklı, o hasta, ben varıl, o yoksul olsa da, böyledir bu.

“Ben bir insanım, insanca olan hiçbir şey bana yabancı olamaz,” demişti antik bir Latin ozanı.* İnsanlığımın bilincinde olmam, bireyler arasında etkin bir biçimde var olan tüm ayrılıklara karşın, bir biçimde, benzerlerimin her birinin içinde olduğumun ayırımında olmam anlamına gelir bu. Her şeyden çok da, *sözcük* olarak...

Eski dostumuz yurttaş Kane’i anımsıyor musun? Ya da Gloucester’i? Kendilerini öylesine ciddiye alıyorlardı, isteklerini, tutkularını öylesine önemsiyorlardı ki, başkaları ger-

(*) Terentius – ç.n.

çekten yokmuş, hayalet ya da hortlakmışlar gibi davranıyorlardı onlara: işbirliklerine gereksinim duyduklarında onlara iyi davranıyorlar, artık işe yaramaz olduklarında da, yadsıyor ya da öldürüyorlardı onları. Kendilerini onların yerine koymak, başkalarının çıkarlarını *görelî olarak* hesaba katmak için en küçük bir çaba bile harcamıyorlardı hiçbir zaman. Sonunda başlarına geleni biliyorsun.

İnsanın *çıkarları* olmasında bir kötülük olduğunu söylemiyorum, onları her zaman komşularının yararına yadsıman gerektiğini de. Ama bir an “interesse”* sözcüğünün üstünde düşün: latince *inter* ve *esse* sözcüklerinden gelir bu sözcük; “arada bulunan”, “ilişkiye geçiren” anlamına. Çıkarlarını görelî duruma getirmenden söz ettiğimde, bunun, hayaletler dünyasında tek başına yaşıyormuşsun gibi, her şeyi dışlayacak biçimde senin çıkarın olduğunu söylemek istemiyorum; tersine, kendileri de “gerçek” olan başka gerçekliklerle iletişim kurmandan söz ediyorum. Böylece, sahip olabileceğin bütün çıkarlar (başka çıkarlar, koşullar, yasalar, içinde yaşadığın toplumun alışkanlıkları bakımından) görelidir, tek bir çıkar, biricik *saltık* dışında: insan varlıkları arasında insan olmak, başkalarına insanca davranmak, onlar tarafından insanca davranılmak çıkarı; “gerçek yaşam”ın vazgeçilmez koşuludur bu.

Bir şey seni ne denli ilgilendirirse ilgilendirsin, iyi düşünürsen, hiçbir şey, kendini, çıkarının seni bağlantılandığı kimselerin yerine koyma yeteneği ölçüsünde ilginç olamaz. Kendini onların yerine koyarak yalnızca onların us yürütmelerine dikkat etme durumunda olmakla kalmaz, bir biçimde onların tutkularına, duygularına, acılarına, beklentilerine, hazlarına da katılmak durumunda olursun. Başkasına *sempati* duymak, onların duygularını anlamak söz konu-

(*) *Interesse*, Latince, “arasında olmak, “farklı olmak, ilgilendirmek” anlamına gelir – ç.n.

sudur (burada dilerse, *duygularına katılmak** da diyebilirsin, kökenbilim açısından çok benzer bu iki sözcük, biri Yunancadan, öteki Latineden gelir), bir yaşantıyı bir başkasıyla birlikte, bir ölçüde duyumsama, onu düşüncelerinde ya da isteklerinde tek başına bırakmama anlamına gelir bu. Hepimizin aynı hamurdan yapıldığının bilincinde olmak: fikirler, duygular ve beden olarak. Ya da, Shakespeare'in çok güzel ve derin sözcüklerle söylediği gibi: bütün insan varlıkları düşlerin dokunduğu kumaştan yapılmışlardır. Bu akrabalığın bilincinde olduğumuzu gösterelim.

Başkasını ciddiye almak, senin varolduğun kadar gerçek olan birini pratikte kabul etmek için kendini onun yerine koyma yeteneğine sahip olman anlamına gelir; ama yaptığını ya da yapmayı düşündüğü her şeyde ona her zaman hak vermen gerektiği anlamına gelmez. Onu kendin gibi gerçek, kendine benzer saysan da, onunla özdeş'mişsin gibi davranman gerektiği anlamına da gelmez. Oyun yazarı, mizahçı George Bernard Shaw, "Başkalarına her zaman onların sana yapmalarını istediğin şeyi yapma: farklı beğenileri de olabilir," demekten hoşlanırdı.

Kuşkusuz, biz insanlar birbirimize benzeriz, birbirimize eşit (yani, aynı olanaklarla doğmuş ve yasalar önünde eşit) olacağımız bir noktaya varmak olağanüstü olurdu hiç kuşku yok, ama kesinlikle böyle değiliz, birbirimizin eşi olmaya da çalışmamalıyız. Ne can sıkıcı, ne usanç verici bir şey! Kendini birinin yerine koymak, nesneleri onun gördüğü gibi görmek için bir nesnellik çabası harcamaktır, başkasını kovup yerini işgal etmek değil... Ya da: o, kendisi olmayı sürdürmeli, sen de kendin olmayı. İnsan haklarının birincisi, komşusunun fotokopisi olmamak, az ya da çok *ayrıksı* olmaktır. Ötekini, doğrudan doğruya ve açıkça türdeşine

(*) *Simpatia* ve *compassion* sözcükleri – ç.n.

zarar vermeyi içermemesi koşuluyla, kendi iyiliği için “ayrık” olmaktan vazgeçmeye zorlama hakkın yoktur...

Az önce “hak” sözcüğünü kullandım, sanırım daha önce de kullanmıştım bu sözcüğü. Niçin, biliyor musun? Çünkü, güç bir sanat olan, kendini türdeşinin yerine koyma sanatının, büyük ölçüde, antik çağlardan beri *adalet* denegelen şeyle ilgisi vardır. Yalnızca kamu düzenine (yerleşik yasalar, yargıçlar, avukatlar vb) gönderme yapmıyorum, aynı zamanda adaletin *erdem*'ine, yani, her birimizin -iyi yaşamak istiyorsak- benzerlerimizin bizlerden *beklediklerini* anlama yeteneğine ve bunun için harcamamız gereken çabaya da gönderme yapıyorum.

Yasalarla yargıçlar, kişilerin, toplum içinde birlikte yaşadıkları kişilerden bekleme hakkına sahip oldukları en az şeyi zorlayıcı bir biçimde belirlemeye çalışırlar, ama sözkonusu olan en azdır, daha çoğu değil. Çok kez, ne denli *yasal* olursa olsun, yasalara ne denli uyulursa uyulsun, hiç kimse bizi cezalandıramaz ya da hapse atamazsa da, davranışımız, temelde, *haksızdır*. Bütün yazılı yasalar, benzerinin, Devlet'ten ya da yargıçlardan değil, somut olarak *senden* bekleyebileceği şeyin -ne denli eksik olursa olsun- basitleştirilmiş, yoğunlaştırılmış bir biçimidir. Bütün bunların hukuk kitaplarına girebilmesi için, yaşam gereğinden çok karmaşık ve ince, kişiler gereğinden çok değişik, durumlar fazla çeşitli, sık sık da fazla *mahrem*'dir. Böylece, hiç kimse senin yerine *haklı* olamaz, eğer sen iyi yaşamak için böyle olmak gerektiğinin bilincine varmamışsan.

Başkasının senden ne beklediğini temelde anlayabilmenin, onu birazcık olsun *sevmekten* başka yolu yoktur, salt insan olduğu için bile olsa... Bu küçük, ama çok önemli sevgi, hiçbir yerleşik yasa tarafından dayatılamaz. İyi yaşamak için, haklı bir duygudaşlık adaleti ya da haklı bir acıma duygusuna sahip olma yeteneği gerekir.

İşte, uzun mu uzun bir bölümün sonuna geldik. Ama bir özürüm var, tüm bölümlerin en önemlisi bu. Ahlâkın, en azından benim sana sözünü etmek istediğim ahlâkın, en önemli özelliğini, bu son sayfalarda anlatmaya çalıştım. Bunu yeterli bulmuyorsan, ötekilere geçmeden bu sayfaları bir kez daha okumanı isteme yürekliliğini gösteriyorum. Ama bunu yapmıyorsan, fazla yorgun olduğundandır... pek âlâ, kendimi senin yerine koyuyorum!

Şunları oku...

“Bir gün öğleye doğru, kayığa ulaşmak için yürürken, kumda büyük bir şaşkınlık içinde çıplak bir ayak izi gördüm. Yıldırım çarpmış ya da ansızın bir hortlakla karşılaşmış gibi duruverdim. Kulak kabarttım; çevreme bakındım, ama ne bir ses işittim, ne de bir şey gördüm.” (Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*.)

“Etkin yaşam, rastlantıdır.” (Martin Buber)

“Yoldaşlarına bütün bağlardan daha güçlü bir bağla, ortak bir yazgıyla bağlanınca, özgür adam yeni bir görüntünün hep ona eşlik ettiğinin, bütün günlük görevlerini bir aşk dalgasıyla kapladığının ayrımına varır. İnsan yaşamı, geceye doğru uzun bir yürüyüştür; görünmez düşmanlar kuşatır onu, yorgunluk ve acı işkence eder, ama o, az insanın ulaşmayı umacağı, hiç kimsenin uzun zaman kalamayacağı bir hedefe doğru ilerler. Yoldaşlarımız, ilerlerken, her şeye gücü yeten ölümün suskun buyruklarınca çarpılarak, birer birer gözden yiterler. Çok kısa bir süre yardım edebiliriz onlara, bu süre içinde onların mutluluğu ya da mutsuzluğu belirlenir. Onların yürüyüşlerini aydın-

latmak, acılarını sevgi merhemleriyle ondurmak, onlara tükenmez, katıksız bir sevginin sevincini bağışlamak, bocalayan yürekliliğini güçlendirmek, umarsızlık ânında bağlılık esinlemek bize düşer.” (Bertrand Russell, *Gizemcilik ve Mantık*.)

“Gerçekten de, durmaksızın çalışıp çabalamayı dayatan, buna karşılık, insanın, gücü yettiğinde ve yapması gerektiğinde başkalarının acılarıyla mutsuzluklarını hafifletmesini öngörmeyen, insanlık adına, başkalarını kurtarmaya, onların acılarını yumuşatmaya, burukluklarını ortadan kaldırmaya, yaşamı onlar için yeniden sevinçli, yani haz verici kılmaya çalışmanın en yüce erdem olduğuna inanmayan bir erdeme bağlanmış, haz düşmanı biri kadar katı bir kimse olamaz.” (Thomas More, *Utopia*.)

8

Onca haz

Birinin gelip sana, filanca erkek arkadaşınla falanca kız arkadaşının, kamuya açık bir yerde “açık saçık davranışlar” yüzünden tutuklandıklarını söylediğini düşün. Hiç kuşkun olmasın, davranışları, kırmızı ışıktaki karşıya geçmek ya da birine sokak ortasında kuyruklu bir yalan söylemek yahut kalabalıktan yararlanıp birinin portföyünü aşırarak değildir. Olsa olsa, çılgın arkadaşın Filanca önlerinden geçen etli butlu kadınların arkasını ellemiştir, kabaca bir beğenme belirtisi olarak; ya da şu utanmaz Falanca, birkaç kadeh devirdikten sonra, gelip geçenlere, anatomisinin, Sabrina’nın ya da Marta Sánchez’inkine özenecek bir yanı olmadığını göstermeye çalışmıştır.

Başka bir örnek: Kendilerini (sanki öteki insanlar öyle değilmişler gibi) “saygın” diye tanımlayan kişilerden biri, sana filanca filmin “ahlâksız” olduğunu söylerse, beyazperdede bir cinayete kurban gitmelerine; ya da filmin kahramanlarının para kazanmak için pek de temiz olmayan yollara başvurmalarına gönderme yapmıyordur... başka bir şeye gönderme yapıyordur, neye gönderme yaptıklarını biliyorsun.

İnsanlar “ahlâk”tan, en çok da “ahlâksızlıktan” söz ederken, durumların yüzde sekseninde -abartmadığıma emin ol- bu yüklem, bir biçimde *cinsellikle* ilgilidir. Öylesine ki, kimileri, ahlâkın her şeyden önce, herkesin cinsel organlarıyla yaptıklarını yargılamakla ilgilendiğine inanırlar. Bundan daha büyük bir saçmalık olamaz; sana söylemekte olduğum şeye şimdiye dek pek dikkat etmedinse bile, bunu paylaşmanın senin için çok güç olmayacağına inanıyorum.

Cinsellikte, başlı başına yemek yemekten ya da kırdan yürümekten daha “ahlâksız” olan bir şey yoktur; birinin cinsellikle ilgili tutumunun ahlâksızca olabileceği açıktır (örneğin, onu bir başka kişiye zarar vermek için kullanarak), ama aynı şey, arkadaşının sandöviçini yiyen ya da gezintileri sırasında terorist planları hazırlayan bir kişi için de söylenebilir. Kuşkusuz, cinsel ilişkiler çok güçlü zincirler, nazik duygusal karmaşıklıklar yaratabilse bile, başkasına karşı olabildiğince *özenle* ve *saygıyla* davranmalıdır. Ama, genellikle, apaçık söylüyorum, iki insana haz veren, başkalarına zarar vermeyen bir şeyde hiçbir kötülük yoktur. Gerçekten, “kötü” olan, hazda kötü bir şey olduğuna inanmaktır... hep söylenegeldiği gibi (az ya da çok boyun eğişle), bir bedenimiz olduğu için değil, bir beden *olduğumuz*, bedeninin doymu, gönenci sağlanmaksızın, iyi yaşamak olanaksız olduğu için. Bedeninin haz duyma yetisinden utanan kişi, çarpım tablosunu ezberlediği için utanç duyan kimse kadar aptaldır.

Hiç kuşkusuz, cinselliğin en önemli işlevlerinden biri, *üreme* işlevidir. Bunu, tastamam, oğlum olduğun için anlatmak istiyorum sana! Hafife alınamayacak bir durumdur bu, çünkü ahlâksal bağlar içerir: bunu sana daha fazla anımsatmıyorsam, sorumlulukla ilgili olarak sorumluluğun, özgürlüğün kaçınılmaz bir biçimde tersi olduğu konusunda söylediklerimin üstünden geç.

Ama cinsel yaşantı, yalnızca üremeyele sınırlandırılmamıştır. İnsan varlıklarında, türün sürekliliğini güvence altına alan doğal işleyişlerin biyolojinin öngörmediği anlaşılan başka boyutları da vardır. Simgelerle incelikler, insanların onlarsız, oldukları gibi olamayacakları özgürlüğün değerli buluşları doğayla birleşirler. Kendini gereğinden fazla cinselliğe adamanın insanı *hayvana* indirgediğini söyleyenlerin, cinsellikte “kötü” ya da en azından “bulanık” bir şey görenlerin ta kendileri olması paradoksaldır. Gerçek şu ki, cinselliği yalnızca üremek için kullananlar tastamam hayvanlardır, tıpkı yiyecekleri, beslenmek, kültür fiziği salt kendilerini sağlıklı olarak tutmak için kullandıkları gibi; oysa biz insanlar, erotizmi, gastronomiyi, sporu bulduk.

Cinsellik, geyiklerle balıklar için olduğu gibi, insanlar için de bir çoğalma mekanizmasıdır; ama insanlarda birçok başka sonuçlar yaratır cinsellik; örneğin lirik şiir ve evlilik, ne geyiklerin ne de balıkların bildikleri (bilmemeleri iyi mi, kötü mü bilmem) şeylerdir. Cinsellik salt üremeden ne denli ayrılırsa, o denli insanca, o denli daha az hayvanca olur. Bundan, açıktır, hem iyi hem de kötü sonuçlar çıkarılabilir, tıpkı özgürlük söz konusu olduğunda olduğu gibi... Ama bu, daha ilk sayfadan beri başını ağrıttığım bir sorun.

Cinselliğin “ahlâksızlığı”nı öne süren bu gerçek saplantının ardında, insanoğlunun eskil toplumsal korkularından biri saklıdır: *haz korkusu*. Cinsel haz duyulabilecek hazların en yoğun, en canlılarından biri olduğu için, tastamam bunun için böylesine korkularla, sakınımlarla kuşatılmıştır. Peki ama, haz niçin korku yaratır? Sanırım, fazlasıyla hoşumuza gittiği için.

Her yüzyılda toplumlar üyelerinin, çalışmayı, geleceği düşünmeyi ve topluluğu savunmayı unutarak günün her saatinde tensel hazlarına kaptırmalarından kaçınmaya çalışmışlardır: gerçek şu ki, insan hiçbir zaman haz duyduğu

zamanki kadar mutlu değildir, geri kalan her şeyi unutursa uzun süre sağ kalamaz. Bütün çağlarda, insan varlığı her an *tehlikeli* bir oyundur; bu, milyonlarca yıl önce insanların bir ateşin çevresinde toplandıkları ilk kabileler için de geçerlidir, tıpkı bizim gazete almak için sokağın karşı kaldırımına geçtiğimiz zaman olduğu gibi. Haz zaman zaman bizi hesap yapmaktan *alıkoyar*, bu da çok önemli sonuçlar doğurabilir. Bu yüzden, hazlar her zaman tabular ve engellemelerle bastırılmış, büyük bir sakınımla ussallaştırılmış, bunlara yalnızca belli günlerde izin verilmiştir vb.: insanların yaşamın tehlikelerinden gereğinden fazla kaçınmamaları için alınmış toplumsal önlemlerdir bunlar (bazen, artık gerekli olmadıkları zaman da geçerliklerini sürdürürler).

Öte yandan, ancak zevki saf dışı ederek haz duyanlar da vardır. Zevkin karşıkonulmaz bir hale gelmesinden öylesine korkarlar, ona gerçekten yer verirlerse olabilecek şeyi düşünerek kendilerine öylesine eziyet ederler ki hazzı *yadsımayı* uğraş haline getirirler. Cinsellik bir yanda! Yiyip içmek öte yanda! Yeryüzünde onca hüznün varken, insan nasıl oynayıp gülebilir, şenlik yapabilir? Her şey kötü sonuçlanabilir ya da kötülük işlenmesine yardımcı olabilir, ama *hiçbir şey salt sana haz verdiği için kötü değildir*.

Hazzı yadsımayı uğraş haline getirenlere, “püriten” denir. Püritenin ne olduğunu biliyor musun? Bir şeyin, onu yapmanın bize haz vermediği zaman iyi olduğunu önesüren kişi. Acı çeken kimsenin acı çekmeyen kimseden daha iyi olduğunu iddia eden kişi (oysa gerçekte, iyi haz duyan kişi *kötü* acı çeken kişiden daha iyidir). Daha kötüsü, püriten, iyi yaşayan kimsenin onu kötü geçirmesi gerektiğine, yaşamını *kötü* geçirirse bunun iyi yaşadığı anlamına geldiğine inanır. Püritenlerin kendilerini dünyanın en “ahlâklı” insanları, dahası, komşularının ahlâk bekçileri saydıkları açıktır.

Abartmak istemiyorum (abartmaya belli bir eğilimim var benim), ama ortalama bir insanın, resmi bir püritenden daha “saygıdeğer”, daha “ahlâklı” olduğunu söyleyebilirim sana. Genellikle onun örnek aldığı hani şu öyküdeki kadındır... anımsıyor musun? Evinin önünde çıplak yıkanan öğrencileri şikayet etmek için polis çağıran. Polis çocukları uzaklaştırır, ama kadın onları yeniden çağırıp onların biraz daha ileride yıkandıklarını (çıplak, hep çıplak), rezaletin sona ermediğini söyler. Polis onları biraz daha uzaklaştırır, ama kadın yeniden itiraz eder. “Ama, bayan,” der komiser, “onları bir buçuk kilometre öteye gönderdik...” Püriten kadın “erdemlice” bir öfkeyle yanıtlar: “Evet, ama dürbünle bakınca görebiliyorum onları!”

Bana kalırsa, püritenlik ahlâkın mutlak olarak tam karşıtıdır, bu yüzden, benim, hazza karşı tek sözcük bile ettiğimi iştirmeceksin, bedeninden ve ruhundan olabilecek en büyük hazı duyma isteğinden ötürü en küçük bir utanç bile duymaya itmeye çalışmayacağım seni. Tersine, sana salık verdiğim, eski bir Fransız üstadın, Michel de Montaigne’in öğüdünü yineleyeceğim sana: “İnsan yaşamın zevklerine dişiyle, tırnağıyla sımsıkı sarılmalı, çünkü yıllar birbiri ardı sıra geçip gider.”

Bu tümcede, iki şeyi göstermek istiyorum sana. Birincisini sonunda söylüyor: yıllar dur durak bilmeden geçip gider, bu yüzden tadına varmaya karar vermek için gereğinden çok beklememeli. İnsan fazla gecikirse, zevk anı geçip gider, insan ondan haz duymayı unuttur... Şimdinin tadına varmaya kendini bırakma yeteneği olmalı insanın, Romalıların (bir de Ölü Ozanlar Derneği filminin, biraz bilgiç, ozan-yalvaçının) “carpe diem” ilkesiyle özetledikleri şeydir bu. *Bugünün tüm hazlarının* ardına düşmelisin anlamına gelmez.

Şimdinin hazları yüzünden kişinin kendi kendini yıkıma uğratmasının en yanılmaz araçlarından biri, her an her şeyi,

çok çeşitli ve olmayacak hazların doyurulmasını sağlamaya çalışmaktır. İçinde yaşadığın anda aralarında hiçbir bağ olmayan zevkleri zorla bir araya getirmekte ısrar etme: bunu yapmaktansa elindeki hoş yanını bulmaya çalış. Sürdürelim: sahanda yumurtanı, hardal yoksa ille de hardal bulaçgım diye soğutma, keçap yok diye tabağındaki hamburgeri itiraz etme... Unutma, haz, yumurtada, hamburgerde, ya da keçapta değil, elinin altındaki şeyden olumlu şeyler çıkarmayı *bilmek*'tedir.

Bunlar beni az önce Montaigne'den yaptığım alıntının, insanın dişiyle, tırnağıyla "yaşamın hazlarından *yararlanmaya* sımsıkı sarılması gerektiğini" söyleyen birinci bölümüne getiriyor. Hazlardan yararlanmak, ama bunların öteki hazlara karşı çıkmamaları için denetim altında tutmak gerekir. Anımsayacaksın, birkaç sayfa önce, Esau ile pişmiş mercimeklerinden, yaşamın *karmaşıklığından*, onu iyi yaşamak için gereğinden çok basitleştirmemenin salık verileceğinden söz etmiş, örnek vermiştik.

Haz çok hoş giden bir şeydir, ama seni yiyip yutma eğilimi vardır: gereğinden fazla cömertçe kendini ona bırakırsan, seni eğlendirme bahanesiyle her şeyini elinden alabilir. Hazları *kullanmak*, Montaigne'in dediği gibi, hiçbir hazzın seni ötekilerden yoksun bırakmasına, senden, *bağlam*'ı, gerçekten her hazzın bir sırası olduğu yaşamın hiçbir yalın şeyini tümüyle gizlemesine izin vermemek demektir. "Yararlanmak"la, "aşırıya kaçmak" arasındaki ayrım şudur: bir zevkten yararlandığında yaşamını zenginleştirirsin, yalnızca o zevk tek başına değil, yaşamın kendisi de gittikçe daha çok hoşuna gider; bir şeyde aşırıya kaçmak şu gelir: yaşamın yoksullaşır, yaşam seni bütünlüğü içinde ilgilendirmez, o tek haz ilgilendirir yalnızca. Ya da, haz, artık yaşamın bütünlüğü içinde hoş giden bir parça değil, yaşamdan *kaçmak*, gizlenmek, onu kolayca yadsımak için bir sığınaktır...

Ara ara, “zevkten ölüyorum” deyimini kullanırız. Bu bir eğretileme ise karşı çıkacak bir şey yok, çünkü zevkin olumlu etkilerinden biri, hazzın çok yoğun olduğunda, sırtımızda bir yük gibi taşıdığımız, çok kez bizi korumaktan çok bunaltan, günlük yaşamın, korkunun, sıradanlığın tüm donanımını *parçalamasıdır*; bu kabukları kırdığımız zaman, normal olarak olduğumuza oranla ölüyormuşuz gibi gelir bize. Bu alanda ince uzmanlar olan Fransızlar, orgazma “la petite mort”, küçük ölüm derler... Bizi daha çok, daha iyi yaşatan bir ölüm, bizi daha duyarlı, daha yumuşak, daha duygulu kılan bir ölüm. Ama hiç kuşkusuz, bazı durumlarda, duyduğumuz haz, terimin daha sözel, daha umarsız anlamında bizi öldürmekle tehdit eder. Sağlığımızı, bedenimizi öldürür, ya da insanlığımızı, başkalarına, yaşamımızı oluşturan her şeye gösterdiğimiz özeni öldürerek hayvanlaştırır. Yaşamla *oynamaya* değen bazı hazlar olduğunu yadsımak istemiyorum. Her şeye karşın, “koruma içgüdüsü” çok iyi bir şeydir, ama bir içgüdüden başka bir şey değildir. Biz insanlar yalnızca içgüdülerden oluşmuyoruz. Hekimin ya da meslekten birinin bakış açısından, bazı hazlar bize zarar verir, içlerinde bir tehlike gizlerler, oysa daha az klinik bir görüngeden bakıldığında, saygı ve ilgiye değer olmayı sürdürürler.

Kuşkusuz, başlıca büyüleri, ardlarında taşıdıkları “zarar” ya da “tehlike” gibi görünen bütün hazları yadsımama izin ver. “Zevkten ölmek” başka şeydir, ölüm ya da ölüm tehlikesi içeren haz bambaşka bir şeydir... Bir haz seni öldürdüğünde ya da hep öldürme noktasında kaldığında -sana haz vermek için- yahut yaşamında insanca olanı (varlığını karmaşıklık bakımından zenginleştiren, senin kendini başkalarının yerine koymana izin veren şeyi) öldürme eğilimi gösterdiğinde... haz kılığına girmiş bir *ceza*, düşmanımızın -ölümün- alçakça bir tuzağıdır.

Ahlâkın işlevi, yaşamın yaşanmaya değdiğini, getirdiği tüm acılara karşın değdiğini güvenceye almaktır. Çünkü acılar sayesinde yaşamın, acıların her zaman ulandığı -yazgı böyledir- zevklerini tadabiliriz. Beni, yaşamın acılarıyla ölümün hazları arasında bir seçim yapmaya zorlarsan, hiç kuşkusuz birincisini yeğlerim... çünkü benim hoşuma giden, haz duymaktır, yokolmak değil! Yaşamdan kaçmama yolaçan hazları istemem, yaşamı benim için daha ödüllendirici kılanları isterim.

Şimdi sıra, milyonların sorduğu soruya geldi: yaşamda sahip olabileceğimiz en büyük doyum nedir? Bir çabadan, bir okşayış, bir yumaşak sözcük, müzik, bilinç, bir makine ya da dağ gibi yığılmış paralar, saygınlık, ün, erk, aşk, etik ya da sana görünen şeyden gelen en incelmış karşılık nedir? Seni uyarıyorum, yanıt öylesine basit ki, bu yüzden yanılma riskini içerir: *ne olursa olsun, herhangi bir şeyden elde edebileceğimiz en fazla şey mutluluktur.* Bizi mutlu kılan şey tümüyle haklı bir dayanağı vardır (mutlak olarak değilse de, en azından belli bir bakış açısından), bizi umarsızca mutluluktan uzaklaştıran şey ise yanlış bir yoldur.

Mutluluk nedir? Kendiliğinden içimizden doğan bir “evet” tir. Olduğumuz, daha doğrusu olduğumuzu duyumsadığımız şeye bir “evet” Mutlu olan, büyük ödülü almıştır zaten, hiçbir şeyin eksikliğini duymaz; mutsuz olansa -ne denli bilgili, güzel, akıllı, varlıklı, güçlü, sağlıklı olursa olsun- en önemli şeyden yoksun bir zavallıdır.

Kulak ver bana: haz, onu mutluluğun hizmetine koşabildiğimiz zaman olağanüstü, istenir bir şeydir, onu bulandırıldığı ya da tehlikeye attığında değil. Hazzın olumsuz sınırı acı, hatta ölüm değil, mutluluktur: belirli bir haz uğruna bu mutluluğu yitirmeye başladığımız zaman, bize uygun olmayan bir şeyin tadına vardığımız kesindir. Gerçek şu ki mutluluk (beni anlıyor musun, bilmiyorum, ama söyleyeceklerle-

rimi daha iyi dile getiremiyorum), hazla acıyı, yaşamla ölü-
mü kucaklayan bir yaşantıdır; kesin olarak, mutluluk, haz-
la acıyı, yaşamla ölümü *kabul etmek*'tir.

Hazzı mutluluğun hizmetine verme sanatına, ya da haz-
dan hazzsızlığa düşmeme erdemine, çok eski zamanlardan
beri *ılımlılık* denegelmiştir. Özgür insanın temel bir özelli-
ğidir bu, ama bugün pek moda değildir: bunun yerine kök-
ten bir kaçınım ya da polis yasakları koyma eğilimi vardır.
İnsanın aynı zamanda kötüye de kullanabileceği (yani aşırı
kullanabileceği) bir şeyi iyi kullanmaya çalışacak yerde, ro-
bot olarak doğmuş kimseler o şeyi bütün bütün yadsımayı
ya da daha doğrusu, kendi istemlerine daha az sıkıntı yük-
leyebilmek için, onu kendilerine dışarıdan yasaklatmayı
yeğlerler. Bu tür insanlar hoşlarına giden her şeyi yadsırlar,
daha da kötüsü, yadsıdıkları şeyin hoşlarına gittiğine ina-
nırlar. "Beni kumarhaneye göndermeyin, yoksa varımı yo-
ğumu ortaya sürerim! Bir kezcik bile çektirmeyin bana,
yoksa uyuşturucunun tutsağı olurum!" vb. Tıpkı eğilip
doğrulmanın yorgunluğundan kurtulmak için karna masaj
yapan bir alet satın alan biri gibi.

Açık bu, insan bir şeyden kaçınmak için kendini ne denli
zorlarsa, o şeyi o denli çılgınca ister, ona kendini kirli bir
vicdanla ne denli bırakırsa bıraksın, tüm hazların en hüzün
verici olanı egemen olur ona: kendini *suçlu* duyumsama
hazzı. Yanılmayasın: insan kendini "suçlu" duyumsamayı
severse, bir hazzın bir biçimde "yasak" lanmışsa daha ger-
çek olduğuna inanırsa, yüksek sesle bir *ceza* çağırır... Dün-
ya, temelde yalnızca, özgür oldukları için birinin onları ce-
zalandırmasını isteyen, bu dünyanın ya da öte dünyanın üs-
tün bir gücünün onların kışkırtmalarla tek başlarına kalma-
larını önleyeceğini uman sözde "başkaldıranlarla" doludur.

Oysa ılımlılık, bize haz veren şeyle akıllıca bir dostluktur.
Her kim sana, hazların bir çeşit "bencillik" olduğunu, çün-

kü sen haz duyarken her zaman birinin acı çekmekte olduğunu söylerse, ona, başkalarının acılarını dindirmeye olabildiğince yardım etmenin doğru olduğunu, ama biz de acı çekmediğimiz için ya da biz haz duyarken başkaları da bunu istedikleri ama yapamadıkları için üzülmeyen akıllıca olmadığı yanıtını ver. Hasta olan birinin acısını anlamak, ona umar bulmaya çalışmak için başkasının iyiliğiyle ilgilenmek yeter; kendi hazzımız için utanç duymak hiçbir şeye yaramaz. Yalnızca, yaşamını altüst etmek isteyen, başkalarının yaşamını da altüst etmek isteyen kişi, sonunda birisine *karşı* haz duyduğuna inanabilir. Bölüşemediği ya da kendisine tanımadığı bütün hazları “kirli”, “hayvanca” bulan birini görürsen, asıl onu kirli, hayvanca bulmanı onaylıyorum. Sanırım, sorun daha şimdiden yeterince açık, yoksa değil mi?

Şunları oku...

“Kulağın dinlemek istediği şey müziktir, müzik dinlemenin yasaklanması, işitmenin yasaklanması demektir. Gözün görmek istediği güzelliştir, güzel şeyleri görmeyen yasaklanması, görmeyen yasaklanması demektir. Burnun istediği, güzel kokuları koklamaktır, güzel kokuları koklamanın yasaklanması, koklama duygusunun engellenmesi demektir. Ağız, doğru olan ve doğru olmayan şeylerden söz etmek ister, doğru olan ve doğru olmayan şeylerden söz etmenin yasaklanması anlaşılmanın engellenmesi demektir. Beden zengin yiyeceklerden, gösterişli giysilerden haz duymak ister, bunlardan haz duyulmasının yasaklanması, bedenin duygulanımlarının engellenmesi demektir. Zihin özgür olmak ister, bu özgürlüğün yasaklanması, doğallığın engellenmesi demektir.” (Yang Çu, İ.S. III. yüzyıl)

“Kötülük erdemden daha çok düzeltir. Kötülük eden birini destekleyin, sizi ürkütmeyecektir artık. Erdemli birini destekleyin, çok geçmeden erdemden nefret edersiniz.” (Tony Duvert)

“İlımlılık hazzı öngörür; kaçınma öngörmez. Bu yüzden ortada ılımlılardan çok kaçınanlar vardır.” (Georg C.Lichtenberg, *Gözlemler ve Düşünceler*.)

“Özgürlük adına layık biricik özgürlük, başkalarını kendi arayışlarında engellemek koşuluyla, kendi iyiliğimizi kendimizce gözetmektir. İnsanların her biri fiziksel olsun, zihinsel ya da tinsel olsun, kendi kendisinin sağlığının biricik gerçek koruyucusudur. İnsanlık, kişiyi, başkalarının daha iyi gördükleri biçimde yaşamaya zorlamaktansa, onun, yaşamı kendince yaşamasına izin vermekle daha kazançlı çıkar.” (John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne Deneme*)

9

Genel seçimler

Nasıl olsa her yerde söylendiğini işiteceğine göre, başka seçeneğimiz yok: biraz bundan sözötmeliyiz. “Politika utanç verici bir şey! Politikacılarda ahlâk yok!” Kimbilir buna benzer başka ne çok şeyin yinelendiğini duymuşsundur milyon kez! Sözünü ettiğimiz alanda birinci ilke, genellikle insanlara, politikacılara, kadınlara, Yahudilere ya da hangi çeşit olursa olsun salt tür olarak insanlara gökgürültüleri koparmanın, şimşekler yağdırmanın kutsal görevleri olduğuna inanan hiç kimseye güvenmemektir.

Ahlâk (bunu daha önce de söylemiştik, ama yinelemenin zararı yok), ne atılacak bir silahtır, ne de komşunu top ateşine tutmaktır; onun kendine verdiği değeri zedelemek için kullanılan mermidir. Sanki insanlar tıpkı bir örnek kurabiyelermiş gibi, genellikle türdeşlerini top ateşine tutmak da değildir. Ahlâk, yalnızca insanların kendilerini iyileştirmeye çalışmalarına yarar, komşuna güzel sözcüklerle dolu bir söylev vermeye değil; ahlâkın kesin olarak bildiği şey, komşunun, senin, benim, tüm ötekilerin zanaatkarca yapıldığı-mızdır, birer birer, sevimli farklılıklarla. Bu yüzden, her kim

kulağıımıza: “Bütün... (politikacılar, zenciler, kapitalistler, Avustralyalılar, itfaiyeciler, aklına ne gelirse) ahlâksızdır, ahlâkın bir nebzesi bile yoktur onlarda!” diye fısıldarsa, nazikçe: “Sen kendini düşün, aptal!” ya da buna benzer bir yanıt verilebilir.

Peki ama, politikacıların neden böylesine kötü bir ünü var? Önünde sonunda, bir demokraside biz hepimiz doğru-
dan doğruya ya da başkalarınca temsil edilen politikacılarız. En olası şey, politikacıların onlara oy verenlere çok benze-
meleridir, belki de *fazlasıyla* benzemeleridir; eğer bizlerden çok farklı, çok daha kötü ya da olağanüstü iyi olsalardı, ke-
sinlikle onlara yönetimde bizi temsil etmeleri için oy ver-
mezdik. Yalnızca genel seçimlerle iktidara gelmeyen yöneti-
ciler (diktatörler, dini önderler ya da krallar), kendi saygın-
lıklarını, sıradan insanlardan *değişik* sayılmalarına dayandı-
rılar. Ötekilerden *değişik* oldukları verili olduğuna göre
(güçleriyle, kutsal esinleriyle, ait oldukları aile ile ya da her
ne ile olursa olsun), kendilerinin, oy sandığına bağlı olmak-
sızın, sizin, yurttaşlarının herbirinin fikrine kulak vermeksi-
zin buyruk verme hakkına sahip olduklarına inanırlar.

Bunu yaparlar, evet: “gerçek” halkın onlardan yana oldu-
ğunu, “sokaktaki adam”ın onları coşkuyla desteklediğini,
öyle ki onları tutanların çok mu, yoksa çoktan da fazla mı
olduklarını anlamak için onları saymaya gerek bile olmadı-
ğına ciddi ciddi inanırlar. Oysa, seçim yoluyla kamu görev-
lerine ulaşmak isteyenler, kendilerini halka sıradan, çok
“insancıl”, yönetmek için kamuoyuna gereksinim duyduk-
ları, çoğunlukla aynı sorunları, aynı küçük kusurları olan
insanlar gibi göstermek için her şeyi yaparlar. Doğal olarak,
toplumun yönetimini iyileştirmek için fikirler öne sürerler,
kendilerini bunları uygulamaya yetenekli görürler, ama
bunlar herhangi bir kimsenin anlayıp tartışabileceği fikir-
lerdir, bu yüzden de, söyledikleri kadar yetenekli, görün-

dükleri kadar dürüst değilseler, yerlerine başkalarının konma olasılığını da kabul etmek zorundadırlar. Bu politikacılar arasında temiz olanlar, pişkinler, fırsatçılar vardır, tıpkı itfaiyeciler, profesörler, terziler, futbolcular ve başka her çeşit çevreden insanlarda olduğu gibi. Peki, ama, kötü ünleri nereden geliyor bu politikacıların?

En başta, bunlar toplumda, özellikle, “göz önünde” ve ayrıcalıklı mevkiler işgal ederler. Onların kusurları, başkalarınınkilerden daha çok kamuya açıktır, bundan başka, yurttaşların çoğunluğu bakımından küçük ya da büyük su-iistimallere girişmek için daha çok fırsatları vardır. Tanınmış, imrenilen, korkulan kişiler olmaları, kendilerine eşitçe davranılmasına yardımcı olmaz. Eşitçi, yani demokratik toplumlar, ortalamanın üstünde ya da altında olanlara karşı pek anlayışlı değildirler: yüzeyde kalanlar taşa tutma isteği uyandırır, dibe gidenler ise acımasızca ayak altında ezilirler.

Öte yandan, politikacılar genellikle, tutabileceklerinden ya da tutmak istediklerinden daha çok söz verme eğilimindedirler. Müşterileri gerektirir bunu: her kim seçmenlerin karşısında geleceğin olanaklarını abartmaz, düşlerden çok güçlükleri vurgularsa, çok geçmeden yalnız kalır. Politikacıların doğaüstü güçleri olduğuna inanma oyunu oynuyorsak, bizi kaçınılmaz biçimde düşkırıklığına uğrattıkları zaman onları bağışlamayız. Daha başından onlara daha az güvenmiş olsaydık, neden sonra güvenmemeyi öğrenmek zorunda kalmazdık. Önünde sonunda, politikacıların normal, aptal, hatta senin benim gibi birazcık “hödük” olmaları her zaman daha iyidir; öyle ki onları eleştirme, denetleme, sık sık değiştirme olanağı olsun; işin kötüsü, onların kusursuz “başkanlar” olmalarıdır, her zaman gerçeği bildiklerini sandıklarından, varsaydıklarından, süngünün ucunda evlerine döndürülebilirler ancak...

Politikacı beyleri rahat bırakalım, bizim yardımımız ol-

madan da yeterince iş karıştırıyorlar zaten. Şimdi seni beni ilgilendiren, ahlâkla politikanın ortak bir yanları olup olmadığını, hangi biçimde birbirleriyle ilişkili olduklarını bilmek. Amaçları açısından, her ikisi de akrabalıkları varmış gibi görünüyorlar: her iki durumda da söz konusu olan, *iyi yaşamak* değil midir? Ahlâk, bize en uygun gelen şeyi seçmek ve olabildiğince iyi yaşamaktır; politikanın amacı, toplumsal birlikte yaşamayı, herkesin kendisine uygun olanı seçebileceği bir biçimde düzenlemektir. Hiç kimse soyutlanmış olarak yaşamadığına göre (benzerlerimize insanca davranmanın, iyi yaşamının temeli olduğunu söylemiştim), her kim iyi yaşama ahlâkını uğraş edinmişse, politikaya tamamen ilgisiz kalamaz. Bir evde, musluklar, fareler, ısınma, duvarlardan düşen ve biz gece uyurken bütün binanın çökmesine yol açabilecek sıva parçaları hakkında hiçbir şey bilmek istemeksizin bir evde rahat yaşıyormuş gibi yapmak olurdu bu...

Gene de ahlâk ile politika arasında önemli ayrılıklar yok değildir. Ahlâk, her şeyden önce, *tekil*'in (sen, ben, ya da herhangi bir başka kişi) kendi özgürlüğüyle ne yaptığıyla ilgilendir, politika ise, *birçoklarının* kendi özgürlüklerini toplumsallık bakımından en yararlı bir biçimde eşgüdümlü kılma eğilimindedir. Ahlâkta önemli olan, açık seçik *istemektir*, çünkü herkesin istediği için yaptığından başka bir şey değildir burada söz konusu olan (insan istese de istemese de olan, ya da insanın yapmaya zorlandığı şey değil). Oysa, politika için önemli olan, eylemlerin *sonuçlarıdır*, neden ne olursa olsun, politika, belli sonuçları elde etmek, başkalarından kaçınmak için, elinin altındaki araçlarla -zor da dahil- baskı yapmaya çalışacaktır.

Beylik bir örnek alalım: trafik ışıklarına uymak. Ahlâksal açıdan, kırmızıya uymak olumludur (çünkü bundan, genel yararı anlıyorum, çünkü kendimi, kurala aykırı davranır-

sam bundan zarar görebilecek kimsenin yerine koyuyorum, vb.); ama soruna politik görüş açısından bakarsak, önemli olan hiç kimsenin kırmızıda geçmemesidir, bunu salt para cezası ya da hapsedilme korkusuyla yapsa da. Politikacı için, kırmızıya uyan herkes “iyidir”, bunu korkudan, alışkanlık olarak, batıl inançlardan ya da ussal olarak buna inandığı için yapsa da; ahlâk için, tam tersine, yalnızca bu sonuncular gerçekten değer verilmeyi hak ederler, çünkü bunlar özgürlüğün değerini daha iyi anlarlar. Birkaç sözcükle, kendi kendime sorduğum ahlâksal soru ile (başkalarından bağımsız olarak nasıl *varolabilirim?*) çoğunluğun en salık verilebilir, en uyumlu bir biçimde *işlemesi*’ni uğraş edinen politika arasında fark vardır.

Önemli bir ayrıntı: ahlâk politikayı *bekleyemez*. Dünyanın politik bakımdan yaşanamaz olduğunu, durmadan kötüye gittiğini, hiç kimsenin, bugünkü gibi böylesine haksız, şiddetli, saptırılmış koşullarda ahlâksal açıdan iyi yaşamayı umamayacağını söyleyenlere kulak verme. İnsanlar *aynı şeyleri* bütün dönemlerde söylemişlerdir, üstelik haklı olarak; çünkü insan toplumları, denegeldiği gibi, hiçbir zaman “öte dünyasal” olmamıştır, her zaman bu dünyaya ait olmuşlardır, bu yüzden de kusurlar, kötüye kullanımlar, suçlarla dolu olmuşlardır. Ama, bütün çağlarda, iyi yaşamayı başarabilen, ya da en azından iyi yaşamaya uğraşan insanlar olmuştur. Güçleri yettiğinde, içinde devinme sırası kendilerine gelen toplumları daha iyiye götürmek için işbirliği yapmışlardır; bu olanaksızsa, en azından toplumu daha kötüye götürmemek için işbirliği yapmışlardır, bu da birçok durumlarda az şey değildir. İnsan ilişkilerinin politik açıdan daha insancıl olması (ya da daha az şiddet içermesi, daha hakça olması) için savaşmışlardır -kuşkusuz, bugün de savaşmaktadırlar- ama hiçbir zaman, mükemmelliğe ve gerçek insanlığa ulaşmak için çevrelerindeki her şeyin kusur-

suz ve insanca olmasını beklememişlerdir. İyi yaşıyan ilk insanlar olmak isterler, başkalarının ardına takılmış insanlar değil, onları ardlarından sürükleyen ilk insanlar. Belki de, koşullar, onların *görelî* olarak iyi bir yaşam sürmelerine izin vermez, istediklerinden daha kötü bir yaşam sürebilirler... O zaman ne olur peki? Dünyada ne kadar kötülük varsa onu hoşnut etmek, içlerinde ne kadar iyilik varsa onu hoşnutsuz kılmak için tümüyle kötücül olsalar daha mı akıllı olurlardı? Sana sundukları besinler arasında çoğunun bozuk ya da çürük olduğundan eminsen, piyasada zehirli besinlerin ortadan kalkmayacağını bilsen de, sağlıklı şeyler yemeye mi çalışırsın, yoksa başkalarının yaptıkları gibi yapmak için kendini zehirler misin?

Hiçbir siyasal sistem, iyilikten hiç nasibini almamış olacak kadar kötü değildir: koşullar elverişsiz de olsa, sonunda herkes kendi davranışlarından sorumludur, geri kalanı, mazerettir. Aynı biçimde, her kim, içinde herkesin “kendiliğinden” iyi olacağı, çünkü koşulların, kötülük yapmaya izin vermediği kusursuz bir siyasal sistem (*ütopya*, diyorlar buna genellikle) düşerse, başını kuma gömüyordur. Ortalıkta ne denli çok kötülük dolaşırsa dolaşsın, *iyiliği* isteyenler için her zaman iyilik varolacaktır; ama toplumu ne denli iyi kurmayı başarırırsak başaralım, kötülüğü *isteyenler* için, kötülük her zaman erişilebilir bir yerde olacaktır. Anımsıyor musun? Epeyce bir süre önce, “özgürlük” demiştik buna...

Ahlâksal bir bakış açısından, yani, iyi yaşamı ilgilendirdiği ölçüde, yeğ tutulacak politik düzen hangisi olmalıdır, elde etmek ve korumak için zorlanması gereken mi? Buraya dek söylediklerimizin üstünden geçersen (korkarım, tümünü anımsayabilesin diye sözü fazlasıyla döndürüp dolağırdım), üstünde dikkatle düşünürsen, bu idealin bazı yanları aklına gelecektir.

a) Ahlâksal tasarım, onsuz yaşamın, yaşamış olma sıkıntısına değmeyeceği özgürlük'ten yola çıktığına göre, istenir bir siyasal sistem, insan özgürlüğünün kamusal yanlarına olabildiğince saygı duymalıdır - ya da bunları olabildiğince az kısıtlamalıdır, nasıl yeğlersen: başkalarıyla bir araya gelme ya da onlardan ayrılma özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, güzellik ya da bilim yaratma özgürlüğü, kendi yeteneğine göre çalışma özgürlüğü, kamusal izlekler üstünde kendi görüşlerini öne sürme özgürlüğü, bir yere göçme ya da bir yerde yerleşme özgürlüğü, kendi bedeninin ve ruhunun hazlarını seçme özgürlüğü vb. Zorlamalardan kaçınılmalıdır, her şeyden çok da, "bizim iyiliğimiz için" olanlardan (ya da "toplumun iyiliği için", ikisi de aynı kapıya çıkar). En büyük iyiliğimiz -bireysel ya da toplumsal bakımdan- özgür olmaktır. Doğal olarak, özgürlüğe gerekli önemi veren bir siyasal rejim, herkesin yaptığı ya da yapmadığı eylemlerin toplumsal sorumluluğu üstünde de duracaktır. ("Yapmadıkları" diyoruz, çünkü bazen insan *yapmayarak da* yapar.) Genel kural olarak, birey, erdemlerinden ya da kötü yanlarından ne denli az sorumlu tutulursa (örneğin, bunların "tarihin", "kurulu düzenin", "organizmanın kimyasal tepkilerinin", "propagandanın", "şeytanın", ya da bu tür şeylerin ürünleri olduğu söylenebilir), onlara o denli az özgürlük tanıma eğilimi gösterilir. Bireylerin hiçbir zaman bütünüyle "sorumlu" olmadıkları sistemlerde, yönetimler de her zaman tarihsel "zorunlulukla" ya da "Devlet'in yüksek çıkarları"nın gereklerine göre davranırlar. Kim olursa olsunlar, insanları, koşulların "kurbanı" gibi ya da o koşulları ürettikleri için "suçlu" gören politikacılardan sakın!

b) Gerçek yaşamın temel ilkesi, gördüğümüz gibi, kişilere kişi olarak davranmak, yani, kendimizi benzerlerimizin yerine koymak, kendi çıkarlarımızı onlarınkiyle uyumlu kılmak için kendi çıkarlarımızı görelî bir duruma getirmek-

tir. Başka bir biçimde söylemek istersen, başkasının çıkarlarını, senin çıkarlarınmış gibi, senin çıkarlarını da başkalarınınmış gibi görmeyi öğrenmek söz konusudur. Bu erdeme, *adalet* denir; yasalar ve kurumlar aracılığıyla toplumun üyeleri arasında adaleti sağlamaya öncülük etmek istemeyen bir siyasal rejim olamaz.

Bireylerin özgürlüğünü kısıtlamanın biricik nedeni, bunu yapmak kaçınılmaz olduğunda, başka yolu yoksa zorla da olsa, bireylerin, benzerlerine, benzerleri değilmiş gibi davranmalarını, yani onlara oyuncakmışlar, yük hayvanlarıymışlar, basit araç gereçlermiş, aşağılık varlıklarmış gibi davranmalarını engellemektir. Her insan varlığı, benzerleri gibi, cinsiyeti, derisinin rengi, fikirleri, beğenileri vb. ne olursa olsun kendisine *saygıyla* davranılmasını isteyebilir. Bak, ne ne tuhaf: onur, bütün insan varlıklarının ortaklaşa sahip oldukları şey olsa da, herkesin biricik, yinelenemez bir varlık olarak kabul edilmesini sağlayan da tastamam budur. “Şeyler” birbirinin yerine geçebilir, yerlerini benzerleri ya da daha iyileri alabilir, birkaç sözcükle söylemek gerekirse: kendi “fiyatları” vardır (genellikle para, yaygın bir ölçü olduğundan, bu alışverişleri kolaylaştırır). Bazı “şeyler”, yerlerine bir şey konamayacak, bu yüzden de, bazı sanat yapıtlarında ya da doğanın bazı yanlarında olduğu gibi, “dünyanın bütün altınları karşılığında bile satın alınamayacak” denli insan varlığının koşullarına bağlıdırlar; ama bu olguyu şimdilik bir yana bırakalım.

Demek, her insan varlığının onuru vardır, fiyatı değil, yani yerine başka bir şey konamaz, ne de bir başkasının yararına ona *kötü davranılabilir*. Yerine bir şey konamaz dediğimde, onun işlevine değil (bir marangoz, işinde, başka bir marangozun yerini alabilir), onun kişiliğine, gerçekten olduğu şeye gönderme yapıyorum; “kötü davranmak” dediğimde ise, yasalara göre cezalandırılmış olsa, ya da bir siyasal düş-

man sayılsa bile, ona saygı ve özen gösterilmesi gerektiğini söylemek istiyorum. İnsanların, “iyi bir ortak yaşam” kurma girişimlerinin en büyük başarısızlığı olan *savaşta* da, örgütlenmiş suçtan, savaşın kendisinden daha kötü bir suça neden olan davranışlar vardır. Bizim hepimizi benzer kılan şey insan onurudur; çünkü herkesin biricik, değiş tokuş edilmez, her kim olursa olsun tüm başkaları gibi toplumsal olarak tanınma hakkına sahip olduğunu belgeler.

c) Yaşam deneyimi, bedenimize -en şanslı olanlarımızın bile- acı çekme gerçekliğinin damgasını vurur. Başkalarını ciddiye almak, kendimizi onların yerine koymak, yalnızca onların onurlarına saygı duymak değildir, aynı zamanda onların acılarıyla, hatalarından, rastlantılardan ya da biyolojik zorunluktan ötürü uğradıkları, önünde sonunda herkesin başına gelebilecek şanssızlıklarla bütünleşmek demektir. Hastalıklar, yaşlılık, güçsüzlük, yalıtılmışlık, duygusal ya da zihinsel karışıklık, en çok sevdiğimiz ya da onsuz olamaya-çağımız kişinin yitimi, güçlülerin ya da incelikten yoksun insanların tehditleri yahut saldırganlıkları gibi... İstenir bir politik toplum, olanakların sınırları içinde, acı çeken insanlara, herhangi bir nedenle kendi kendilerine yardım edemeyenlere yardım etmeyi güvence altına almalıdır. En zoru, bu yardımın özgürlük pahasına ya da kişinin onuru pahasına güvence altına alınmamasını sağlamaktır. Zaman zaman Devlet, özörlülere yardım etme bahanesiyle bütün halka özörlüymüş gibi davranır. Başımıza gelen üzücü olaylar bizi başkalarının eline düşürür, bireyin üstündeki kollektif gücü artırır: Bu gücün, o insanları, otoriter bir “acıma” adına anestezi durumunda tutmak için değil, yalnızca onların yoksunluklarıyla güçsüzlüklerine umar bulmak amacıyla kullanılması için çaba harcanması çok önemlidir.

Her kim kendisi için ahlâk tasarısına uygun olarak iyi bir yaşam dilerse, siyasal toplumun özgürlük, adalet ve yardım

temeline dayanmasını da istemelidir. Çağdaş demokrasi, son iki yüzyıl boyunca (ilkin kuramsal olarak, sonra biraz da uygulamada) siyasal toplumun doyurması gereken bu en az gereksinimleri karşılamaya çalışmıştır. *İnsan hakları* denen hakların listesi, hepimizin ortak utancına yolaçacak biçimde, etkin başarılardan çok, güzel öneriler katalogudur. Bunların her yerde, herkes için, yalnızca bazı yönlerinin yalnızca bazı kişiler için değil, tümüyle etkin duruma getirilmesinde direnmek, ahlâkın ilgisiz kalamayacağı biricik politik yüküm olmayı sürdürmektedir. Yakana takacağın, “sağcı”, “solcu”, “merkezci” -ya da ne olursa olsun- olmak gerektiğini belirten ayırdediciye gelince,.....eh, buna sen karar vereceksin, çünkü ben bu etiketleri oldukça eskimiş sayıyorum.

Bana apaçık görünen şey, gezegenimizdeki beş milyarlık insan kalabalığının karşısındaki sorunların çoğunun (sayım rakamlarının, ne yazık ki, sürekli arttığı da düşünülürse), ancak bütün dünya için genel bir biçimde ortaya konmadıkça ne çözülebileceği, hatta ne de iyi bir biçimde ortaya konabileceğidir. Hâlâ milyonlarca insanın ölümüne yolaçan açlığı ya da birçok ülkenin ekonomik ve kültürel bakımdan az gelişmişliğini yahut, halklarını acımasızca ezen, komşularını tehdit eden politik sistemlerin varlıklarını sürdürdüklerini, silâhlanma ya da silâhlarla ilgili bilimsel araştırmalar için savrulan parayı, yahut varsıl ülkelerde bile birçok insanın yoksulluğunu vb. düşün. Dünyanın (karşılıklı ekonomik bağımlılığın ve evrensel ölçekte iletişim dizgesinin çoktan birleştirdiği bir dünyanın) bugünkü siyasal parçalanmışlığının bu yaraları süregenleştirdiğine, öne sürülen çözümleri felce uğrattığına inanıyorum.

Bir başka örnek: militarizm, bugün dünyada çekilen kıtlıkların büyük bir bölümünü çözebilecek olan kaynakların cılgınca silâhlanmaya yatırılması ve saldırgan bir savaş kül-

türünün gelişmesi (kendini onun yerine koyacak yerde, başkasını ezme ahlâkdışı sanatı)... Bu çılgınlığı durdurmanın, kendilerini savaş oyununa kaptırmış olanlara karşı, her kim olursa olsunlar, yeterince caydırma gücü olan, dünya çapında bir otoritenin kurulmasından başka bir yolu olduğuna inanıyor musun?

Son olarak, bazı şeylerin, başka şeyler gibi yerlerine başka bir şey konamayacağını söylüyordum sana: üstünde yaşadığımız bu “şey”, yeryüzü gezegeni, bitkisel ve hayvansal dengesiyle, yerine konacak hazır bir şey varmış gibi görünmüyor; kazanç hırsıyla ya da aptallıktan ötürü bu dünyayı yıkarsak, kendimize başka bir dünya “satın almak” olası değildir. Temelde, Yeryüzü, yamalardan ya da parçacıklardan oluşmuş bir bütün değildir: onu içinde oturulabilir, güzel bir yer olarak korumak, insanların dünya toplumu olarak üstlenebilecekleri bir görevdir, insanları birbirine düşüren, uzağı göremeyen, dizginlenmez bireyciliğin değil.

Şuraya varmak istiyorum: insanların, kabileye değil, insan türüne ait oluşlarına uygun olarak örgütlenmeleri, ilke olarak, bana siyasal açıdan ilginç görünüyor. Yaşam biçimlerinin çeşitliliği öze ilişkin bir şeydir (öyle olmasaydı ne sıkıcı olurdu, düşün!), ama aralarında her zaman ince ayrımlar vardır; belirli sorunlar tüm insanların çabalarını bir bütün olarak görür. Böyle olmazsa, sonuç, bir kültürler çeşitliliği değil, bir suçlar çeşitliliğidir. Bu yüzden, umarsızca birbirlerine karşı olan öğretilere *karşı çıktığımı* itiraf ederim: sözüm ona bilimsel fantezilere uyarak, insanları, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf diye sınıflandıran *ırkçılığa*; bireyin hiçbir şey olmadığını, toplumsal kimliğin her şey olduğunu düşünen yabanıl *ulusalcılıklara*; barışçıl fikir tartışmalarına saygı gösterme yeteneğinden yoksun olan, bu yüzden de, herkese, yalnızca kendilerinin “gerçek” saydıkları şeylere inanmayı dayatan fanatik, dinsel ya da laik *ideolojilere* vb.

Ama şimdi, ne siyasetle sana eziyet etmeye kalkışmak, ne de kutsal olanla insanca olan üstüne görüşlerimi anlatmak istiyorum. Bu son bölümde, yalnızca, iyi yaşamak isteyen hiç kimsenin kaçınamayacağı siyasal gerekliklerin varolduğunu göstermek istedim sana. Geri kalanlardan yakında sözedeceğiz... Bir başka kitapta.

Şunları oku...

“Bu gezegende, İnsan değil, insan varlıkları yaşıyor. Çoğulluk, Yeryüzü’nün yasasıdır.” (Hanna Arendt).

“Bana yararlı, ama ailem için tehlikeli olabilecek bir şey öğrenirsem, onu ruhumdan kovarım. Ailem için yararlı, ama yurdum için yararlı olmayan bir şey bilirsem, onu unutmaya çalışırım. Yurdum için yararlı, ama Avrupa için tehlikeli olabilecek, ya da Avrupa için yararlı, ama insan türü için tehlikeli olabilecek bir şey bilirsem onu bir suç sayarım, çünkü zorunlu olarak insanım, ama yalnızca rastlantı olarak Fransızım” (Montesquieu).

“Belki de, Ütopyalıların böyle antlaşmalar yapmalarının nedeni, onların dinsel bir onaydan geçmesinin alışkanlık haline gelmiş olmasıdır - sanki yalnızca bir tepenin ya da bir ırmağın birbirinden ayırdığı halklar birbirlerine hiçbir doğa bağıyla bağlı değilmişler gibi! Bunun sonucu olarak, kendilerini doğuştan birbirlerinin düşmanı sayarlar, onları önleyecek antlaşmalar olmasa, karşılıklı olarak birbirlerini yoketmeye çalışırlar [...] Oysa, onların [Ütopyalıların] düşüncesine göre, gerçek bir zarara yolaçmadıkça, hiç kimse düşman sayılmamalıdır. Doğal toplum,

antlaşmaların en iyisidir, insanlar, karşılıklı olarak birbirlerinin iyiliği için çalışma isteğiyle, antlaşmaların sağladığından daha yakın, daha güçlü bir biçimde, sözcüklerden çok yürekleriyle birbirlerine bağlanırlar.” (Thomas More, *Utopia*.)

İşte buraya vardık bölük pörçük, kuşkusuz, ama söylenecek başlıca şeyi söylediğimize inanıyorum. Şimdi sana söyleyebileceğim “başlıca” şeye gönderme yapıyorum: başkalarından öğrenmen gereken çok daha önemli birçok başka şeyler var, bu da iyi bir şey, onları kendi kendine düşüneceksin. Bu kitabı fazla ciddiye almanı istemiyorum, kesinlikle! En sonunda, bunun gerçek bir ahlâk kitabı olmaması bile çok olası, en azından Wittgenstein haklı idiyse. Yirminci yüzyılın bu büyük filozofu, ahlâk üstüne *gerçek* bir kitap yazmayı öylesine olanaksız buluyordu ki, şöyle demişti: “Eğer bir insan gerçekten bir ahlâk kitabı olacak bir kitap yazacak durumdaysa, bu kitap bir patlama gibi dünyanın tüm öteki kitaplarını yokederdi.”

İşte burada, sana adadığım bu sayfaları bitirmek üzereyim, hiçbir yokedici patlama görültüsü işitmedim. Öylesine sevdiğim eski kitaplarım (içlerinde Wittgenstein’in yukarıda alıntıladığım fikrini dile getirdiği kitap da var) kitaplığımın raflarında sapasağlam durmayı sürdürüyorlar iyi ki. Görünüşe bakılırsa pek de sarmadı beni bu, bu ahlâk kitabı

demek istiyorum: sakın ol. Benden çok daha iyi olanlar çoktan denediler bunu, onlar da tüm geri kalan kitapları havaya uçuramadılar; gene de onları anlamaya çalışmakla iyi edersin: Aristo, Spinoza, Kant, Nietzsche.. Dostlar arasında konuştuğımıza göre, durmadan onların adını anmak istemesem de, bu kitabın sayfalarında bulunabilecek en iyi şeyler onlardan geliyor: bense aptallıkların babasıyım yalnızca (özür dilerim, seni kastetmedim).

Özetle, bu kitabı gereğinden fazla ciddiye alma. Çünkü, başka nedenlerin yanı sıra, “ciddilik” genellikle, ağırkanlı insanların sandıkları gibi, bilgeliğin açık seçik bir belirtisi değildir: Zekâ gülmeyi *bilmelidir*... Kitabın izleğine gelince, üstünde durursan iyi edersin: yaşamını nasıl geçirebileceğinle ilgili bu izlek; eğer seni bu ilgilendirmiyorsa, seni neyin ilgilendireceğini tam olarak bilmiyorum. Olabilecek en iyi biçimde nasıl yaşanır? Bu soru, görünürde çok önemli olan başka sorulardan çok daha verimli görünüyor: “Yaşamın bir anlamı var mıdır? Yaşamaya değer mi? Ölümden sonra bir yaşam var mıdır?” gibi. Dinle, yaşamın anlamı vardır, biricik bir anlamı; ilerle, geri dönüş yoktur, oyunlar yinelenmezler, düzeltilemezler. Bu yüzden insan istediği şey üstünde dikkatle durmalı, yaptığı şeyi düşünmelidir. Peki, sonra... ruhunu her zaman yanılgılardan korumalı, çünkü yazgı da oynar ve hiç kimse her zaman kazanamaz.

Yaşamın anlamı nedir? İlkin, yanılmamaya çalışmak; ikinci olarak yanılırsan gönül gücünü eksiltmemek. Yaşamın yaşamaya değip değmeyeceği sorusuna gelince, sık sık güzel buluşları olan İngiliz yazarı Samuel Butler’in bu konudaki yorumuna gönderme yapıyorum: “Bir cenine sorulması gereken bir soru bu, bir insana değil.” Yaşamın yaşanmaya değip değmeyeceği konusunda yargıya varmak için seçeceğin ölçüt ne olursa olsun, içine battığın bu yaşamdan çekip çıkarmak zorundasın onu. Yaşamı yadsısan bile, yaşa-

yan biri olarak kendi işlevlerini uygularken öğrendiğin yaşımsal, ideal ya da kuruntu olan değerlerin adına yapacaksın bunu. Öyle ki, değeri olan şey yaşamdır... yaşamın yaşanmaya değmediği sonucuna varan kimse için bile.

Kendi kendine, “Ölümün anlamı var mı,” diye sormak daha mantıklı olur; eğer ölmeye değerse, bunun nedeni, ölüm hakkında hiçbir şey bilmediğimizdir, bildiğimiz her şey, bizim için değeri olan her şey yaşamdan geldiğine göre! Ahlâk adına değer her türlü ahlâkın yaşamdan geldiğine, yaşamı güçlendirdiğine, zenginleştirdiğine inanıyorum. Daha da ileri gidiyorum, bizi kimse duymadığına göre: ancak, *ölüme karşı etkin bir antipati* duyan kişinin iyi olacağını düşünüyorum. Dikkat et! “antipati” diyorum, “korku” demiyorum; korkuda her zaman bir saygı ögesi, belli bir boyun eğiş vardır. Ölümün buna değeceğini sanmıyorum... Ama, ölümden sonra yaşam var mıdır? Ölüm sayesinde, ölümlü kabul ederek, kullanarak, onun gönlünü ederek elde edilebilecek her şeyi yadsıyorum, ister bu dünyada mutluluk olsun, ister öte dünyada öncesiz sonrasız yaşam. Beni ilgilen-diren, ölümden sonra yaşam olup olmadığı değil, ölümden önce yaşamın olup olmadığıdır. *Bu yaşamın iyi olup olmadığıdır, yalnızca hayatta kalmak ya da sürekli ölüm korkusunun ötesinde bu yaşamın iyi olup olmadığıdır.*

Nasıl daha iyi yaşanabileceğine ilişkin soru açık kalıyor. Yukarıdaki bölümlerde, bu soruya bir yanıt vermeye çalışmaktan çok, yaşamı daha derinden anlamana yardımcı olmaya çalıştım. Yanıta gelince, korkarım bunu kendi kendine araştırmaktan başka bir şey kalmıyor sana. Üç nedenden ötürü:

a) Doğaştan öğretmenin -ki bu, benim- yetersizliğinden ötürü. Saygın bir biçimde yaşamayı ancak güç belâ becerebiliyorsam, başkasına iyi yaşamayı nasıl öğretebilirim? Görülmemiş saç çıkaran olağanüstü bir losyonun tanıtımını

yapan dazlak kafalı biri gibi duyumsuyorum kendimi...

b) Çünkü yaşamayı bilmek, matematik gibi kesin bir bilim değil, müzik gibi bir sanattır. Müziğin belli kurallarını öğrenebilir, büyük bestecilerin yarattıkları müziği dinleyebilirsin, ama eğer ne kulağın, ne ritm uygun, ne de sesin varsa, pek de işine yaramaz bu. Yaşama sanatı için de aynı şey geçerlidir: öğretilen her şey, yeteneği olana yararlıdır, ama doğuştan “sağır” olan için gürültülü şeylerdir bunlar ya da aklını daha çok karıştırırlar. Bu alanda, sağırların büyük bir bölümünün gönüllüce böyle oldukları açıktır...

c) İyi yaşam, genel, dizi halinde üretilen bir şey değildir, yalnızca ölçüye göre varolan bir şeydir. Herkesin, biricik, yinelenmez ve kırılğan bireyselliğine göre onu yaratması gerekir. Başkalarının bilgeliği ya da ortaya koydukları örnek iyi yaşamımıza yardımcı olabilir, ama bizim yaşamımızın yerine geçemez...

Yaşam, içinde her zaman etkileşimlerini, alınması gereken dozları ayrıntılı bir biçimde kapsayan bir kullanma talimatı bulunan bir ilâç değildir. Yaşamı, reçetesiz ve kullanma talimatı olmaksızın verirler bize. Ahlâk, bu eksikliği hiçbir zaman gideremez, çünkü insan varlıklarının kendilerini ondurmak için harcadıkları çabaların tarihçesidir ahlâk. Geçenlerde ölen bir Fransız yazarı, Georges Perec, başlığı tastamam şu olan bir kitap yazmıştı: *Yaşam, Kullanma Kılavuzu*. Hoş, zekice bir yazınsal mizahtı bu, bir ahlâk dizgesi değil. Sana somut sorunlarla ilgili bir dizi talimat vermekten kaçındım: çocuk aldırma, prezervatif, vicdanın yadsınması, falan filan. İçe dokunan ya da öfkeli bir ses tınısıyla yüzyılımızın “kötülükleri” üstüne ders vermeye de kalkışmadım (kendilerini “ahlâkçı” sayanların korkunç tipik özelliği!): tüketicilik, ah! Dayanışma eksikliği, eh!, kazanç hırsı, öf, şiddet, oh! değerler bunalımı, uf!, ah, of! Bu ve başka konular üstüne kendi fikirlerim var, ama kişi olarak

“ahlâkçı” değilim ben, yalnızca bir babayım. Benim aracılığım la, ahlâkın sana söyleyebileceğı biricik şey, kendi adına araştırıp kendi adına düşünmendir, tam bir özgürlük içinde: sorumlula.

Ben yürüme biçimlerini öğretmeye çalıştım sana; ne ben, ne de bir başkası, seni omuzlarına alıp taşıma hakkına sahip değildir. Son bir öğüt le bitiriyorum. Seçmek sözkonusu olduğuna göre, yüzünü duvara döndürecek seçimler değil, ardından sana çok sayıda başka olası seçeneklerin yolunu açacak seçimleri yapmaya çalış her zaman. Seni, başkalarına, yeni yaşantılara, mutlu olmanın çeşitli yollarına açan şeyi seç. Seni kapatan, seni gömen şeyden kaçın. Sonrası için, bahtın açık olsun! O gün uykuda, kasırğa seni sürükleyip götürecekken benimkine benzeyen bir sesin sana bağırarak söylediğı o şeye gelince: güven duy!

Bir selam

“Hoşça kal, okuyucu dostum, yaşamı nefret ve korku içinde geçirmemeye çalış.” (Stendhal, *Lucien Leuwen*)

Felsefe profesörü Fernando Savater, anayurdu İspanya'da satış rekorları kıran, birçok dile çevrilen, esprili ve sürükleyici bir dille kaleme aldığı bu kitabında, *Odysseia* destanından kutsal kitaplara, klasik edebiyattan günlük yaşama kadar birçok kaynaktan aldığı örneklerle, ergenlik çağındaki gençlere (ve tabii onların ana/babalarına) 'ustaca yaşama'nın yöntemi üzerine ipuçları veriyor. Okullarımızda genellikle "Din ve Ahlâk Dersleri" müfredatının bir parçası olarak okutulan "etik" kavramı, bir tutumu, bir tavır almayı içerir ve insan davranışıyla ilgilidir. Kökeni itibariyle törelere, uzun süre birlikte yaşamının getirdiği bir düşünüş birliği ve ahlâkî tutuma işaret eden bu kavram, Rönesans sonrası Avrupası'nda ve Aydınlanma Çağı'nda yeni bir anlam kazanmış, insanın varoluşunu sorgulayan, nesnel gerçekle olan ilişkisini düzenleyen bir içeriğe kavuşmuştur.

İlk bakışta, hepimizin görüş birliğine vardığı biricik şey, hepimizin görüş birliğinde olmadığımızdır. Ama bu çeşitli görüşler, başka bir noktada birleşirler: yaşamımızın nasıl olacağı, en azından bir ölçüde, her birimizin ne istediğinin bir sonucu olacaktır.

İLETİŞİM 526
BUGÜNÜN
KITAPLARI 48

ISBN 978-975-725-1

